

MASTER I SOSIOLOGI – SO 312S – HØST 2011

UNIVERSITETET I
NORDLAND

MASTEROPPGAVE

BJØRN BARTH JACOBSEN

Revisors rolle - vedlikeholde finansiell samfunnsorden

**Revisors rolle –
vedlikeholde finansiell samfunnsorden**

BJØRN BARTH JACOBSEN

MASTER I SOSIOLOGI

FAKULTET FOR SAMFUNNSFAG

Universitetet i Nordland

BJØRN BARTH JACOBSEN

Revisors rolle
- vedlikeholde finansiell samfunnsorden

Mastergrad – høst 2011

©Universitet i Nordland

Trykk: Trykkeriet i UiN

Universitetet i Nordland
8049 Bodø

Tlf: +47 75 51 72 00

www.uin.no

Alle rettigheter forbeholdes

Forord – for ”kreditors regning”

Høsten 1987 møtte jeg veggen. Som styreformann i holdingselskapet Crea Unique med flere datterselskap og hundrevis ansatte smalt børskrise inn etter flere måneder med stram likviditet. Verdiene i balansen skrumpet, tilliten fra aksjonærene forsvant, det var ikke penger til lønninger, fortalte administrerende direktør. Vi drev for *kreditors regning*. Det var ulovlig etter aksjeloven.

Jeg var i sjokk og kalte på vår gode revisor for råd. Mot forhåndsbetalt honorar på 30 000 NOK konstaterte han underbalanse på drøye 16 millioner NOK. Kreditor, DnC, overtok driften, - og ansvaret for gjelda. De satte inn ny styreformann. Jeg fikk en måneds lønn. Resten fikk jobbe videre, banken tok ansvaret. Crea Unique overlevde, mens banken gikk konkurs. Skiftet navn til DnB. Et hardt møte med virkeligheten, en prosess for å berge stumper og arbeidsplasser. Jeg lærte alvoret av regnskap og spillereglene innen the hard ball game of corporate finance. Det har satt sine spor og preger fortsatt mine interesser.

Samme uken druknet min far. Begravelsen var et ritual jeg vil huske bestandig. Men livet gikk videre med nedturer og oppturer. Skilsmisse og flytting. Kaos og orden. Ny partner og et bedre liv. I 1998 var jeg omskolert til historiker fra NTNU, mitt Alma Mater NTH hvor jeg var utdannet sivilingeniør. I 2001 dro partneren med sabbatsår til Universitet i Bergen. Jeg fulgte med. Hun valgte religionssosiologi, jeg sosiologi,. Samtalene rundt middagsbordet ble siden aldri kjedelige. Forståelsen av ritualer i religion er god ballast på livets reise mot døden.

Denne avhandling startet i Bodø 2004 parallelt med oppdragsforskning på sjøforsikring, hvor begrepene risiko og tillit var sentrale. Jeg har jobbet med fenomenet *revisors rolle* siden 2008. Faglig modning har lært meg å skape distanse og nærhet til de fenomen som analyseres. Kaste lys og fokusere på mørke felt som ikke synes for blikket. Bare fornemmes. Blikk av første ordens observasjoner skaper andre og høyere ordens refleksjoner utenfor sosiologiens normale horisonter. Niklas Luhmanns og Hans-Georg Gadammers tekster har satt meg på sporet for å forstå risiko i en kompleks verden. Som vi neppe helt kan forstå.

Avhandlingen presenteres gjennom blikket til mine to Alter Ego, en labyrintvandrers og en skihopper i litt for stor bakke. Begge opplever en ukjent verden, innenfra og ovenfra. Langsomt og hurtig. En tredimensjonal forståelse av noe komplekst. Takket være Blaikies abduktive forskningsdesign og – spørsmål ble kompleksiteten forenklet. Jeg landet tilslutt. Stående.

Avhandling er blitt til takket være inspirasjon fra folk som hjalp meg langs veien. Takk til Audun Sandberg, Halvard Halvorsen og Allan Sande som hjalp meg å lyse opp i revisorprofesjonsmørket, til Ingrid Fylling, Per Maaseide, Ståle Seierstad og Johans Sandvin som lærte meg teori- og metodegrunnlaget, Terje Aas, Andreas Enger og Øyvind Lund som skaffet til-

gang på empiri fra firmaer og revisorer. Takk til redaktør og forfatter Dag Bredal for gode kommentarer, intervjuer og fagtekster, til Trygve Gulbrandsen, Jon Øverås, Harald Brandsås, Stein Bjørnstad, Per Ivar Maudal, Lennart Iredahl, Anne Loft, Bjørgunn Havstein og Frode Mellemvik som åpnet dører til en lukket verden. Takk til revisorene Reidar Andersen og Gunnar Pedersen og fem anonyme revisorer som førstehåndskilder for å forstå betydningen av tillit, taushetsplikt og taus "kan'skap". Takk til Alfred Nilsen Nygård om samme tema.

Tilslutt takk til Anne Merethe Bellamy, Per Engeseth, Jørgen Hårek Kosmo og Bjarne Mørk Eidem for innsyn i Finanstilsynets og Riksrevisjonens virksomhet, til Linda Hoels for omgrepet i hennes doktorgrad Å gjenopprette orden og hennes Gadamer-tolkning og til Kirsti Holand for språkvask, konstruktive og kloke diskusjoner om etikk og religiøse refleksjoner.

Noen avklarende veiledinger til leseren. De multidisiplinære accounting-selskapene omtales både som The Big 8, så Big 6, Big 5 og til slutt The Big Four. De Fire Store. Hvor lenge disse fire varer, kan ingen vite. Det fortelles historier om at en av disse nesten ble borte etter finanskrisen 2008. Det ville ha skapt uro i finansmarkedene. Dagens Finanstilsyn het inntil nylig Kredittilsynet, dannet i 1986. Flyttet fra Handelsdepartementet til Finansdepartementet i 1988. Tilsynet er aktør, dommer, spiller og arkitekt for nye institusjonelle spilleregler sammen med revisorforeningen og EU-kommisjonen. Det er også det avhandlingen handler om.

Mitt håp er at teksten kan bidra til å belyse betydningen av en institusjonell revisjonsprofesjon i Norge - i en internasjonal kontekst. Mitt fenomenologiske blikk er sosiologisk. Funktionelt. Horisonter preges av forkunnskap og fordommer. Jeg gikk inn i feltarbeidet for å observere og forstå en obskur profesjon. Ikke alt var synlig. Hvor det vesentligste var skjult bak vegger der bare fagfolk kunne kodene. Det handler om lover, begreper, regler, stammespråk og sjargong. Om taus ka'nskap¹ og taushetsplikt. Om koder til døren i usynlige vegger. Derfra gikk stiene innover, oppover, nedover - mot svarte og lyse hull.

Avhandlingen preges av erfaringene fra eget liv mellom kaos og orden.

*Somewhere in the heart of experience
There is an order and coherence
(Shakespeare)*

Liste over tabeller

1 Tall fra Tematilsynsrapport 2003 (I)	19
2 Tall fra Tematilsynsrapport 2003 (II)	20
3 Yaras revisorhonorar i perioden 2008-2010.	32
4 Rådgivingsandel i % av total revisjonsnhonorar	36

Liste over figurer

1 Min Luhmannske modell	9
2 Blaikies forskningsdesignprosess	10
3 Handelsdepartementets Asta Tjølsen	16
4 Arthur Andersen omsetningsutvikling 1992.2001	17
5 Kredit-Finanstilsynets Anne Merethe Bellamy	18
6 Karel van Hulle – leder av EU-kommisjonen	26
7 Gjeldfritt bryggeri i Drammen	30
8 Sort Hull	36
9 Akkordprosess i Moss	38
10 En kritisk informativt note	42
11 Den synlige revisor	48
12 Den usynlig revisors roller	49
13 Danske revisorer bidrag	55
14 Finanstilsynets kvalitetssikringssystem	61
15 En Luhmannsk modell	63
16 Engelsk reaksjon på EUs Green Paper	64
17 Kampen mellom de Fire Store og EU	65
18 Europas redningspakke - tragedie eller komedie?	66
19 En lenke til sosialdarwinisme	72
20 Tillit og verdsetting	77
21 North's rules of the game	81
22 Norges første riksrevisorer.	83
23 Riksrevisjonens arbeidsområder 2011	87
24 Powells to vesentlig kritikker	88
25 Utdrag fra standard klientbrev fra NSRS 1985	89
26 Eksponentiell kostnadssammenheng skaper obskurt forhold til revisjonskvaliteten	90
27 Den obskure diskursen	92
28 Forventningsgapet	93
29 Revisor som presteskap	94
30 Et lappeteppe	99
31 To Bjørner – Nordisk forbrødring	101

Liste over forkortelser

AA -	Arthur Andersen
CFO/CEO -	Chief Financial Officer/Chief Executive Officer
DnR -	Norges Registrerte Revisorers Forening
FASB -	Financial Accounting Standard Board
IASB -	International Accounting Standard Board
IFRS-	International Financial Reporting Standard
LSE –	London School of Economics
MAS –	Management Advisory System
NPM -	New Public Management
NSD –	Norsk samfunnsvitenskapelige datatjenester
NRRF -	Norges Registrerte Revisorers Forening
NSRF -	Norges Statsautoriserte Revisorers Forening
NUES -	Norsk utvalg for eierstyring og selskapsledelse
PCAOB-	Public Company Accounting Oversight Board
SEC –	U.S. Security and Exchange Commission
SOX -	Sarbanes-Oxley Act
US GAAP -	US Generally Accepted Accounting Principles

Innholdsfortegnelse

PROLOG – EN VERDEN I KRISE	8
AVGRENSNING, PROBLEMSTILLINGER OG METODER	9
ARTHUR ANDERSEN KOLLAPSER	16
KAMP MELLOM KREDITTILSYN OG DNR	17
TALLENES TALE	20
STORE TALL OG SMÅ SKRIFT	22
MISTILLIT ELLER TILLIT	24
EU OG CORPORATE GOVERNANCE - NUES	26
AMERIKANISERING	27
EMPIRI OG SYNTESE	29
FIRE CASE - EN SYNTESE	30
A/S P. LTZ. AASS – DRAMMEN	30
YARA	32
HULL	36
PETERSON, MOSS	37
EN SYNTESE; DEN SYNLIGE OG ”USYNLIGE” REVISOR	48
GJELD, KREDITTVERDIGHET OG RISIKO	52
LUMANSK PERSPEKTIV OM TILLIT OG MISTILLIT – RISIKO OG FARE	58
FINANSTILSYNETS RISIKO OG TILLITSREGULERING	61
CONFIDENCE OG TRUST - EUROPEISK BANK- & FINANSKRISE	63
REVISORS ROLLE OG UTVIKLING - EN HISTORISK HORISONT	67
EMILE DURKHEIM	68
PROFESJONSTEORIER	71
HVORDAN SKAPTES TILLIT TIL REVISORENES JURISDIKSJON?	76
SAMFUNNSORDEN I ENDRING – NORTH’S OG FUKUYAMAS TEORIER	79
FUKUYAMA OG POLITISK ORDEN; ”GETTING TO DENMARK”	83
RIKSREVISJONENS ROLLE	85
POWERS KRITISKE VURDERINGER	88
FORVENTNINGSGAPET	90
EPILOG – QUO VADIS?	99

Prolog – En verden i krise

*There's a battle outside and it is ragin'.
It'll soon shake your windows and rattle your walls.
For the times they are-a-changin'*

Bob Dylan 1964

Finanskrisene raser utenfor Norges grenser - i Europa og Amerika. Bob Dylan's protestviser er på topp siden den først fanget den politiske opprørstilstanden som preget 1960-tallet. Protestbevegelsene i Athen og andre storbyer mot kapitalismens misforhold fanger millioner vanlige menneskers fortvilelse mens nyhetene fra toppledermøter om gjeldssanering truer hver uke. Banker og stater er på randen av konkurs samtidig som EU-landene prøver å hjelpe hverandre for å hindre at tilliten til Euro'n sprekker. Krisen angår oss alle, sier Stoltenberg og hans finansminister med alvorlig stemme. Oljefondet har tapt 284 milliarder kroner i tredje kvartal. Hvor dypt stikker krisen? Hva betyr den for oss? Panikken preger den greske tragedien, børsene er i fritt fall.

Dylan's sinne ligger under frykten som truer velferdssamfunnene. Forandringens tider *are-a-changin'* men krisestemningen har ennå ikke helt slått inn over Norge. Dette er signaler som preger det Douglass C. North kaller mental constructs. Som styrer utviklingen av nye institusjoner og institusjonelle spilleregler, et tema som fanges opp av mine tentakler, antenner. Emnet rammer inn forskning om tillit og mistillit til folk og institusjoner. Penger, banker, gjeld og forsikring. Hva forårsaker ustabiliteten i finansmarkedene nasjonalt - og transnasjonalt. Gjennom forsikringsfeltet og inspirert av samtaler med en revisorvenn ble jeg klar over betydningen tillit til revisorenes rolle for å vedlikeholde orden i samfunnet. Revisjon bidrar til orden innen regnskap innen handel, regnskap og finans. Hvordan?

Min sosiologiske nysgjerrighet pirret meg å se på revisors rolle. En lærerik undersøkelse hvor jeg her fremlegger en historiesosiologisk avhandling i et *fenomenologisk-hermeneutisk* perspektiv. Hva betyr det? Nøkkelordene handler om å *beskrive* virkeligheten empirisk, *fortolke* beskrivelsen og *forstå* hva den handler om. Utgangspunktet er "saken selv" slik den framstår for mennesket selv. Goethe hevder at fenomen verken har en grunn eller årsak som lar seg empirisk påvise. Opplysningstiden preget den filosofiske utviklingen. Goethes samtidige Hegel hevder at fenomenologien er læren om økende bevissthet, hvordan fenomenene trer frem, kommer til syne, i stadig mer gjennomtenkte former og skikkelser – fra det enkle sanseinntrykk til ettertanken over samfunnsliv og religion.² Avhandling handler om *tillit* og risiko. Og erkjennelsen at tillit er grunnlaget for sosial kapital i et samfunn hvor revisorene har en viktig rolle. Det rammer inn og avgrenser undersøkelsen.

Avgrensning, problemstillinger og metoder

Luhmann

"Frosken i brønnen hevder at himmelen ikke er større enn brønnåpningen"

Mao Zsedong

Bak Revisorprofesjonens vegg var det mørkt. Jeg fornemmet en labyrint – en maze – hvor det var vanskelig å orientere seg. To veiledere satte lys på labyrinten. Den enes mantra var avgrensning, den andres problemstilling. Jeg så knapt noen labyrint og mine manglende for-kunnskaper til revisoryrket gjorde det vanskelig å fornemme labyrintens mønster.

Utgangspunktet var problemet med manglende tillit til revisors offentlige omdømme. Samtaler med venner og bekjente innen- og utenfor regnskaps- og revisjonsfeltet ledet veien mot de første intervjuene. Gjennom faglitteratur trådte flere mulige problemstillinger frem. Det krevde avgrensning og innsikt i revisjonsbransjen. Hvordan skaffe informanter med innsikt som ville åpne opp forskningsfeltet? Hvordan lage et sosiologisk forskningsdesign som har interesse *utenfor* revisjonsmiljøet?

Hva var vesentlig? Etter litt refleksjon sendte jeg NSD – Norsk samfunnsvitenskapelige datatjenester prosjektittelen Tillit og mistillit i revisorenes rike.

Hva med utvalg? Dette skulle være en smal kvalitativ avhandling, så jeg fylte inn skjemaets rubrikk med; Revisorer og deres klienter. Store og små firma, samt utdannings- og forvaltningsinstitusjoner som høyskoler, kredittilsyn og revisorforening. En veldig bred horisont med makro- og meso- perspektiver med intervjuer på mikroperspektiv. I et forsøk på å spisse oppgavens forskningsdesign skrev jeg om Blaikies forskningsspørsmål;

Kartlegge drivkrefter, endring og institusjonelle forhold rundt temaene tillit/mistillit til revisorbransjen nasjonalt og transnasjonalt før/etter Enron/A. Andersen-kollaps og Finance Credit/KPMG-affærene 2001-2002. Hvilke tiltak ble gjennomført frem til finanskrisen 2007-08 for å gjenopprette tilliten til revisor?

Kartlegge drivkrefter, endring og institusjonelle forhold rundt temaene tillit/mistillit til revisorbransjen nasjonalt og transnasjonalt før/etter Enron/A. Andersen-kollaps og Finance Credit/KPMG-affærene 2001-2002. Hvilke tiltak ble gjennomført frem til finanskrisen 2007-08 for å gjenopprette tilliten til revisor?

Tillit og mistillit i sentrum. Etter samtaler med Den Norske Revisorforeningens fagdirektør, fikk jeg bekreftet at problemet var relevant og at de sammen med Kredittilsynet³ innførte innstramninger for å skjerpe spillereglene for revisorprofesjonen. I bakhodet lå en teoriskisse fra mastermodul SO 310S som viste risiko som avhengig variabel, den uavhengig variabel mellom mistillit og tillit som bygget på Luhmanns tekster om tillit, usikkerhet og risiko.⁴ Jeg har brukt den abduktive sneballmetoden for å

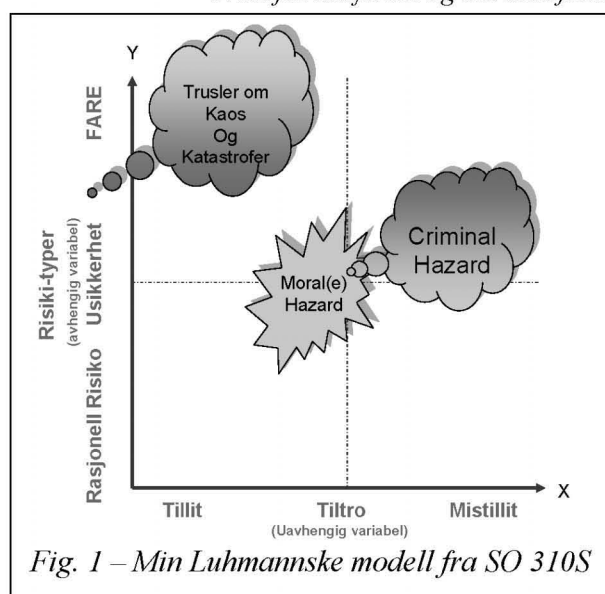

Fig. 1 – Min Luhmannske modell fra SO 310S

definere et fenomen av allmenn samfunnsinteresse. Figur 1 viser samfunnsproblemet Moral(e) Hazard innenfor - og Criminal Hazard utenfor – et uklart grensefelt mellom mistillit og tiltro, risiko og usikkerhet. Faren for kaos og ukontrollerte katastrofer henger over som en rød sky.

Jeg utviklet gradvis en maze brightness; en evne til å fornemme og forstå ting som ikke var helt objektiv for min manglende forståelse av deres rolle i verdiskapningsprosessen. Prøvde å finne ut hvordan revisorene analyserte regnskapsmateriale, hva de gjorde, hvor mye testing. Gode kontakter skaffet meg informanter fra næringslivet. Utilsiktet fortalte en av dem om et besøk fra Riksrevisjonen. Passet det inn i min empiri?

Blaikie

Blaikie åpner med å fortelle forskningsdesignprosessen en ”action plan getting from here to there”. Det hørtes ut som en ”Rough Guide” i ukjent landskap. Men Blaikie er mer reflektert enn det. Med undertittelen the logic of anticipation skinner det igjennom at de fleste

forskningsreiser ikke går på skinner, men i åpne sosialt konstruerte terreng. Jeg trenger skisse for å finne skjulte og åpne brønner i landskapet. Kanskje sitter jeg i et *mental construct* nede i en brønn som ser en himmel der det bare er et hull?

Blaikie fremhever at god forskningsdesign muliggjør kritisk evaluering av ens egen forskningsplan. Hjelper å gjøre eksplisitte veivalg, samt kvalitetssikrer at valgene er innbyrdes *kon-sistente* i overensstemmelse med ens ontologiske posisjon. Ens egen virkelighetsoppfatning. Figur 2 illustrerer forskningsdesignens hovedkjerneelementer, hvordan man gå frem for å skaffe ny samfunnskunnskap. Om revisorprofesjonen.

Figuren ser ut mer som en plan enn en skisse. Pilene går begge veier. Samfunnsforskning er ikke en lineær prosess.⁵ Historisk sosiologi bygger hypoteser fra froskens perspektiv og *oppover*. Når bygget er ferdig, rives ”stillasene” – modellene - og man lar *bygget* stå. De rene sosiologene sitter ved eller over

Mao’s brønnåpning. På stillaset. Reflekterer over, og analyserer funnene i brønnen i lyset mot en høyere makro- himmel, hvor gamle teorier og stillaser testes mot dagens og morgendagens horisonter. Prøver å binde empiri og teori sammen til nye hypoteser, som kan testes *nedover*, for bedre å forstå og fortolke *hermeneutisk* de fenomener som observeres. Historikere spøker med at samfunnsvitene lar stillasene stå. De er viktigere enn bygget. Metaforen om Mao på

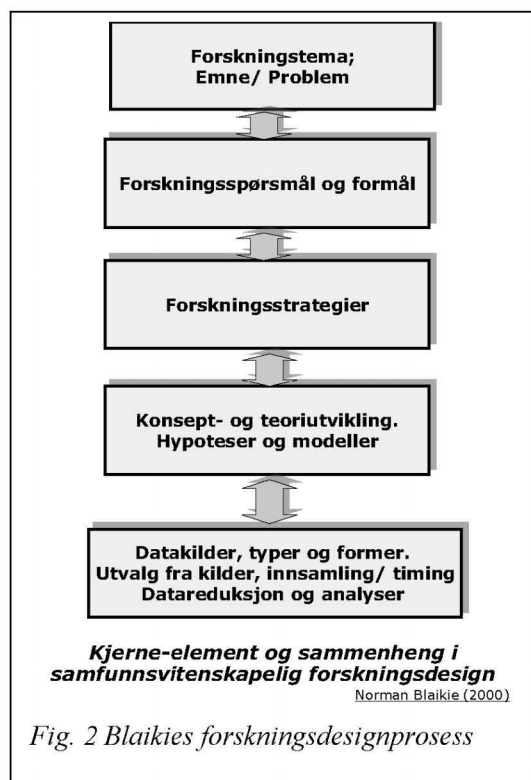

Fig. 2 Blaikies forskningsdesignprosess

stillaset kan stå som symbol over denne teksten. På min abstrakte himmel kommer det noen stillas: Hypoteser som kan være nyttige for å formidle store tanker til andre. Å skrive er å tenke. Å skrive ambisiøst er å tenke ambisiøst sier sosialantropologen Anders Johansen.

Min ambisjon er å skrive ambisiøst om et stort komplekst emne med blikk og refleksjoner som binder sammen mikro og makro, empiri og teori, som monteres – quiltes - med en abduktiv arbeidsmetode. Etymologisk betyr Metode *Min vei* på gresk. Με ὁδὸς ”Thode”= vei. Et ambisiøst og krevende veiprojekt som strekker tankene. Hvordan løste jeg oppgaven?

Ved å dele stoffet i to, flyttet jeg de fenomenologiske horisontene oppover. Fire bedriftshorisonter som smeltet sammen, en myndighetshorisont i kamp med en profesjonshorisont som beveget grenser. Det er rammen for Del I med startpunkt i boblekrise etter dot.com-bølgen i 2001 da et av verdens største energiselskap kollapset og bedriftens revisor forsvant året etter. Tilliten til myndigheters regulering av revisorprofesjonen kom på den politiske dagsorden i alle vestlige land. Ut fra denne konteksten ble min problemstilling konkretisert til hvordan revisjonsprofesjonen bidro til det å vedlikeholde finansiell samfunnsorden?

Svarene på disse forskningsspørsmålene ledet meg opp på en høyere himmel hvor jeg var fortrolig med horisontene. Jeg hadde bakgrunn fra internasjonal oljebransje (Shell) og var vant med tøffe accountants, veldig store regnskapstall og liten skrift i note. Milliarder og 8-punkts typografi. Revisorene i mine caser jobbet med millioner og milliarder. Hvis jeg ikke kjente meg igjen i denne verdens ”obskure” fenomenologiske beskrivelser, ville det være vanskelig å forstå deres horisonter.

I del II beskriver og forklarer jeg sosiologisk en funksjonell modell som prøver å vise historiesosiologisk drivkreftene som forklarer fremvekst og innflytelse av revisorprofesjonen de siste 150-200 år frem til i dag, hvor vi lever nesten konstant med finanskriser der revisors rolle og uavhengighet står under offentlig kritikk.

Prosessene utvidet fokus, horisonter og perspektiver. Blaikes from here to there-mantra flyttet grensene. There beveget seg oppover og inn en slags tåkeheim. Jeg fordypet meg i børsnoterte selskapers årsrapporter, mange og lange noter, konkursbodokumenter, og omfortolket intervjuer med nye refleksive blikk. Hva var det de sa – og hva mente de? Språket hos styreformenn i milliarderselskap er annerledes enn hos vanlige folk. Linda Hoel sier det fortrefelig: Gjennom språket trer verden frem for meg, og gjennom språket formidler jeg meg selv... Alltid forstår vi i lys av noe vi allerede har forstått. Vil vi forstå, må vi bringe oss selv, vår forståelse, i spill – vi må våge å sette den på spill i forståelsen.⁶

Gadamer

Gadamers metodologi reddet prosjektet mitt. Under intervjuene var settingen så trygg at jeg turte sette meg selv på spill. Turte å utfordre styreformenn og revisorer på egen turf. Der jeg var litt utrygg stilte jeg med faglige spørsmål utarbeidet av en revisorvenn. (Vedlegg 1) Det bidro til å bryte isen og få frem ærlige svar. Revisorer og tilsynsbyråkrater er skeptiske til journalister og useriøse samfunnsforskere som ikke forstår taushetspliktens kodeks.

Dette er et viktig poeng hos Gadamer som hevder at når menneskene søker å forstå, er målet en felles forståelse. Jeg alene kan ikke bestemme forståelse. Min vei handler om å gå sammen med informanten. Jeg må være villig til å forholde meg til saken, til å ta inn over meg det som en tekst eller et annet menneske bringer til uttrykk. Dette kaller Gadamer horisontsammensmeltning. Som mennesker lever vi innenfor forståelseshorisonter. Min horisont er her og nå, men er formet av fortiden. Forforståelsen. Det innebærer at det jeg forsøker å forstå, smelter sammen med det jeg allerede har forstått. Erkjent. Min horisont er forbundet med fortiden og åpner opp for fremtiden. Linda Hoel beskriver dette fenomenet som at forståelse er bevegelse.⁷ Det passer her hvor Blaikies there forflyttet seg hele tiden.

Men here lå etter hvert rimelig fast som en hoppkant før svevet. Jeg prøvde å forstå Statens rolle, innflytelse av EU-regler og SEC – Security Exchange Commission og kulturforskjellene over Atlanteren. Jeg takket også ja til å fremlegge et forskningsforedrag om revisjon og teknologi på en internasjonal konferanse i Stockholm høsten 2010⁸. Mine forståelseshorisonter flyttet seg lang ut over avhandlingens avgrensninger. Gradvis vokste det frem en bevissthet om revisjonsbransjens dilemma som modnet erkjennelsen hva revisors samfunnsrolle egentlig var – og er. En åpenbaring i Gadamer-terminologien.

Abduktiv ” me thode”

Første trinn var å søke kunnskap - og ka'nskap - om arbeidet i revisjonsfunksjonens tilslørte labyrinter. Mitt historiesosiologiske utsyn over revisjonsprofesjonens utvikling var grunt og ufullstendig. Mitt blikk var preget av en sunn forskerskepsis til revisors rolle i samfunnet. Jeg måtte forstå betydningen av tillit i forretningssammenheng. Luhmanns banebrytende arbeid om *Vertrauen* (Tillit) fra 1968 viste veien for en serie avhandlinger om emnet.⁹ Luhmann bygget på den fenomenologiske filosof Edmund Husserl, strukturfunksjonalisten Talcott Parsons og mikro-sosiologen Erving Goffman samt på grunnsatsen at teknisk-vitenskapelig utvikling øker det moderne samfunns kompleksitet. Det krevde mer tillit til de institusjonelle samfunnsstrukturer. Den danske sosiologen Nils Mortensen hevder at Luhmanns første arbeider er et uttrykk for tidsånden i 1968. Hans teorier var forut for sin tid.¹⁰

Andre trinn var å lære bruken den abduktive metode, preget av et dialektisk forhold *mel- lom* teori og feltobservasjoner. Med utgangspunkt i en løs arbeidshypotese skal man fortolke og forstå sine data, hvorfra det kanskje kan utvikles en ny teori. En prøve-og feile-metode utviklet av Charles S. Peirce (1839-1914). Metoden egnet til mitt formål og til å utvikle ny viten ved å iaktta praksis, særlig på felt som har vært lite forsket på som her.

Forskningstekster på norsk om revisjonsfunksjonen består stort sett av regler og regelfor- tolkning skrevet av og for regnskapsfolk og revisorer. To norske professorer har forsket på til- lit og bekreftet at profesjonen stort sett er bra. Kanskje var revisorene for snille?¹¹ Hva reviso- rer egentlig gjorde er lite kjent, tilgangen til deres "maze" lå ikke helt åpen for sosiologiske studier. Det var som en frimurerlosje. Sosiologen Trygve Guldbrandsen hadde riktignok gjort en undersøkelse om norske revisorer og skrevet tekster om makt og tillit.

Hypotese nr. 1 og de første informanter

Til å begynne trodde jeg man skjulte noe. Jeg utviklet først en prøvende hypotese (nr. 1) om at revisorbransjen bevisst forsøkte å fordekke noe. Jeg skjønnte ikke hva og hvorfor. Men fikk en fornemmelse at mitt utgangspunkt var litt feil.

Min skepsis var trolig ufortjent. Min første informant ga meg mye informasjon fra perio- den før 2000 under løfte om taushetsplikt. Hans lokale avdeling av XXX hadde en ekspansiv profil for å skaffe seg oppdrag innenfor både rådgiving og revisjon.¹² Han åpnet opp døren på gløtt til sin "losje" med få forbehold til tross for at jeg ikke var klient. Mistanken om sam- menblanding av roller var svekket. En annen lokal venn og revisor som var pensjonist, åpnet seg uten forbehold om sin erfaring fra drøye 40 års yrkeserfaring og undervisning ved Han- delshøgskolen i Bodø.¹³ Begge svekket hypotese nr 1 at bransjen hadde noe å skjule for om- verden. Informant nr. 4 henviste til den frivillige kontrollen fra Revisorforeningen som rap- portertes inn til Kredit-/Finanstilsynet.¹⁴ Her fant jeg statistikk om bransjen før og etter ny re- visorlov i 1999. Det var da ca 4500 autoriserte revisorer i Norge hvorav bare 11 var fratatt be- vilgning. De fleste av disse var eldre med begrenset utdanning og kompetanse. Av trolig samme grunn valgte 17 revisorer å avvikle sin virksomhet etter varsel om tilsyn.

Var mine fordommer uberettiget og hypotese nr 1 feil? Heldigvis fikk jeg et hel dags in- tervju med en pensjonert revisor som under taushetsplikt kunne fortelle at i perioden 1975- 2000 var det betydelig samrøre mellom ren pliktrevisjon og rådgiving;

Normalt lå pliktrevisjonshonoraret på +/- 50 % av rådgivingshonorarene. Det var inngangsbillet- ten til større revisjonsoppdrag og ga legitimitet. Det utviklet seg en konkurransekultur blant de store firmaene om å by lavt på anbudene for å komme i posisjon på rådgiving. Jeg husket en klient i Nord- land hvor pliktrevisjonen kostet 2 mill/år, rådgivingen ga 15 mill. årlig. Konsekvensene var at vi

*kom veldig tett inn på daglig leder og i posisjon som kunne utnyttes. Uavhengigheten kom under press.*¹⁵

Det skulle stor integritet til å si nei til 15 millioner fra en klient når man bare tjente 2 millioner på selve pliktrevisjonen – med lav dekningsgrad. Han pekte på et viktig spor; ”.....vi kom veldig tett inn på daglig leder”. Revisor er en myndighetsperson som har størst innsyn i virksomhetens forretningsliv. Klassifisering av balansens aktiva og gjeld, avskrivning og nedskrivning av verdier, skatte- og organisasjonsforhold, kompetanse om nye teknologiske regnskapssystemer var områder hvor revisor har makt til å påvirke bedriftens resultatutvikling. I børsnoterte selskap var revisors vurdering av likviditetsforhold og ”fortsatt drift” bestemte for finansanalytikerens og bankers regnskapsanalyser. Å studere noteapparatet til års- og kvartalsrapporter om forutsetninger revisor har lagt til grunn for vurderinger, er en interessant sport.

Offisielt arbeider revisor mot eiere og generalforsamling. I praksis jobbes det mot styreformann og/eller administrerende direktør som begge har stor interesse av en mest mulig positiv vurdering av virksomhetens balanse. I større konsern påvirker de størrelsen på bonus – og honorarer. Det å komme ”...veldig tett inn på daglig leder” indikerte en mulighet til misbruk av tillit som kan utnyttes av svake sjeler og svak kontroll. Særlig hvis det var økonomiske incentiver for klient og revisor til å utnytte situasjon. Informant nr. 6 forteller;

Noen revisorer mangler den nødvendige yrkestikk og er litt for glad i penger. Det fører til at de må holde seg inne med kunden for å få gode oppdrag. En annen leir mangler den sunne skepsis som man må ha. De mangler ”baller”. Ved skifte av revisorer har man raskt oppdaget ting som kan har pågått i flere år. Noen revisorer er mer våkne enn andre. Det hender man opplever at en nøkkelperson eller toppledelsen har svin på skogen. Det er ikke tvil om at en revisor som er valgt av generalforsamlingen, vet jo at det er ledelsen som engasjerer revisor og at det er ledelsen som gir rådgivingsoppdrag – noe som kanskje kan føre til sprik.

Når man sitter for tett inn på daglig leder kan også revisors uavhengighet overfor styre og eiere komme under press. Skattefeltet er et uklart område hvor både jurister, revisorer og embetsverket diskuterer seg frem til regelfortolkninger som alle kan leve med.

Det er ikke mitt inntrykk at revisor driver skatteplanlegging, men kunden forventer at revisor sier fra hvis man har innrettet seg på en sånn måte at man betaler mer skatt enn nødvendig. Det er en viktig nyanse her. En ting er at revisorer selv aktivt oppsøker lure måter – smutthull – det er fullt lovlig, for å spare skatt, det tror jeg ikke så mange kunder forventer. Noen ganger ber kunder om det, men da tror jeg de som regel vil forholde seg til advokatfirmaer. Mange kunder vil se det som en forsømmelse fra revisor og et tegn på inkompetanse dersom virksomheten har innrettet seg dumt og betaler mer skatt enn nødvendig. (Informant nr.6)

Skatteplanlegging gikk inn under det store kontroversielle og konfliktfylte området kalt rådgiving – kjernen bak forskningsspørsmålet om reaksjonene på Enron/A. Andersen-kollapsen og Finance Credit/KPMG-affærene 2001-2002. Her avrunder jeg med å vise at norske revisorer før revisorloven av 1999 hadde gode muligheter for svake sjeler til å senke terskelen for faglig uavhengighet når forretningsforbindelsen ble for tett, og man utnyttet

”innsidekontakten” til å skaffe seg innbringende rådgivingsoppdrag. Et etisk dilemma på min abduktive vei - et vesentlig veikryss i revisorspråket. Som jeg i Gadammers ånd prøver å forstå.

Thode 2 - Rådgiving og plikt revisjon – et faglig etisk dilemma

Norges Registrerte Revisorers Forening (NRRF) og Norges Statsautoriserede Revisorers Forening (NSRF) fusjonerte 1999 til Den norske Revisorforening (DnR). Et nytt institusjonelt skille i arbeidet med å heve profesjonens kompetanse og omdømme. Med nesten 4500 medlemmer utgjorde organisasjonen en betydelig faglig felles tyngde og kompetanse som etter hvert markerte seg i samfunnsdebatten. Temaet uavhengighet sto høyt på dagsorden hvor man argumenterte sterkt i mot å skille rådgiving og plikt revisjon. DnR hevdet at rådgiving skapte større innsikt i forutsetningene bak tallene i regnskapene.

I USA hvor problemet med samrøre var betydelig større, hadde lederen for Securities & Exchange Commission (SEC), Arthur Levitt, villet forby revisorer å tilby plikt revisjonsklienter ikke-revisjons-tjenester fordi det kunne sette revisors uavhengighet i fare; ”Revisorer skal være revisorer, ikke fortroppen til en hær av konsulenter”. I Norge drøftet Dag Bredal i *Revisjon og Regnskap* temaet under overskriften *Etikk og Omstilling*:

Etikk er en forutsetning for revisjon. Uten integritet og uavhengighet har revisor ingen autoritet og dermed ingen ting å tilby....Debatten om revisors uavhengighet er gammel som profesjonen selv...utgangspunktet for denne diskusjonen er globalisering av økonomien i kombinasjon med bransjegliding, teknologiske og kommersielle endringer.. Målet med omstillingen er et omfattende kodifiseringsarbeid som er intet mindre enn en internasjonal Code of ethics.¹⁶

Bredal hevdet at revisors etiske grunnlag hadde en parallell hos revisors kunder. En revisor selger uavhengighet og integritet. Det gjør ikke nødvendigvis en toppleder som er avhengig av at den etiske dimensjonen er troverdig. Men etikk må sitte i ryggmargen både hos næringslivets ledere og dets revisorer.

Problemerkene rundt uavhengighet er innfløkte. Årsaken kan synes enkel. Rådgiving var i følge min informant no. 5 mer spennende, det kastet mer av seg for partnere og folk internt i revisjonsfirmaene ble mer opptatt av penger og status gjennom 1990-tallet. Mulighetene til å gi råd var store når man først var inne som revisor. Firmaet Arthur Andersen (AA) var profesjonelle. Det handlet først i stor grad om skatt og IT-systemer (MAS). Senere verdivurdering av eiendeler og forpliktelser ved kjøp og salg av bedrifter ofte kalt ”Due Diligence”. De øvrige 7 store kopierte AA’s arbeidsmetoder.

Spørsmålet om integritet og uavhengig kom sjelden på dagsorden selv om Handelsdepartementets ekspedisjonssjef Asta Tjølsen hevdet i en offentlig utredning i 1985: ”Det fremstår som en selvmotsigelse å tillate revisor å være rådgiver og samtidig si at rådgiving ikke må skje på en måte som kan påvirke eller reise tvil om revisors uavhengighet”.¹⁷ Men hennes

stemme ble ikke hørt i jappetidens liberaliseringsbølge. Revisorene var smittet av muligheten til å utnytte klientens tillit og taushetsplikt. Det var et alvorlig og vesentlig dilemma.

Ekspedisjons sjef Asta Tjølven er cand. jur. fra 1964. Hun var fra 1971-74 ansatt som leder for Revisorenes Skatteinformasjonskontor, som hun bygget opp i en startfase. Etter å ha vært ansatt ved Oslo ligningskontor, ble hun våren 1980 utnevnt som ekspedisjons sjef i Handelsavdelingen i Handelsdepartementet, en avdeling som administrerer store deler av det lovverk som revisorene er underlagt.

Uavhengighet: Tja
Revisorenes eget syn på sin uavhengighet i arbeidstilsynet avviklet stort sett en del fra det syttenforstående sitter med – kanskje legger dere revisorer et an innhold i begrepet «uavhengighet». Med min beste vilje skjønner jeg ikke at dere kan hevde at dere er ferdig uavhengige i arbeidstilsynet når dere utfører revisjon for så me klient som dere fungerer som økonomisk rådgiver for. I denne forbindelse kan det være på sin plass å nevne jeg ser fram til den dagen dere inter

180 REVISJON OG REGNSKAP NR 2/88

Fig. 3 Handelsdepartementets Asta Tjølven var kritisk til begrepet "Uavhengighet – Revisoren fryktet hennes blikk."

Arthur Andersen kollapser

The wave of corporate financial scandals has served to emphasize the critical role of the external auditor in maintaining a market economy. Arthur Andersen had a distinguished history of being the "gold standard" of the profession.

Prof. Leonard R. Sayles, Columbia University

Siden 1960-70-tallet hadde internasjonalisering og ny teknologi av revisorprofesjonen endret struktur og arbeidsmetodikk – også i Norge. Rundt 1990 var det åtte store internasjonale firma – The Big Eight – som dominerte bransjen. AA var mest "assertive" og påvirket bransjenormene i Europa. Ved tusenårskiftet var disse redusert til The Big Five. Alle drev utstrakt konsulentvirksomhet innenfor sine rekker. Hos AA hadde konsulentvirksomheten vokst så stor at man i 1989 skilte ut rådgivingsvirksomheten i et eget internasjonalt selskap; Andersen Consulting.¹⁸ Fusjonen bidro til å akselerere problemene i AA. Bortfallet av konsulentinntektene gjorde at de i 1992 startet på nytt med rådgivingsvirksomhet. Konsekvensen av vekststrategien av denne endring skulle bli fatal.

Inntektene tredoblet seg internasjonalt mellom 1992-2001. Det meste kom fra rådgiving. AA ble mindre opptatt av pliktprofesjonen hvor oppdragene var sterkt konkurranseutsatt og marginene veldig lave.

Datamaskiner og juniorpersonell hadde overtatt rutinearbeidet med regnskapskontroll. For å overleve måtte partnerne skaffe store kunder med romslige rådgivingsbudsjetter. AA satset på å vinne de største og feteste klientene – også i Norge. I år 2000 hadde AA tretten norske klienter med over 5 milliarder NOK i omsetning, PwC hadde åtte, KPMG fem, Ernst & Young og Deloitte en hver. Det forteller om klasseforskjell. På Oslo Børs' hovedliste hadde AA 34 klienter, PwC 25, KPMG 17, Deloitte 11. AA ble ofte med konsulentselskapet McKinsey, kjent for å skrive honorarer med "gaffel" til store internasjonale kunder.¹⁹

En av de større internasjonale AA-klientene var Enron som siden 1990-tallet hadde slått seg opp innenfor den deregulerte energibransjen. Med ex-McKinsey-folk i toppledelsen utviklet Enron seg mot år 2000 og satset høyt og bredt fra energi til bredbånd og infrastruktur. Med høy sigarføring, stor gjeld og oppblåste aksjekurser. Gjelden ble med AA's lovlige velsignelse trukket ut av balansen og tildekket som såkalte Special Purpose-poster hos datterselskaper.

Stadig børsvekst og tilsynelatende lav gjeld gjorde selskapet til Wall Streets yndling. AA's honorarer for Enron ga Houston-kontoret \$ 51 millioner i år 2000. Rådgiving var den vesentlig inntektskilde med over 50% av omsetningen med bedre marginer enn plikthonoraret.

Enden på visen er kjent. Høsten 2001 kollapset Enron like rask som World Trade Twin Towers 11. september. SEC annonserte at de ville anklage AA for bedrageri, Enrons kredittvurdering ble redusert til B, selskapet kom i likviditetskrise. Aksjekursen raste nedover. Enron gikk konkurs. AA makulerte sensitiv dokumentasjon og mistet tilliten i markedet.

Våren 2002 ble AA dømt til å gi tilbake sin offentlige godkjenning i USA. Firmaet mistet sitt omdømme og sine klienter. I 2001 omsatte AA for \$80 milliarder NOK og hadde 85 000 medarbeidere i 84 land. Året etter var de borte fra revisorhorisonten. I Norge ble AA's revisjonsvirksomhet overtatt av Ernst og Young 8. mars 2002. I andre land ble revisorer og klienter fordelt på

forskjellige måter. Hele verden var i sjokk. Også det norske Kredittilsynet og DnR. Revisorverdens horisonter måtte revideres. Institusjonelle grenseområder og spilleregler endres. Myndighetene i USA og Europa tok affære. I Norge skapte det spenninger mellom DnR og Kredittilsynet.

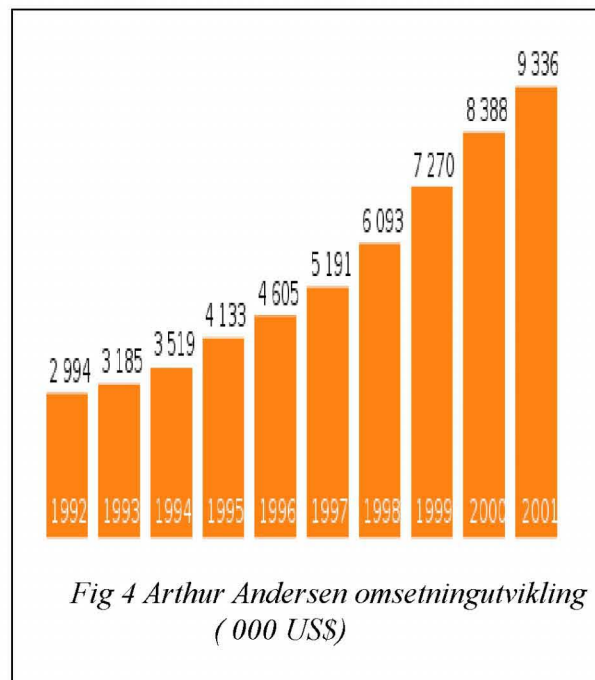
Kamp mellom Kredittilsyn og DnR

''The Devil's in the Details''²⁰

Ludwig Mies van der Rohe

Min abduktive metodologiske tilnærming baserte seg på en arbeidshypotese (nr.1) at det hadde vært grunnlag for mistanke om mistillit til norske, og utenlandske, revisorer. Kollapsen av AA bekreftet dette. Høsten 2002 kollapset Finance Credit hvor Nordlandsbanken tapte 450 millioner kroner etter slett arbeid fra revisjonsfirmaet KPMG.

Noe måtte gjøres for å gjenopprette tilliten til revisors rolle. I USA ble det under tidspress vedtatt en ny lov, Sarbanes-Oxley Act (SOX), i juli 2002 også kalt Public Company Accounting Reform som la grunnen for et nytt institusjonelt kontrollorgan PCAOB med ansvar for nye reguleringer for å disiplinere revisjonsfirma som reviderte offentlige selskap. Det smittet til Europa. Anne Merethe Bellamy hadde ledet Kredittilsynets avdeling for regnskap og revisjon siden 1996. Hun forteller;

De fem store revisjonsfirmaene hadde brorparten av revisorene og 52 % av omsetningen og det meste av det "systemiske" marked, bank og forsikring, og alle de selskapene som faller inn der. I 1997-98 var vi i gang med en vridning mot det sjiktet - de store. Så kom Enron/AA i 2001-2. Da oppsto det en usikkerhet om de store revisjonsfirmaenes funksjon og rolle. Det oppsto et politisk press for å se nærmere på dette. Vi besluttet derfor tidlig i 2002 å gjennomføre et tematilsyn i 2002 om revisors rådgiving.²¹

Dette er interessant informasjon i forhold til min videreutviklede problemstilling omkring tillit/mistillit i revisorenes rike. Kredittilsynet hadde siden opprettelsen i 1986 hatt en beskjeden bemanning og kompetanse innen tilsyn av revisorer. DnR hadde en lang praksis med selvregulering og selvjustis, og støttet The Big Five's oppfatning av uavhengighet innenfor markedet for rådgiving og revisjon. De var ikke komfortable med at Kredittilsynet skulle blande seg bort i dette. Selvregulering var deres mantra inspirert fra USA. To forståelseshorisonter kom i konflikt.

De store revisjonsfirmaene hadde tatt konsekvensen av sammenblanding av revisorrollen og rådgivingsrollen. Etter AA-kollapsen solgte PwC sin IT-rådgivingsdel med 350 konsulenter til IBM.

Selvjustis var nødvendig, men sett fra revisjonsfirmaenes horisont og "sannhet" var mange former for rådgiving nødvendig for å betjene sine store, børsnoterte klienters behov. De argumenterte sterkt mot Kredittilsynets tematilsyns konklusjoner. Bellamy forteller;

Det skapte veldig røre i bransjen. Vi gikk inn i de store selskapene og så på de største rådgivingsoppdragene. Vi laget separate rapporter. Det var sjokkerende for oss, og for revisorene. I den perioden gjennomførte jeg en del foredrag med utdrag av funnene. Selskapene hadde sett på utkast til rapportene i slutten av november 2002.

Det ble et stort oppstyr. Vi mente uenigheten betydde veldig mye for tilliten til revisorene. Det var på mange måter en kamp mellom myndigheter og revisjonsbransjen hvor grensene for revisors rådgiving skulle gå.²²

Rapporten er interessant som sosiologisk tekstanalyse. Den dokumenterte at terskelen for å komme i konflikt med loven var relativ lav. Kampen hvor grensene skulle gå skulle settes av myndighetene, ikke av revisorene selv. Motstanden mot myndighetsregulering var sterk. Men bedre offentlig regulering var nødvendig. Bellamy gikk offentlig sterkt ut mot revisorene;

Det kan synes som effektiviseringspresset har bidratt til at man har utviklet metodikken med sikte på å gjøre minst mulig. Vi har inntrykk av at revisor bruker mye energi på å forklare hvorfor han ikke trenger å gjøre testing av transaksjoner og substans... Revisor må ikke sette seg selv i en situasjon hvor regnskapsbrukerne vil stille spørsmål hvorvidt revisjonen er god nok.²³

*Fig. 5 Kredit-/Finanstilsynets
Anne Merethe Bellamy*

Hun berørte et kritisk punkt for min forståelse av labyrinten. Denne var på dette tidspunkt ikke tilstrekkelig klar til å forstå hva revisorene egentlig gjorde og hva DnR kjempet for. Jeg ba DnR's fagdirektør utdype dette:

Det er nok riktig at vi reagerte negativt på hennes utspill. Vi har ikke sånn holdning i Norge som i Frankrike og en del andre land at når myndigheter sier : Sånn er det, betyr ikke det at vi automatisk er enig om det. Det betyr heller ikke at vi automatisk sender ut Finanstilsynets mening som at det er god revisjonsskikk. Dette gjaldt en sak hvor de gikk ut med en uttalelse, som vi tok til orientering i stedet for til etterretning. Og det ble de nok fornærmet for. Vi er uenige i deres vurdering. Deres vurdering ble gjort kjent for våre medlemmer, men vi sa ikke til våre medlemmer at vi var enige.”²⁴

Språket i diskursen – i Gadammers perspektiv- forteller om klimaet og frontene mellom de to institusjonene. DnR trakk på Bellamy og hun parerte med samme mynt ved å harselere litt over hva revisorene IKKE gjorde. Hun kommenterer spenningen med en funksjonsforklaring:

Jeg har sittet i ledelsen i selskap der Kredittilsynet har gjennomført tematisyn, der de er veldig opptatt av å klarleggjøre revisors rolle og ansvar. F.eks. misligheter - som ikke er revisors ansvar, men det er oppfatninger du finner langt inn på Stortinget. Men det er et stor forventningsgap om hva som er revisors ansvar.

Kredittilsynet er opptatt av å ivareta bransjens renomé og lukke forventningsgapet. De har begrenset kompetanse og rekrutterer i liten grad revisorer med erfaring fra store, komplekse selskaper. Tidligere rekrutterte de middelhavsfarere og regelryttere. De store som hjelper Kredittilsynet er opptatt av å holde en god selvjustis i bransjen. Tilsynet sliter med å finne folk, for de kan ikke betale på samme måten som en revisjonspartner som tjener gode penger. Derfor får de ikke de beste folkene og du får en slagside mot regelrytteri.”²⁵

Ar 2001	Tjenester utenfor lovbest. Revisjonsoppgaver				Revisjon og revisjonsrelatert (lovbestemte)				Sum for selskap og total				
	Skatt/avg./rgs		Annen rådgiv		Revisjon		Rev.relatert						
Selskap	Beløp	%	Beløp	%	Beløp	%	Beløp	%					
x1	11 143	11	89 364	89	100 507	66	33 192	65	17 924	35	51 116	34	151 623
x2	16 667	81	3 840	19	20 507	26	39 937	70	17 198	30	57 135	74	77 642
x3	11 486	13	74 968	87	86 454	74	22 642	73	8 172	27	30 814	26	117 268
x4	19 662	45	23 580	55	43 242	51	34 893	84	6 787	16	41 680	49	84 922
x5	18 125	28	46 141	72	64 266	61	36 286	88	4 974	12	41 260	39	105 526
Totaler	77 083	24	237 893	76	314 976	59	166 950	75	55 055	25	222 005	41	536 981

Tab no 1 Tall fra Tematisynsrapport 2003 (I)

Forventningsgap. Middelhavsfarere og regelrytteri. Sterke ord. Men slik oppfattet revisorene kontrollinstitusjonen fra sin horisont. Konflikten mellom tilsyn og profesjonsforening er forståelig.

Det sto store tall på spill, men jeg fornemmet at størrelsen ikke var det vesentligste dilemma.²⁶ Kampen handlet også om tillit, ære, integritet, omdømme - og lovforklaring i et uryddig grenseland hvor partene hadde forskjellig ståsted og vantage point. Tall kan avklare og tilsløre en sak. Tallene i tabell no.1 kategoriserer hva som var innenfor og utenfor lovbestemte revisjon- og revisjonsrelaterte oppgaver. Definert fra lovverket og tilsynets ståsted. Her definertes i året 2001 55 millioner kroner som aggregert honorar revisjonsrelatert rådgiving, skatterådgivning 77 millioner kroner, mens ”annen rådgiving” beløp seg til hele 238 millioner kroner. Dette var stridens kjerne. Forståelsen kommer ikke til syne uten videre fra tallene. Den største klienten betalte over 100 millioner i honorar som utgjorde 62 % av Selskap no 1's omsetning. I selskap no. 2 var største ho-

	01 -råd	01-rev	00 - råd	00 - rev	sum råd	sum rev	% råd
Selskap 1-1					75299	27264	276
Selskap 1-2					33218	4837	687
Selskap 1-3					29545	15276	193
Selskap 1-4					19734	3091	639
Selskap 1-5					19407	1775	1093
sum10	116364	32187	115047	34466	231410	66654	347
Selskap 2-1					29700	40900	73
Selskap 2-2					9333	7132	131
Selskap 2-3					5226	2385	219
Selskap 2-4					4527	13000	35
Selskap 2-5					4391	1719	255
sum10	37132	39169	29382	34751	66514	73920	90
Selskap 3-1					42794	1552	2757
Selskap 3-2					17329	3263	531
Selskap 3-3					17078	1694	1008
Selskap 3-4					13494	12289	110
Selskap 3-5					11819	3905	303
sum 10	91960	22558	71790	18436	163750	40993	399
Selskap 4-1					27000	13655	198
Selskap 4-2					12685	3846	330
Selskap 4-3					3484	12650	28
Selskap 4-4					7887	16508	48
Selskap 4-5					8083	2183	370
sum10	44096	37248	43145	27840	87241	65087	134
Selskap 5-1					47712	35982	133
Selskap 5-2					12853	1167	1101
Selskap 5-3					12308	14471	85
Selskap 5-4					9688	4838	200
Selskap 5-5					7487	7456	100
sum10	67257	38541	44131	34418	111388	72959	153

Tab. No. 2 Tall fra Tematilsynsrapport 2003 (II)
Tallene hentet fra innsendt "egenoppgave for The Big 5. Tallene viser honorar, i tusen kroner,- for tjenester utført for klienter 2000 og 2001, og er korrigert for utenlandsomsetning

norar drøye 70 millioner som utgjorde over 50 %. Det skal sterk integritet og uavhengighet å stå i mot fristelsene som følger med slike honorarer. Det var neppe hele problemet. Tallkrigen fortsatte i tabell no. 2.

Brutto honorar for disse 50 oppdragene nærmere en milliard kroner over to år, hvorav 663 millioner var rådgivingsoppdrag. 68 % rådgiving, 32 % pliktrevisjon. Jeg reflekterte over tallenes budskap. Tallene var kanskje store, men fortolket fra begge parters horisonter var de kanskje ikke det? Selskaper som Statoil, Hydro og Shell har omsetningstall på mange titalls milliarder NOK og verdiene av oljefeltene og andre anleggsmidler i balansen gir proporsjoner på hva revisors rolle i samfunnet er. De kan ikke være redd for store tall.

Tallenes tale

Tall kan avklare og tilsløre sosiologiske fenomener. Kvantitative metoder handler om å forstå betydning av utvalg og skjeve fordelinger. For å fortolke og forstå denne konfliktenes kjerner kan vi ikke se på tallene alene. Jeg følger gamle Arthur Andersens personlige credo om å gå *bak* tallene – slik de gode revisorene gjør. Sprengkraften i tilsynsrapportens tall var av politisk natur. Det krever historisk innsikt. *Djevlene* het kreditt, insolvens og kreditorer. Revisjonsfagets opprinnelse og metode fra 1840-1930 bygger på vurderinger hvor man fra balansen skal kunne lese selskapets verdi ut fra aktiva - og passiva.

Revisors arbeid kom den gang fra kreditorers behov for korrekte tall og regnskapsinformasjon. Grenselandet mellom kreditors og debitors interesser i regnskapsspråket er ofte uklare for utenforstående. Likviditet og soliditet var nøkkelord. Hvordan målt disse? Over hvilke tidshorisonter? Hovedprinsippene for regnskapsstandarder bygger på *historisk kost-prinsipp*

utviklet for den tids bedriftsstrukturer preget av kapitalintensiv industri som jernbaner, stålverk og fabrikker. Målgruppen for finansiell informasjon var banker, andre kreditorer - og myndigheter. Regnskapsstandardene har fokus på nedsiderisiko, verdier av pant og hva som kan hentes ut av verdiene hvis firmaene går tungt – eller går konkurs. Insolvens betyr at debitor ikke greier å innfri sine økonomiske forpliktelser, og at problemet ikke er av forbigående karakter. Insolvens består av to faktorer, insuffisiens og illikviditet, som begge må være oppfylt. Det første inntreffer når verdien av debtors samlede aktiva ikke er tilstrekkelig til å dekke pådratt gjeld, det andre når debitor ikke har midler til å innfri sine forpliktelser ved forfall. For å unngå insolvens finns en rekke inngrep hvor revisors aktive ”rådgiving” kan være av betydning. Salg av eiendeler mot reduksjon av gjeld, nedskrivning av aktiva og estimering av likviditet utgjør en vesentlig del av revisors rolle i krisesituasjoner.

Revisors kritiske blikk handler om en vurdering av risiko - kreditor risiko. Typisk avsluttes en revisjonserklæring med vurdering av likviditetsforhold og muligheter for *fortsatt drift* i 12 måneder etter fremleggelse av årsregnskapet på generalforsamlingen. Selskapets verdivurdering baseres da som *going concern*, ikke som *slakt*. Grensegangen kan være hårfin. Revisors skjønn veier tungt i tvilstilfelle. Kreditorer er ikke alltid velvillige. Det kan svare seg for uprioriterte fordringer å slakte selskapet for å få noe igjen. I USA finnes et eget lovverk – *Chapter 11* - som beskytter selskapene mot sine kreditorer der revisor har betydelig innflytelse til å vurdere grunnlaget for *fortsatt drift*. To av mine fire case-bedrifter hadde anstrengt likviditet og var på randen av konkurs. Honorarene til revisor var høye både for pliktrevisjon og annen rådgiving. Likevel hørtes aldri noen klager eller uttrykk for mistillit.

Snarere tvert i mot. Styreformannen i det ene selskapet, en tidligere McKinsey-partner, hevdet at revisor var rimelig i forhold til McKinseys honorarer, pluss at revisor kjente bedriften og dens historiske markedspotensial vesentlig bedre. Mine sosiologiske antenner fanget inn noe vesentlig nytt. Saken handlet om store tall, honorarer og gjeld. Å drive for kreditors regning er, som jeg har vist, en usikker sport både for bedrifter og banker.

Moderne storbedrifter er i større grad service- og kunnskapsindustri hvor hovedtyngden av verdiene *ikke* finnes i balansen. Som ikke kan pantsettes i dårlige tider. Kunnskaper kommer i følge lovens regler til syne bare ved salg eller kjøp som goodwill. For å kompensere på denne svakhet estimeres selskapsverdiene basert på fair value eller markedsverdi, som svinger i forhold til konjunkturer og andre forhold.

En stor del av Enrons bortgjemte gjeld var penger brukt til kjøp av globale bredbåndsrettigheter hvor verdiene falt over natten da dot.com-bølgen kollapset. \$35 milliarder var estimert verdi av rettighetene før kollapsen. Markedet trodde ikke på tallet. AA rakk aldri å revidere

endringene og ble, ifølge innside kilder, sittende med svarteper når frustrerte aksjonærer og kreditorer lette etter syndebukker. Markedsverdi kan være lite solid.

Begrepet "Bokført Verdi" er et tall man tar til finansanalytisk orientering. Det har mindre betydning for virksomhetens verdi som going concern. Det viktigste grunnlaget for estimering av "fair value" er kapitalisering av inntektsstrømmer og fordringer de neste 20-40 år. En høyrisikosport for finansanalytikere og andre spåmenn.

Revisors rolle handler om å vurdere regnskapskvaliteten til spådommene om fremtiden, basert på fortidens informasjon. Dilemmaet spisses ved at mye historisk regnskapsinformasjon ikke er relevant. Verdien i en stor service-/kunnskapsbedrift kan endre seg raskt i forhold til fjorårets revisorbekreftede verdsetting. Kassen kan gå tom for likvider raskere enn de beste estimater lagt til grunn ved forrige årsregnskapsavslutning.

I media og blant folk flest er dette lite kjent, noe som skaper et "forventningsgap" når noe går galt. Spørsmålet "hvor var revisor?" kommer ofte frem til tross for det er bedriftens ansvar å fremlegge tall og estimater, ikke er revisors.

Denne erkjennelsen trådte frem i lyset. Var det labyrintens kjerne? Eller var det bare en lysning i skogen. Et brønnhull eller en himmel? Hva med tallenes tale? Og horisontene bak dem? De var viktige for å forklare revisors rolle. Grenseoppgangen mellom tillit og mistillit var diffuse. Og jeg hadde lite empiri til å trekke opp noen sosiologiske forklaringer. Jeg begynte å lete etter funksjonelle teorier som satte revisorprofesjonen inn i en større kontekst.

Store tall og små skrift

Detaljene bak regnskapstallene skrives med små skrift. Djevelens budskap. I noter og tilslørte setninger. Tilsynsrapporten var ikke noe unntak. Det presiseres at ved vurdering av revisors uavhengighet, er det oppdragets innhold som må vurderes mot revisorlovens forbud. Så ramses det opp en serie tjenester som faller inn under rådgiving som i følge loven faller utenfor det revisor har lov til. Regnskapsteknisk/likningsteknisk bistand, intern revisjon, strategi og restrukturering/omorganisering, juridiske tjenester, børsintroduksjon, kjøp/salg av aktiva og virksomheter, "due diligence", utvikling og implementering av økonomisystemer/ data-løsninger, rutineutvikling, utleie av arbeidskraft og diverse rådgiving av forskjellig art.

Tilsynet konstaterte så at revisjonsselskapene og deres samarbeidende selskap utførte tjenester i et bredt spekter til deler av klientenes virksomhet, også utenfor revisors naturlige kompetansefelt. Dette ble forklart ved at revisjonsselskapene systematisk hadde bygget opp rådgivingsmiljø hvor det var rekruttert fagkompetanse som revisorene selv ikke var i besittelse av.

"...Eksempler er eksperter innen systemutvikling, omstillingsprosesser, finansielle omstruktureringer, selskapsetableringer, juridiske tjenester. Dette har åpenbart skapt press på å tilby tjenester

*som denne kompetansen kan tilby. Basert på oversikten over de tjenester som er utført, er det vanskelig å se hvor revisjonsselskapene har satt grenser for rådgiving til sine klienter”*²⁷

Dette var ingen bombe. I en forskningstekst har jeg forklart hvordan AA siden 1970-tallet i Norge hadde spesialisert seg på å tilby IT-løsninger etter hvert som revisjonsfaget skiftet karakter der selve kontrollarbeidet ble automatisert.²⁸ En naturlig utvikling som følge av at revisorene måtte følge sine klienters teknologiske regnskapsutvikling.

Problemet var at lovverket ikke hadde fulgt med i timen. Det som med tilsynets horisont ble vurdert som *klare* overskridelser av de rammer som revisorloven - kapittel 4 - satte for revisors uavhengighet og objektivitet, rammet også revisors samarbeidende selskaper.

Tilsynet tolket loven strengt, selv om det ble innrømmet at det var lang tradisjon at revisor kan yte rådgivingstjenester, særlig i små og mellomstore bedrifter. (SMB). Finansdepartementet innrømmet med noen betenkeligheter at dette skulle være tillatt, selv om revisor i mindre bedrifter kunne få rollen som bedriftens altnuligmann. Enn videre fulgte det at ”selv om det ikke er mulig å trekke en absolutt og eksakt grense i loven for hvilke rådgivingstjenester revisor kan yte i tillegg til revisjon av årsregnskapet” måtte det ikke kunne reises tvil til revisors uavhengighet og objektivitet. To lister utledet av lovens bestemmelser og forarbeider; hva som begrenset revisors rådgivingstjenester, viste tjenester som revisor klart kunne utføre.²⁹

Den første markerte bl.a. at revisor ikke kunne være rådgiver slik at han i neste omgang skal kunne revidere resultatet av egne råd eller eget arbeid. Det var problematisk fordi revisor i sin revisjon må gjøre vurderinger av selskapets rutiner, systemer og internkontroll for å innrette seg etter god revisjonsskikk. Videre fordi det var revisors ansvar å ha en selvstendig mening om formuesforvaltning.

Listen fortsatte med at revisor *ikke* kunne ta beslutninger eller opptre som fullmektig for klienten, ikke erstatte bedriftens ledelse eller internrevisjon, manglende kompetanse eller kapasitet – noe som var i strid med revisors rolle. Revisor må heller ikke kunne skape premisser og forutsetninger for klientens beslutninger eller utarbeide årsberetning, budsjett, bokføring eller registrere regnskapsdata.³⁰

Den andre listen ga tillatelse til at revisor kunne bearbeide regnskapsmateriale slik at det ga bedre oversikt og grunnlag for beslutninger, vurdere klientens internkontroll hvor han kunne ha lov å foreslå forbedringer i rutiner når svakheter var påvist. Revisor fikk lov å utarbeide konsekvensanalyser ved valg av ulike skattemessige eller regnskapsmessige alternativer. Han kunne veilede om verdsettelses-/ vurderingsregler og regler for presentasjon av regnskapsføring, samt gi bistand til teknisk regnskapsoppsett utført av ledelsen selv. Finansdepartementet

understreket at det måtte vises stor forsiktighet med slik bistand, da det skal lite til før bistanden overstiger grensen for som kan anses som akseptabel rådgiving. Revisor må selv dokumentere at det er ledelsen som har utført arbeidet. Tilslutt ble det hele sammenfattet i fire hovedpunkter:

- *Revisor kan ikke sette seg i en situasjon hvor han i ettertid må revidere seg selv og eget arbeid*
- *Revisor kan ivareta funksjoner som er en del av selskapets strategiarbeid, ledelse og kontroll.*
- *Revisor kan ikke over tid erstatte manglende kapasitet og kompetanse i selskapet.*
- *Revisor kan ikke ta beslutning eller levere premisser for foretakets beslutning*

Kapitelet ble avrundet med en presisering at det var opp til revisors eget skjønn å avgjøre hvor grensene skulle trekkes opp, selv om grenseoppgangen i forhold til beslutningstagning ofte var uklar og at fremskaffelsen av premisser og tilretteleggelsen av beslutningsgrunnlag ofte var viktigere enn selve beslutningen.

For meg virker det nesten som det norske lov- og regelverk ikke var tilpasset den globale virkelighet de multidisiplinære accounting-firmaene befant seg i, som kan forklare de skarpe frontene i denne saken.

Mistillit eller tillit

Revisorer er som mennesker flest. Ikke alle har en naturgitt integritet og medfødte holdninger som holder dem på den smale sti.

Bror Petter Gulden – studiererektor BI

Jeg har ovenfor redegjort *et* delsvare og en horisont på første del av mitt forskningsspørsmål: Kartlegge drivkrefter, endring og institusjonelle forhold rundt temaene tillit/mistillit til revisorbransjen nasjonalt og transnasjonalt før/etter Enron/A. Andersen-kollaps og Finance Credit/KPMG-affærene 2001-2002. Det oppgraderte tilsynet gikk sterkt ut for å statuere klarere grenser. Det var neppe tvil om at Kredittilsynets kritikk mot åtte oppdragsansvarlig revisorer for utførte tilleggstjenester i strid med Revisorlovens regelverk kan tolkes som mistillit.

Kun i et tilfelle var overtredelsene av regelverket så grove at man vurderte å tilbakekalle godkjenning som revisor. Etter at revisjonsselskapet påtok seg deler av ansvaret for rådgivingsvirksomheten, lot man dette være. Hensikten med tematilsynet var oppnådd. Revisjonsbransjen var lettere oppskaket, men ikke mer at de markerte revier. Bellamy forteller;

Revisorene var uenig med oss når det gjelder hva de kunne få lov til å gjøre. Det endte tilslutt med at vi måtte lage en forskrift som regulerte dette helt ut. Dette var revisorene sterkt i mot. Det skyldes at de ikke ville forholde seg til et rundskriv som vi først forsøkte på.

Tradisjonelt brukte Finansdepartementets ytre etater, som Kredittilsynet, rundskriv som var milde i formen, noe DnR her ikke aksepterte. Deres horisont var preget av sterk, saklig uenighet med etaten. En grunnleggende normativ konflikt mellom de multidisiplinære selskapene

og norske myndigheter lå i bunn. Deres horisonter var høyst forskjellige. Selvregulering var profesjonens eget mantra. Tilsynets rapport bekreftet at sakens kjerne var uenighet om lovforståelsen, hvilke tjenester som kunne/ikke kunne ytes til revisjonsklienter. Tilsynets inntrykk var at revisjonsselskapene gjennomgående har forholdt seg til det amerikanske regelverket US GAAP når det gjaldt revisors uavhengighet, og at de vurderinger som var gjort i forhold til det norske lovverket var utydelige.³¹ Denne lovforståelsen hevdet tilsynet var for enkel. Revisorene forsvarte seg med at de vurderte saken annerledes enn tilsynets regelfortolkning.

Hvordan løste denne konflikten seg? I medlemsbladet Revisjon og Regnskap kommenterte DnR's styreleder Terje Boasson fra Deloitte tilsynets kritikk;

Selv om det er ulike syn på en del av kritikken som fremføres, betyr ikke det at kritikken ikke tas alvorlig av de aktuelle selskapene og bransjen for øvrig. Revisor kan ikke utføre sitt yrke uten en meget høy grad av tillit. Forutsetningen for tilliten er objektivitet, integritet og uavhengighet – tillegg til en anerkjent kompetanse.

Objektivitet innebærer at revisor ikke er forutinntatt eller lar seg påvirke av interessekonflikter eller utenforliggende hensyn i sitt arbeid og vurderinger.... Selv om revisors faktiske opptreden er det som har betydning for revisjonen, er dette ofte umulig å observere for utenforstående – og derfor å regulere.... Problemet er tolkningen av revisorloven § 4-5 som i høy grad overlater til revisor selv å vurdere om det enkelte tilfelle rammes av loven.³²

Tekstens budskap var at den offentlige kritikken om mistillit ble tatt på alvor uten å innrømme skyld. Den vesentligste innvending var at verken tilsynet eller andre utenforstående kunne observere hva revisor faktisk gjorde i sin yrkesutøvelse. Så lenge de multidisiplinære revisjonsselskapene hadde tillit hos sine store klienter som betalte honorarer uten å mukke, var saken tilsynelatende i orden. Likevel gikk de stille i dørene.

Den nye amerikanske loven - SOX– og etablering av et nytt institusjonelt kontrollorgan PCAOB for offentlige selskaper, signaliserte at amerikanske myndighetene tok grep i revisjonsbransjen. Europakommisjonen hadde siden Cadbury-rapporten i 1992 som følge av store misligheter på børsene, arbeidet med forbedringer til beskyttelse av investorer og gjenreise tilliten til kontrollsystemene, inklusiv revisors rolle. EU utviklet bygget. Dette arbeidet, omtalt som Corporate Governance, utviklet seg til et omfattende regelverk for myndighetsregulering som skulle forbedre tiltroen til finansmarkedet. I Norge ga EU-regelverket Kredittilsynet ryggdekning for å forsterke sin institusjonelle funksjon i grensekampen mot revisorene. De fikk forsterket ressursbasen for sitt arbeide med oppgradert status. Bellamy forteller;

Vi fikk nå et sceneskifte fra selvregulering til myndighetsregulering og styrket våre faglige ressurser. Fra tidligere å ha for svak kompetanse fikk tilsynet over 20 fast ansatte statsautoriserte revisorer med tung faglig bakgrunn fra Big 4, hvorav 8 inspektører som bare ser på revisorene. I tillegg til de 8 har vi nå 10 statsautoriserte revisorer som bare overvåker regnskapene fra børsnoterte foretak.

Bellamy svarte her på andre del av mitt forskningsspørsmål (side 9); Hvilke tiltak ble gjennomført frem til finanskrisen 2007-8 for å gjenopprette tilliten til revisor? Jeg erkjente at fe-

nomenet krever en utvidet kontekst og forståelse, fra en nasjonal og nordisk horisont til en internasjonal horisont.

Det krevdes en ny forståelse av saken, fenomenet måtte gjennom en ny horisontsammensmeltning. Min norske horisont av saken måtte på grunn av Norges handelspolitiske EØS-tilknytning betraktes ut fra en Brusselhorisont. For å hamle opp med de fire store multidisiplinære revisjonsselskaperes fortolkning av regelverket i praktisk norsk lovgivning, søkte tilsynet hjelp av Karel van Hulle fra Europakommisjonen. Han ble hentet inn til konferanse i Oslo. Og jeg begynte å forstå at forskningsspørsmålet om tilliten til revisors rolle var en flik av en større horisont; å gjenskape tilliten til kapitalmarkedene.

Det gjaldt å ikke skyte på pianistene – revisorene – men se hvordan de og myndighetene i Europa grep fatt i denne større problemstillingen.

Mitt første forskningsspørsmål på side 9 var trolig for snevert definert til å fatte helheten.

Hvor vidt skulle spørsmålet om tillit til revisors rolle i samfunnet defineres? Hvilket samfunn?

EU og Corporate Governance - NUES

Hvor mye kan revisorene tjene og påberope seg samfunnets tillit? Noen av partnerne i The Big Four hadde inntekter mellom 3-10 millioner kroner årlig og formuer mellom 20 og 45 millioner kroner. På linje med McKinsey-partnere i toppklasse. Belønninger på europeisk elitenivå. I Norge kommer revisorer i minst to klasser. Partnere i eliteklassen med kundeansvar for børsens 30-40 selskaper med milliardomsetninger og store verdier som mestret kunsthåndverket å vurdere komplekse regnskaper med store tall, noter med små skrift i et språk finansverden forsto. I andre enden av skalaen finner vi revisorene av SMB-ene. Små og mellomstore bedrifter som inntil våren 2011 levert inn pliktreviderte regnskaper til Brønnøysund. Jeg prøvde å forstå tillitsfenomenets dypere natur. Var årsaken til revisorkritikken at de fire stores rådgivingshonorarene var store i forhold til normale inntekter? Neppe.

For å svare måtte jeg grave meg dypere inn i labyrinten for å fortolke virkeligheten bak tallene, slik den trådte frem for dem. Og for klientene med omsetning og kapitalisering i milliardklassen. Der kostnader til advokater og revisorer ofte kom opp i millioner. Hos de minste klientene ble man opprørt over honorar på 15-30 000 NOK.

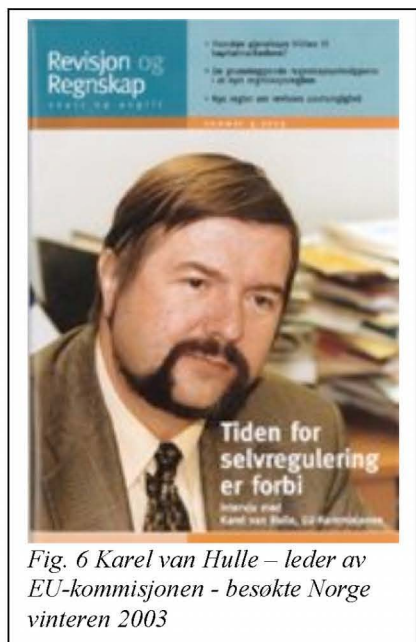

Fig. 6 Karel van Hulle – leder av EU-kommisjonen - besøkte Norge vinteren 2003

I begge kategorier drev man rådgiving. Hos SMB-firmaene hjalp revisor til med stort og smått. Regnskap og skatt. Hos de større var feltene utvidet til IT, strategi, due diligence, veiledning om verdsettelse. Finanstilsynet var mest interessert i kontroll med de større selskaper og deres kreditorer av offentlig interesse.

Amerikanisering³³

Gjennom labyrinten dukket nye mønstre frem mellom lyset og skyggene. Ny empiri forstyrret min første hypotese – nr. 1 - basert på et nasjonalt lovverk. Et amerikansk mønster vokste frem etter Norges Handelshøgskoles Arne Kinserdals opphold i USA 1968. Det preget han og hans studenter, og flyttet fokus fra regnskap til økonomisk informasjon.

Regnskap har sine røtter fra Italia, revisjon begynte i Storbritannia mens imperiet bygget seg opp til verdensstormakt. En accountant er både regnskapsmann og revisor. Hvis man skal lete etter revisorenes makt, follow the money. USA har senere overtatt hegemoniet innenfor finansregnskap. Interessen for regnskap speiles av hvem som er brukere. I USA er det aksjemarked som finansierer firmaene. Her har man analytikere og revisorer som studerer bedriftenes regnskaper.

I Tyskland finansieres firmaene gjennom bankene som er opptatt av sikkerhet. For dem er skjult informasjon og skjulte reserver naturlig tenkemåte. Norsk næringsliv er finansiert gjennom banker.³⁴

Amerikanisering har via siviløkonomstudiene i Bergen, Bodø og Oslo tilført markedet amerikaniserte økonomer og revisorer, mens lovverket preges av norske forvaltningsnormer og -former.

Da siviløkonom Finn Berg Jacobsen kom tilbake til Norge i 1970 for å lede AA's konsulentvirksomhet fikk man en ny trend. Han forteller: "Konsulentbakgrunnen ga meg et bedre utgangspunkt for å ha et konstruktivt forhold til mine klienter. Jeg forsto deres forretningsvirksomhet bedre enn den tradisjonelle revisor"³⁵

Amerikaniseringsmønsteret utviklet nye spillereglene utenfor det gamle lovverket. Konsulentvirksomhet i tett samspill med klienten i et spekter av tjenester på utsiden av revisoryrket ble nå praksis. AA rekrutterte konsulenter fra utdannelseinstitusjoner som NTH og Universitetet. De jobbet med bedriftenes data- og økonomiavdelinger. Implementerte systemløsninger for regnskap- og revisjon. Mini-datamaskiner satte trenden på 1970-80-tallet og man gikk bort fra bilagsrevisjon på papir. De øvrige utenlandske selskapene kopierte AA og etablerte seg i Norge gjennom oppkjøp, nyetableringer og samarbeidsavtaler.

Skatterådgiving og -planlegging kom ikke fra USA. Det var et lønnsomt arbeidsfelt hvor revisorene hjalp klientene å redusere skatteforpliktelsene ved å utnytte lover og regler. Handelsdepartementets revisjonskontrollør Asta Tjølsen uttalte seg om begrepet uavhengighet i en gjestekronikk i Revisjon og Regnskap 1980:

Revisorenes eget syn på sin uavhengighet avviker en del fra det syn utenforstående sitter med – eller kanskje legger dere revisorer et annet innhold i begrepet uavhengighet? Med min beste vilje

skjønner jeg ikke at dere er fullstendig uavhengige i arbeidsutførelsen når dere utfører revisjon for samme klient som dere fungerer som økonomisk rådgiver for. Jeg ser fram til den dagen dere interesserer dere mindre for skatter og avgifter og mer for revisjon, selv om jeg erkjenner at noen skattekunnskaper vil være nødvendige – også av hensyn til revisjonsarbeidet.³⁶

I ettertid kommenter Tjølsen utviklingen de siste 40 år. Amerikanisering vokste frem og endret praksis og spillerom for norske revisorer uten at det institusjonelle lovverket hang med. I 1988 ble revisjonskontrollen flyttet fra Handelsdepartementet til Finansdepartementet. Ingen gjorde noe der med den utbredelsen av multidisiplinære revisjonsselskaper. I dette vakuum etablerte det uoffisielle institusjonelle spilleregler hvor rådgiving av forskjellig slag ble tillatt uten myndighetssanksjoner før 2001-2002.³⁷ Amerikanisering ble norm for de store revisjonsselskapene og deres klienter. Erkjennelsen la grunnen for min hypotese (nr 2):

Klientens tillit til revisor baserte seg på et dypt fortlølig forhold basert på taushetsplikt, der revisor fikk tilgang til forretningshemmeligheter, bedriftens svake og sterke sider, som bidro til forståelse av vesentlige forhold bak årsregnskapets hovedtall og noteapparat.

Den måtte testes ut mot empirisk materiale.

Empiri og syntese

Revisjon av hypotese 1

Etter Enron-skandalen ble de fire store revisjonsselskapene omtalt The Four Fat Cats. Deres negative omdømme skyldtes at de ble kritisert for å være for glad i store penger og jobbet for tett sammen med internasjonal industri, service og finansselskap. Skulle disse skaffe kapital fra Wall Street-børsen, var klientene forpliktet å følge amerikanske lovregler US GAAP. Regelverket var bestyrt av SEC, en ikke-offentlig selvregulert institusjon hvor Financial Accounting Standard Board (FASB) hadde kontroll over regelverket.³⁸ Innenfor FASBs regler drev de fire store med revisjon, regnskap, rådgiving av skatt og finansiell planlegging etter ”amerikansk” modell. Praksisen spredte seg til Europa. Og de norske revisorene arbeidet i spenningsfeltet mellom amerikansk og europeisk regelverk.

Etter 2001 forsøkte EU å myndighetsregulere revisjonsbransjen gjennom International Financial Reporting Standard (IFRS). Et felles format for finansiell informasjon akseptert av børser, eiere og kreditorer over hele verden. Problemet var at verdens finansielle sentrum var NY/Wall Street og Londons City. Ikke Brussel, Frankfurt, Paris, Oslo.

De 40 største selskapene på Oslo Børs var avhengig av de fire store revisjonsselskaperes vurderinger av regnskap, likviditet, kapitalforvaltning. Det krevde kjennskap til amerikanske metoder, standarder og lovverk. Norske revisorer praktiserte amerikanske arbeidsmetoder der rådgiving var normalt og tillatt. Dilemmaet var at inntil Enron-kollapsen var ikke dette noe problem. Kredittilsynet hadde etter overføringen til Finansdepartement i 1988 ikke prioritert å overvåke de store industriselskaperes revisorer og konsentrert seg om å fange mindre uregelmessigheter hos revisorer av den gamle skole.³⁹ Etter politisk press endret det seg i 2002.

Min reviderte *hypotese nr. 2* bygger på forutsetningen at gjennom perioden 2002-08 har det inntil nylig utviklet seg en arbeidspraksis mellom nasjonale og EU-baserte reguleringsregimer hvor de fire store praktiserte et selvregulert regime med et bredt spekter rådgiving sammen med samarbeidende selskaper eller datterselskap under en konsernoverbygning som ble godtatt av myndighetene. Forutsetningen for hypotesen skapes av revisorklientene, de multinasjonale selskapene, som former premissene for finansmarkedene. Ikke europeiske myndigheter. Finansmarkedet har mer makt og ressurser enn de enkelte lands lovverk og regler, og praktiserte derfor en form for selvjustis på dette området.

For å sjekke hypotese nr. 2 måtte jeg gjennom første hånds kilder skaffe bevis hos store revisorklienter. Fortrinnsvis fra børsnoterte selskaper eller store selskap med høye revisjonsho-

norarer. Var det noen korrelasjon mellom taushetsplikt og svak likviditet eller forgjeldet balanse. Hvor skulle jeg skaffe informanter?

Jeg tørket støvet av mitt nettverk fra yrkeslivet og fikk kontakt med noen gamle venner. Der fikk jeg tilgang til taushetsbelagt revisorinformasjon. I et av dem, der administrerende direktør offentlig hadde uttalt at han hadde stått med en fot i skifteretten, fikk jeg tilgang til revisor med løfte om anonymisering. I to andre, Yara og Aass Bryggeri, fikk jeg intervju med styreleder. I det siste selskapet, Peterson, Moss, traff jeg innerblink. Her arbeidet man med en finansiell restruktureringsprosess sammen med bank, eiere, leverandører – og revisorer. Utenlandske obligasjonseiere presset selskapet. Jeg fikk være flue på vegg – deltagende observatør. Styreformannen prøvde å skaffe intervju med revisor. Etter ukers forberedelse av fagtekniske spørsmål slapp jeg inn under sterk tvil.

Alle case ga informasjon som belyste min hypotese nr. 2 og bidro til forståelse fra flere fenomenologiske horisonter. Alle kunne vise til over 100 års kontinuerlig drift. Avhandlingen tegnet til å gå på skinner. Men under korrekturlesning sporet dessverre en av informantene av. Det krevde litt improvisasjon.

Fire case - en syntese

A/S P. Ltz. Aass – Drammen

Bedriften har drevet handels- og industrivirksomhet siden 1834 og vært i familien Aass' eie siden 1861. Det preger holdninger, verdier og forholdet til revisor. Terje Aass har ledet bedriften siden 1979 og jeg har kjent ham siden 1980-tallet gjennom konsulentoppdrag i bedriften.

Fig. 7 – Gjeldfritt bryggeri i Drammen

Bedriften fremstår i dag som veldrevet, økonomisk solid med god likviditet og lite gjeld. Bedriften pryder nordøstsiden av Drammen hvor de eier en større eiendom langs Drammenselvas utløp. Omsetningen var 690 millioner NOK i 2010, hvorav halvparten var innkassering av avgifter til staten. Bokført verdi i balansen 303 millioner NOK, langsiktig gjeld 7,5 millioner.

Egenkapital 180 millioner. 125 ansatte. Pensjonsforpliktelse under en million. Samlet utgjorde skatter og avgifter 410 millioner i 2010. Utbytte var 4,5 millioner. Solid regnskap for en solid, likvid bedrift. Terje Aass er en spen-

nende leder med originale meninger opptatt av kunder, ølkultur, samfunnsansvar og etikk.

Han forteller:

Far brukte Asbjørn Eng som revisor i hele sin tid som bedriftens leder fra 1942 til 1979. Da var han 73 år. Deretter hadde vi hans sønn som revisor. Det var den gangen man hadde med seg revisor hjem. Spiste frokost, hadde hyggelig samtaler og fikk personlige råd. Om skatt og alt. En veldig fin kar! Han var nærmest som den gamle huslegen. Så byttet vi til et annet firma som ble til XXX⁴⁰ etter

hvert, til en av de store internasjonale revisjonsselskapene. Da fikk jeg en oppringning fra min ny revisor som fortalte hvor fint dette ville bli for Bryggeriet. Jeg svarte han: Har du spurt kundene dine hva de mener om dette? Det hadde han ikke.

Norske revisorer var før amerikaniseringen som husleger. De kunne bedriften og driften ofte bedre enn bedriftseieren selv. De hjalp til med økonomi, regnskap, avskrivninger, nedskrivninger og skattespørsmål. Som bedriftens huslege hadde de også en ”lyttefunksjon”, hørte på bedriftslederens bekymringer – også ofte av privat karakter. I familiebedrifter som P. Ltz. Aass var det mange små aksjonærer. Generalforsamlingen var som et stort familieselskap. Terjes familie eier knappe 40 % av kapitalen. Resten var fordelt på ca. 80 aksjonærer.

Revisor hadde integritet og taushetsplikt. I gode og onde dager ga han råd, kanskje ikke minst om skatt. Terje forteller om overgangen til amerikanske spilleregler:

I store internasjonale revisjonsselskaper mister man lett nærhet. Det er viktig å ikke glemme at «all business is local». Det er viktig for dem å fylle timebudsjettene. Det andre jeg ikke liker, er at det ikke er spesifisering av revisorregninger. Dette har jeg tatt opp med XXX. Når Bryggeriet øker prisen med et øre, for å sette det litt på spissen, må vi dokumentere fra A til Å. Revisorene lever i en privilegert verden. Dette har jeg også opplevd i meglerbransjen og med jurister.

Terje likte ikke denne utviklingen. Han var en hedersmann av den gamle skole, hvor penger ikke betyr alt. Men tidvis var det behov for andre rådgivingstjenester. Pliktrevisjonshonoraret for 2008 var estimert til NOK 214 285, andre tjenester på NOK 82 840.

Råd og Regnskap

Hadde Terje Aass oppfatninger og erfaringer om revisors rolle mht uavhengighet og forholdet til rådgiving?

Dette med vanntette skott mellom revisjon og rådgiving er en fake. Det er helt utenkelig at man ikke reiser en slik problemstilling når du sitter sammen. Det er en form for dobbeltmoral. Jeg har vel ikke utfordret min revisor på moralen og etikken.

Men når vi sitter sammen er mitt spørsmål : Betaler vi for mye skatt? Kan vi gjøre noe med det? Regnskap er jo skjønn. Så er jo revisors mening og råd viktig, særlig når vi berører balansens skjulte sider; Kompetanse, varemerke, fremtidsutsikter har jo ikke noen verdi i regnskapet. Jeg jobber konservativt med regnskap.

Ellers er det en annen ting jeg er opptatt av, nemlig ”fullstendighetserklæringen”. Etter Enron-skandalen er de mye reddere for at de ikke greier å granske hjerte og nyrer hos klienten, så de overlater alle spørsmål og ansvaret til klienten. Pga dårlige erfaringer internasjonalt lager de seg et system hvor de ansvarsfraskriver seg. Vi får ringvirkningene av dette.

Apropos ukultur har vi et relativt ferskt case med en revisor i et annet revisjonsselskap vi brukte som ikke greide å styre sin rolle. Han satt på begge sider av bordet. Han var motpartens forhandler og vår revisor samtidig. I det første møte vi hadde, tok jeg ham til side og spurte: Hva skal dette bety? Så kastet jeg ham rett og slett ut og sa jeg at jeg ville ikke ha noe med ham å gjøre. Dett er jo ABC.

Skjønn, ukultur - og tillit

Terje Aass mislikte episoden og hevdet at vedkommende hadde gjort dette flere ganger. At det muligens var en del av hans væremåte. Skjønn kan være en kilde til ukultur. Jussen er skjønn, revisjon er skjønn. Mye innslag av skjønn kan føre til at terskelen for ukultur blir lavere. Til slutt kom han med et hjertesukk over aller ekspertene. Det viktigste er å etablere en sosial kontrakt med mennesker. Bygge tillit. Mistillit er resurssløseri. Tillitsfullhet er grunnleggende for å ha arbeidsforhold med mennesker, grunnleggende for å oppdra barna i familien, grunnleggende for å få en god mekanisme i bedriften. Uten tillit blir ikke bedriften transparent.

Yara

Øyvind Lund har vært styreformann i Yara etter fisjonen fra Norsk Hydro i 2004. Han har

internasjonal ledererfaring fra ABB i Norge, Sveits, Tyrkia og Afrika. Jeg har kjent ham fra NTH.⁴¹

Yara er et 106 år gammel selskap som bærer arven fra Hydro og definerer seg som kunnskapsbedrift under logo Knowledge Grows, en global spiller med operative virksomheter i 50 land og til 150 land. Bedriften har 7500 ansatte, en omsetning 60 milliarder NOK,

Note 33

External audit remuneration

Deloitte AS (Deloitte) is Yara's auditor. A few subsidiaries of Yara International ASA have appointed other audit firms. The following table shows total and other services delivered to the Group by the appointed auditor.

NOK thousands	Audit fee	Assurance services	Tax services	Other audit services	Total
2010					
Deloitte Norway	4,822	664	46	17	5,549
Deloitte Abroad	22,523	635	1,106	1,220	25,484
Total Deloitte	27,345	1,299	1,152	1,237	31,033
Others	841	120	106	134	1,201
Total	28,186	1,419	1,258	1,371	32,234
2009					
Deloitte Norway	5,562	734	-	37	6,333
Deloitte Abroad	22,204	1,376	1,187	235	25,002
Total Deloitte	27,766	2,110	1,187	272	31,335
Others	2,083	46	413	1,051	3,593
Total	29,849	2,156	1,600	1,323	34,928
2008					
Deloitte Norway	3,882	1,222	-	37	5,140
Deloitte Abroad	23,393	1,194	1,115	66	25,769
Total Deloitte	27,275	2,416	1,115	103	30,909
Others	,214	24	1,385	3,567	11,190
Total	33,489	2,440	2,500	3,670	42,098

I tillegg kommer mellom 4-5 millioner NOK/ år for revisjon av Yara International

Tabell nr. 3 Yaras revisorhonorar i perioden 2008-2010.

en balanse på drøye 60 milliarder NOK, hvorav 11 milliarder NOK er rentebærende lang gjeld. Pensjonsforpliktelsene drøye 2 milliarder NOK. Regnskap og revisjonsrutiner var preget av "amerikanisering" og arven etter Norsk Hydro, der man siden 1930-tallet hadde drevet med konsernregnskap. Yara reviderte regnskapene etter europeiske IFRS-regler. Likviditeten

var god. Revisorhonorarene lå på mellom 35-50 millioner NOK, det meste fra utenlandsaktivitetene, relativt lite rådgiving. Deloitte's Ingebret Hisdal har hatt klientansvaret siden Hydrotiden og kjenner Yara, og de kjenner ham. Forholdet preges av åpenhet og tillit.

Jeg lar det transkriberte intervjuet stå rimelig uredigert gjengitt i muntlig stil for å få frem et språk med lukt og smak. Gi litt levende ”deltager”-liv inn i revisjonsdiskursen, ikke bare som referent fra observatør og tilskuerposisjon.⁴²

Revisors rolle og internrevisjon

Øyvind Lund forklarte at det var viktig å holde rollene klare mellom revisor som rådgiver og som ren revisor. Det har vært uproblematisk. Fordelen er at revisor kjenner bedriften, ulempen er jo at han lett blir ”husvarm” og litt blind. Viktig er samspillet med internrevisjonen og styre;

Da vi snakket sammen i Trondhjem, mente jeg at revisor har en krevende rolle. Spesielt i store systemer å komme inn og gjøre en god jobb, og å kunne skrive under på at alt er i orden her. Det er mange ting du må gjøre. Internrevisjon, hvor styret har stor påvirkning gjennom å godkjenne revisjonsplaner er viktig. Man må se hvilke prosesser som de bruker for å komme frem til sitt forslag. Det gjelder jo å være komfortabel med metodikken internrevisjonen jobber etter mer enn på selvstendig grunnlag å vurdere forslagene.

Det er også viktig med bra samarbeid mellom ekstern og intern revisjon. Yara har jo styrket internrevisjonen de siste årene. Det var en periode vi trodde vi kunne ”outsource” den. Det tror vi ikke nå. Vi tror at det er den viktigste kilden, fordi at vi dermed godkjenner revisjonsplanene for internrevisjonen og på den måten dirigerer hvordan ressursene skal settes inn.

Det viktigste er at styret sjøl følger med. Man kan ikke sitte og vente på en revisjonsrapport, og si at da er alt i orden og så skrive under. Det gjelder å ha en feeling på virksomheten under vanlig drift. Noe jeg alltid har gjort er å følge med ”kæsjen”. Det er mye du kan fifle med, men man må hvert fall følge volum og trender. Det er det sikreste. Volum og cashflow. Det går an å følge med på.

”Kæsjen” – likviditeten på Drammensdialekt – er det sentrale han ”fifler” med. Både som revisor og styreformann. Internrevisjon er hos Yara det sentrale felt for å styre kontrollen. Deloitte bekrefter regnskapene. Dette store perspektivet over 150 land er viktig for å forstå horisontene til de fire store revisjonsselskapene.⁴³ Og Øyvinds Lunds stammespråk.

Revisjonskomite og styrets ansvar

Yara har de siste tre år hatt egen revisjonskomité. Det var nødvendig, fordi det ble for krevende for styret å skulle ha ”fingerspitzegefühl” med regnskapene i et multimilliardselskap. For å sitte i en revisjonskomité stilles det også formelle krav. Ikke hvem som helst kan sitte der. Yaras komité består av Lone Schröder, Leiv Nergaard og en av de ansattes representanter. Nergaard har jobbet med økonomi og finans i Hydro hele livet og kjenner virksomheten som sin egen lomme. Han var en av mine bekjente fra 1970-tallet. Han har integritet.

Det at tillitsvalgte sitter i komiteen er viktig for å forstå Yaras bedriftskulturen og verdier; Ambition, Trust, Accountability and Teamwork. Fire nøkkelord hvor tro, tillit og ansvarlighet,

er selve grunnlaget for revisjonsfunksjonens rolle. Revisjon er i Yara et nøkkelbegrep for å holde orden, ikke bare i regnskapene. Øyvind Lund forteller:

Revisor - både intern og ekstern - må ha kompetanse pluss vilje og tid til å sette seg inn i ting, og ikke bare ha det delegert. Revisjonskomiteen må selv drive sampling. Det gjelder jo å følge så godt med at du selv lukter, hvis det er noe råttent, sånn at du kan se til at det blir "borra" i det. Styrearbeid er blitt mye mer tidkrevende enn tidligere.

Dette er også en del av revisors tause ka'nskap; å kjenne hvor det "lukter". Å "borre" i materialet for å finne kilden(e). Interessant observasjon i forhold til min utvidede hypotese nr. 2 som bidrar til å forklare sterke bånd mellom revisor og klient. Mistankens hermeneutikk om at ikke alt er som det ser ut på papiret. Tallfesting av råttent lukt krever kjennskap til bedriften, innsikt i regnskapsregler og tillit til revisors rolle.

Fair value & valuation

Jeg delte med Øyvind Lund min undring over fenomenet fair value. Lurte på hvordan Yara forholdt seg til denne måten å verdisette verdier i en virksomhet som profilerer seg som både kunnskaps- og produksjonsbedrift. Han svarte;

Når det gjelder "valuation" er selskapet nødt til å være "on the top of it". Det må selskapet regne ut sjøl. Ta for eksempel et oppkjøpscase: Hva vi var villig til å gi for dette? Hva er det som bestemmer verdien? Fremtidig cash-flow. Hvem kan uttale seg om fremtidig cashflow? Jurister? Vi kan innhente råd, men må selv til syvende og sist fastsette "fair value".

Hva er det som bestemmer prisene? Kostnadene våre. Her gjelder det å gå igjennom situasjonen, hvor mange ammoniakfabrikker kommer det nå de neste årene? Hvor kommer de? Hva er gassprisen? Hvor konkurransedyktig vil vi være? Hvem andre enn oss kan svare på det? Man må være veldig nøye på hvilke områder man kjøper service'r. Sånne ting ville jeg aldri slippe fra meg. På sånne ting må du ha topp ekspertise selv.

Når det gjelder spørsmål om fortsatt drift - eller ikke - er det viktig å bruke juridisk bistand. Som kjenner konkurslovgivning hva du kan og ikke kan. Da hjelper jo ikke revisor deg noe særlig. Du kan jo være insuffisient uten å være insolvent. Du plikter å gjøre det beste ut av saken hvilket jo kan være å drive videre. Under visse betingelser som du må være helt klar over.

Jeg har for ikke så lenge siden vært i en slik situasjon i et selskap hvor jeg var styreformann. Vi holdt tett kontakt med juridisk bistand slik at vi dobbeltsjekket at alt det vi gjorde kunne forsvares. For det var veldig lett å gå til skifteretten.

Vi hadde jo revisjon selvfølgelig. Enden på visa var at vi solgte firmaet før det gikk over ende, revisjonen var med hele veien. Men jeg brukte ikke revisor som rådgiver. Jeg respekterte jo at de måtte ha noe å si her og ønsket noe slik at de kunne uttale seg om fortsatt drift, men brukte heller de beste juristene i Norge på konkurslovgivning. Slik følte jeg meg trygg på at det vi gjorde var korrekt.

Avlat & tillit

For meg var det betryggende å snakke med en styreformann som syntes å ha armlengdes avstand til sin eksterne revisor. Som kunne lese regnskap og være fortrolig med virksomhetens fysiske dimensjon. Som var skeptisk til å bruke for mye av firmaets penger på unødvendig rådgiving og heller delegerte dette arbeidet til internrevisjon og en tung revisjonskomité. Han ga uttrykk for at det lett kunne utvikle seg til en bukken og havresekken-situasjon mellom revi-

sortjenester og pliktrevisjon. I spesielle tilfeller som ved oppkjøpsmuligheten av Terra-konsernet i USA, brukte Yara jurister og investment- banker på kryss og tvers til "...due dill og alt mulig". På fallrepet spurte jeg hva var mest vesentlig i forhold til revisors rolle og problemstillingen rundt tillit;

Bærebjelken for meg er at for intern- og eksternrevisjon kan du ikke kjøpe deg noe avlat. Du må ta ansvar sjøl. Det er jo begrenset for hva du kan kjøpe deg for disse pengene du betaler revisor. Når det gjelder temaet tillit er jeg faktisk opptatt av det. Det er veldig lett i rollen mellom administrasjon og styre, hvor revisjonen blir en del av det, det er dette med tillit. Når det drar seg til litt mellom styre og administrasjonen, så kommer dette ofte fram: "Jøss har dere ikke tillit til oss."

Men det er for dårlig. Det er klart at hvis det skal være slik at hvis man har tillit, så aksepterer man alt mulig. Styret må på selvstendig grunnlag sjekke ut situasjonen, de facto ha noen til å sjekke ut situasjonen i praksis. Det er mange saker hvor det blir altfor billig for administrasjonen å si; "Har dere tillit til oss?" Da må vi liksom aksepterer det de sier. Vi må kunne stille spørsmål og forlange innsyn. Når jeg sier for billig, så er det noe man ofte er utsatt for at administrasjonen helst ikke vil ha så mye innblanding fra styret. De vil helst være i fred. Det er arbeidskrevende og det ene med det andre. Det er mange steder hvor det er sann..

Billig. Være i fred. Øyvind Lund satte her ord på et av styrets og eiernes største problem. Å ha kontroll. Prinsipal/Agent-problematikken i praksis. Fjernstyring på avstand via finansrapportering. Det er i disse gråsonene revisor opererer og skaffer seg innsikt og innflytelse. Det beforder tillit både på det faglige og personlige plan. Taus ka'nskap og taushetsplikt. Børsnoterte selskaper er ekstremt sensitive til lekkasjer – særlig for publisering av kvartalsrapporter med resultatvarsler.

NUES, balansen & "Rocket science"

Jeg valgte å avslutte samtalen med Øyvind Lund med noen refleksjoner vedrørende NUES som hadde til formål å styrke tilliten til børsnoterte selskaper. Hvilken relevans har dette hatt for utviklingen av revisjon og eierstyring i Yara?

Ja, den kjenner jeg godt. Kan det ut og inn. Eierne og ledelsen bør være i samme båt. Hvis aksjekursen går opp, og ledelsen har en avlønning som er aksjekursavhengig, er de i samme båt. Det går ut på å tjene penger.

Jeg tar for gitt at ledelsen og styre følger reglene. Du får ikke de kriminelle vekk ved å gi folk fast lønn. I Enron-saken måtte styret ha vært helt på viddene. Ikke bare revisor. Som jeg har sagt så må du følge med sjøl. Det hjelper ikke å lage så mange nye regler. Disse nye regnskapsreglene blir fort så komplisert at man mister oversikten. Følg med KÆSJEN, så må du forstå hva som skjer i balansen. Det er ikke noe rocket science dette her.

Du må gå igjennom alle detaljene frem og tilbake. Og ha orden på begrepene. Hvis det er så vanskelig at du ikke skjønner det sjøl, må du og sørge for å få hjelp til å skjønne det...

Møtet på den brune kafeen i Drammen er slutt. Øyvind hadde vondt i ryggen og ville hjem til kona Vesla. Snart var det helg.

Hull

Her skulle det vært en førstehånds beretning om Revisors Rolle i et gjeldstynget børsnotert selskap. En interessant historie om et selskap som takket være dyktig ledelse, en utholdende bankforbindelse pluss en revisor som under tvil bekreftet fortsatt drift, holdt seg flytende. En historie om hva gjeld og konkurstrussel kan gjøre med dyktige aktører under press.

Under korrekturlesningen trakk informanten seg. Det var beklagelig, og forståelig. Jeg kom i beit for gode poenger som caset skulle illustrere. Min veileder anbefalte meg å bruke noe av det offentlig materialet for å beskrive noen karakteriske trekk ved caset som jeg nå kalte for det sorte hull. Det åpnet også en ny vei.

Strategiske hull er et begrep innen sosiologisk teori jeg benyttet da jeg skrev forskningsdesignet til denne oppgaven;⁴⁴

Revisjon er kvalitetssikringssystem. Et vitalt knutepunkt i offentlig forvaltningen av økonomiske kapital. Revisorenes kontroll over knutepunktet representerer det Ronald S. Burt kaller det Strukturelle Hull som vedlikeholder klientenes verdi og innflytelse i markedet.⁴⁵ Et hull, en brønnåpning, for å holde fast til Mao-sitatet. I dette hullet finnes grupper av frosker. Firma som har tillit til revisorene i brønnåpningene. I bunnen av brønnen stoler froskene på at systemene der oppe fungerer. De har confidence til de institusjonelle forhold. Overlater sine penger til de høyere opp i brønnen.

Strukturerte Hull har en sosiologisk funksjon i nettverksteori hvor jeg her velger å betrakte revisorer som en del av et halvoffentlig kvalitetssikringssystem for å bidra til samfunnsorden i pengesamfunnet. Gjeldsamfunnet.

Ved Maos brønnåpning sitter de som styrer utsikten til firmamentet. Horisontene over oss

der Mammons lover gjelder. I Hull-caset tok revisorene seg godt betalt. Ca 8 millioner NOK/år i perioden 2006-09 hvor av drøye halvparten kom fra rådgivende bistand. Kun i ett av fire år var dette mindre enn plikthonoraret. (Tab.4)

Hull

	2006	2007	2008	2009
tot. Bistand	75	58	31	60

Tab. 4 Rådgivingsandel i % av total rev.honorar
Kilde; Offentlig regnskaper

Konsulentbistanden handlet om hjelp til due diligence, skatteplanlegging, fusjon og emisjon. Trolig også mye kontakt med kreditorer i forbindelse med reforhandlinger av gjeldsbetingelser. Det var ikke billig. Over 10 % risikopremie forlangte kreditorene som de facto bestemte betingelsene. Alternativet var skifteretten. Havari. Tap av omdømme for både min informant og eierne.

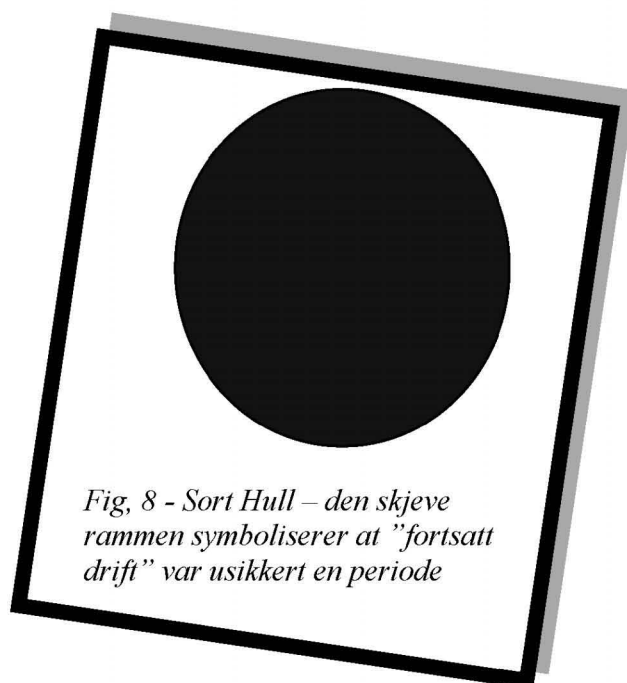

Fig. 8 - Sort Hull – den skjeve rammen symboliserer at "fortsatt drift" var usikkert en periode

Dette er sensitive tema hvor taushetspliktens lov hersker over vannene. Farene for innsidehandel basert på at intern informasjon lekker ut er stor. Gjeldspøkelset er ikke til å spøke med. Tusenvis av arbeidsplasser sto på spill og gjør det fortsatt. Jeg lar foreløpig hullet ligge halvtomt og kommer tilbake til det under avhandlingens drøfting. Hvordan kan jeg bruke empirien fra Hull til å utvide forståelsen av tillit og taushetsplikt?

Blaikie hevder at kunnskap om hvordan en sosial situasjon kan endres forutsetter (for-) forståelse av hvordan den er skapt, hva som opprettholder og reproducerer den. Det forutsetter igjen kunnskap om hva den består av, hvem som er involvert, og om mønstre og prosesser. Her gjelder det å besinne seg, ikke gå seg vill i det sosiale landskapet. Ta ting ned på jorden.

På denne jorden er det en brønn - med frosker på bunnen. De ser et hull der oppe fylt av til-litens himmel. Blaikie snakker om drøfting av forskningsspørsmål i kontekst av intellektuelle puzzles. Puslespill som kan ha forskjellige former avhengige av ontologiske og epistemologiske posisjoner utviklet av intellektuelle tradisjoner som har oppstått:

“In formulating your own intellectual puzzle, you must ensure that you have thought through what these are, and be confident that they are consistent – that is, that your puzzle is ontological meaningful, and epistemological explainable or workable.....your questions should be formulated intellectually worthwhile, and researchable, because it is through them that you will be connecting what it is that you will rely upon to move you from your broad research interest to your specific research focus and project... Research questions are those to which you really want to know the answers, and in that sense they are the formal expression of your intellectual puzzle.

Intet mindre. Jeg stiller sjekkspørsmålet til meg selv; Vil spørsmålet om tillit og gjeld ha sammenheng med revisorbransjens standarder om revisors rolle? Spørsmålet gi svar på mitt intellektuelle puslespill der jeg satt ved brønnåpningen? Her trengtes mer spesifikk empiri fra revisorer - og klienter med tung gjeld.

Peterson, Moss

Momme Peterson startet bedriften i 1801 som et handelsselskapet M. Peterson & Søn. Han ble stortingsmann i 1821 der han kom med forslag hvordan Riksrevisjonen skulle instrueres av Stortinget. Fra 1848 gikk firmaet inn i shipping. I 1883 for å starte familien en emballasjefabrikk på tomte til Moss Jernverk. Familiene Peterson og Mollat eide firmaet i seks generasjoner og ekspanderte sterkt frem til 1980 tallet hvor man på det meste drev ni fabrikker i Norge; i Finland, Sverige og Danmark. Fra 2006 kom det inn nye eiere – entreprenører og skogeiere – som med beskjeden egenkapital tok ut store utbytter, skaffet kostbar finansiering i en periode med markedssvikt og valutatap. De drev for kreditors regning

Andreas Enger – også fra Drammen - kom inn i Peterson sommeren 2009. Først som konsulent, så styreformann og så konsernsjef frem til mai 2011 etter å ha gjennomført akkordforhandlinger, refinansiering og reorganisering.⁴⁶ I 2008 var omsetningen ca tre milliarder NOK, Balansen i underkant av to, sum gjeld ca. 1,5, totalt revisorhonorar 2,8 millioner NOK – derav to millioner i pliktrevisjon.. Driftsresultat 2009 var pluss 62 millioner NOK. Underskuddet for 2008 var 223 millioner NOK.

I januar 2010 traff jeg Andreas på da han var midt i prosessen for å hindre konkurs i Peterson som da hadde 1500 ansatte, derav 800 i Norge. Jeg fikk tilskuerplass til hans arbeid med revisor, leverandører, finansaktører, konkursadvokater og tilgang til all vesentlig informasjon.

Høsten 2010 ble tvangsakkorden godtatt av 440 av 450 kreditorer. Ny egenkapital var tilført og betydelig verdier nedskrevet. Bedriften hadde effektivisert driften, bemanningen redusert til 1400 ansatte. Bedriften var foreløpig berget. Røyken i Ranheim og Moss også. Likevel ble revisorberetning for regnskapsåret 2009 avsluttet med presiseringen ”betydelig usikkerhet om fortsatt drift”. Undertegnet 1. november 2010 – lenge etter lovens frist.

I mitt Gadamer-perspektiv velger jeg her å presentere muntlig og skriftlig informasjon transkribert til et språk som reflekterer alvoret i situasjonen. Intervjuet med revisorfirmaet XXX preges av en høyspent, smilende, atmosfære. XXX var lite komfortable med å ha en samfunnsforsker som tittet dem i kortene. I transkripsjonen herfra er jeg deltager – ikke bare observatør - som farver språkets nyanser. Jeg satte meg selv på spill for å få en dypere respons på det jeg ville ha svar på. Å få frem hva revisors rolle er når man jobber tungt.

Jeg tenkte på Blaikies spissformulering ”your questions should be formulated intellectually worthwhile, and researchable”. Jeg hadde lenge forberedt spørsmålene og var redd for å bomme. Avsløre min manglende kompetanse og innsikt, noe som trolig ville ha stengt porten for videre forskning på revisors rolle i XXX.

Historien var spennende som en kriminalroman. Med hardballa obligasjonseiere, et revisorselskap med baller – dvs muskler og mot - pluss en styreformann som viste hvor skapet skulle

stå. Caset illustrerer samspillet mellom kreditorer, styre og eiere, politisk nettverk og et profesjonelt revisjonsteam fra XXX.

Peterson var ikke børsnotert. Men med en balanse på nesten to milliarder NOK, eksportsalg til både EU og USA var bedriften en stor arbeidsplass på sine produksjonssteder. Men for lite kompetanse for hanskes med den finansielle kompleksiteten rundt fortsatt drift- problematikken som truet horisonten. Tilgang på et profesjonelt revisjonsteam som kjente bedriften ut og inn var viktig.. Jeg fikk se hva revisor gjør og hvilke roller han spiller:

- *Å ha løpende kontroll til virksomheten for å sikre at de vurderinger bedriften gjør i forbindelse med regnskapsføring er forsvarlig – og forsvarlig dokumentert. ZZZ og de andre tre store revisjonsfirmaene gjør dette mer kompetent og kostnadseffektivt enn de fleste selskaper kan gjøre intern ved bl.a. å utnytte sin faglige dypkompetanse og internasjonale nettverk. En god revisor gir toppledelsen innspill på risikopunkter og muligheter til rutineforbedringer. Peterson har ikke kritisk masse til å gjøre slikt arbeid internt med tilnærmedesvis like kompetent personell.*
- *Utfordre konsistens i ledelsens vurderinger. De gode revisorene er opptatt av å sikre at det er konsistens mellom de implisitte vurderingene/prinsippene som i praksis ligger til grunn for ledelsen av selskapene, og de som legges til grunn ved fastsettelse av vurderingsposter i regnskapene. Dette er den viktigste praktiske kontrollene for å forhindre regnskapsmanipulering. En god revisor vil ha en tilstrekkelig bred kontaktflate i organisasjonen til å ha en god forståelse av virkeligheten. Dette taler mot en for snever definisjon av revisors uavhengighet, fordi en revisor som ikke får bruke tid med forretningsmessig ledelse på flere nivåer får ikke innblikk i de operative kjerneprosessene og blir et svært lett bytte for en kompetent og manipulerende CFO/CEO. Styrene, eierne, børsen og kredittilsynet bør være enige om at slike kontroller er viktige. God revisjon av et komplekst internasjonalt system krever at senior personell hos revisor bruker mye tid med selskapet.*
- *Kontinuerlige innspill på mangler i systemer og rutiner, og på områder der selskapene arbeider mer komplisert enn nødvendig. Unødig kompleksitet er en risikofaktor i seg selv. Innføringen av IFRS - og ikke minst US GAAP og SOX - har forledet noen til å innføre overkompliserte rutiner for å produsere dokumentasjon av begrenset praktisk verdi. En god revisor som kjenner selskapet og har eksterne referansepunkter, vil være en svært nyttig rådgiver til CFO om hvordan man kan fjerne kompleksitet og hvor bli litt grundigere.*

Andreas' tre innspill ovenfor klargjør for meg nytten av en profesjonell revisor som XXX. Han hadde positiv erfaring med revisorer og hevder at multimilliarder kroners selskaper burde kunne se nytten av å betale noen millioner for verdien av rådgiving. Ved å strømlinjeforme arbeidsprosessene kan man betale selve regningen med innsparingene derfra. Brukte man seniorrevisorene slik, fikk man den lovpålagte revisjonen på kjøpet med en marginal tilleggsinnsats fra noen juniorer i revisjonsfabrikken, på opplæring. Det er lett å glemme at revisors viktigste oppgave er å kontrollere at ledelsen legger konsistente, lovlige og korrekt dokumenterte forutsetninger til grunn for sine regnskapsdisposisjoner. Her har revisor et betydelig ansvar, som blir grundig etterprøvd av kredittilsynet. Men revisor har ikke ansvar for vurderingene. Disse er helt og fullt styrets og ledelsens ansvar. De fleste revisorer er svært bevisste både hva de er ansvarlige for, og hva de ikke er ansvarlige for.

Krisen i Peterson 2009 – sett fra styreformannens ”vantage point”

Da Andreas kom inn i Peterson var det en situasjon med finansiell krise og åpen konflikt mellom eiere og enkelte långivere. Den gamle ledelsen var i ferd med å avgi et regnskap som kunne gjøre en finansiell restrukturering umulig. Et lovlig regnskap som ikke reflekterte den reelle egenkapitalsituasjonen kunne ha skapt tekniske hindringer for refinansieringen.

Andreas brukte da revisor aktivt til å forstå usikkerheten i vurderingspostene og fikk aksept til levere et nytt regnskap som reflekterte selskapets reelle situasjon. Det gav handlingsrom til å gjøre endringer i styret og dokumentere et mer hensiktsmessig syn på viktige balanseposter. Han opererte i tett dialog med revisor som kjente selskapet godt gjennom tre års arbeid og kommuniserte vi tett bakover mot fagavdeling i Oslo. Sammen gjennomførte de et grundig arbeid på kort tid som resulterte i et bedre regnskap basert på mer robuste og gjennomarbeidede vurderinger. Det førte til en betydelig nedskrivning av egenkapitalen. Det gjorde det mulig å skaffe ny egenkapital samtidig som det gjennom kapitalinnskuddet ble frikoblet fra sitt gamle insolvente eierselskap. Uten disse transaksjonene ville selskapet ha blitt overtatt av svært fiendtlige obligasjonseiere.⁴⁷ Andreas forteller;

Under krisehåndtering er det noen ganger påkrevet å gjøre transaksjoner på svært kort varsel som krever formell medvirkning (bekreftelser, uttalelser) fra revisor. Vi gjorde for eksempel et egenkapitalinnskudd med noen kompliserte, tilhørende lånetransaksjoner som krevde revisors medvirkning. Vi visste at det var risiko for at transaksjonen kunne (etter vår mening uberettiget) utfordres av enkelte obligasjonseiere. Ved aktiv medvirkning fra revisor og god bistand fra advokat klarte vi å gjennomføre en serie av transaksjoner i 100 mkr-klassen i løpet av 2 timer, inkludert endelig registrering av (revisorbekreftet) kapitalnedsettelse og kapitalinnskudd i Brønnøysund samt utstedelse av ny firmaattest som sikret at transaksjonene var lovlig og ugjenkallelig gjennomført. Senere samme dag mottok vi brev som i kunne ha forsinket gjennomføring, og dermed forårsaket at vi ville oversittet tidsfrister som hadde skapt juridisk uklarhet om rettighetene til selskapets aksjer.

Det er åpenbart at selskapet må ha tett dialog med revisor for å få til slikt, og slike erfaringer støtter dårlig opp under oppfatninger om risikovegring og unødvendig byråkrati i revisorbransjen. Det er imidlertid like åpenbart at man ikke får til slikt uten grundig forarbeid, inkludert involvering av sentrale fagmiljøer i revisjonsfirmaene som er involvert. Dette er nok et eksempel på ganske aggressive disposisjoner som helst skulle vært unngått. I konfliktsituasjoner er dette noen ganger nødvendig, men da blir det selvsagt enda viktigere både å gjøre ting formelt rett og å sørge for at man har nødvendig dokumentasjon til å bevise dette om man senere skulle bli utfordret.

Jeg skulle få intervjuet XXX. Etter press fra styreformann og forhåndsvisning av spørsmålene slapp jeg inn i parnasset – i Oslo. Sammen med Andreas fikk vi audiens hos fagsjefen. Han ga et umiddelbart sympatisk inntrykk. Skarpe, leende blikk. Erfaring fra AA og et annet revisjonsselskap. Han viste åpenbart respekt for Andreas' bakgrunn og erfaring. En viktig observasjon. Store klienter blir behandlet med en respekt jeg gjenkjenner fra McKinsey-arbeid på høyt nivå. Styreromsspråk. Hyggelig, lett overfladisk men alvor under. Til intervjuet kom

revisorsteamet i Moss. Stemning var høflig nervøs. Jeg åpnet sonderende med å spørre om revisors rolle og om fortsatt drift? Fagsjefen svarte tydelig og klart;

Vår rolle er for det første å bekrefte finansiell informasjon. Det andre vi er opptatt av er at beslutningen selvfølgelig ligger hos ledelse og styre. Sentrale verdivurdering for fortsatt drift er ledelsen og styrets ansvar.

Han innrømmet at dette var et område man i Norge har vært litt slappe på. Interessant å treffe på åpenhet i første møte med en eldre sosiologistudent.

Det er styre som skal dokumentere at forutsetningen for fortsatt drift er tilstede. I dag skriver styret en linje at de bekrefter at forutsetningene for fortsatt drift er til stede. Men veldig mange ganger ser vi ikke et veldig godt dokumentert grunnlag for at de faktisk har sett 12 måneder frem og at man har likviditet og egenkapital er tilstede. Plutselig er det vi – revisorene – som skal bekrefte, at det er tilstrekkelig sannsynliggjort at det er fortsatt drift.

Nå er terskelen for å bruke fortsatt drift regnskapsmessig er veldig lav. Norsk regnskapslov har en ordlyd som går litt lenger enn IFRS. Den sier at du skal anvende fortsatt drift som grunnlag for regnskapsavslutningen. For meg handler det egentlig om graden av usikkerhet. Hva er betydelig usikkerhet? Det er jo selvfølgelig veldig vanskelig

Han møtte meg med denne erkjennelsen jeg selv hadde stusset på; Hvilken forutsetning har revisor til å vurdere graden av usikkerhet hvis han ikke kjenner bedriften godt, eller har tette relasjoner til daglig leder og/eller styrets formann? Å vurdere fremtidig risiko krever innsikt og ekspertise i bedriftens markedsforhold. Hva står på spill? Fagsjefen svarte;

Jeg tror det er lettere for styre å få tilgivelse enn revisor. Et nivå er fortsatt drift. Hvis vi ikke tror på fortsatt drift ville vi gått på slakt. Da skal vi ha veldig gode beviser for at vi har rett. Hvis ikke, må vi stole på at styret gjør en fornuftig vurdering at det er grunnlag for å forsøke lenger.

Jeg penset et spørsmål mot oppdragsansvarlig revisorpartner fra Moss og lurte på om han følte ansvar for at Peterson ikke ble slått konkurs? Han svarte;

Vi har vært revisorer der i mange år og vært kjent med bedriftsproblemet ganske lenge. Det er jo en stor bedrift lokalt. Situasjonen er offentlig kjent. I et konsern som Peterson vil ledelsen snu på alle steiner innenfor konsernet for å bedre på situasjonen.

Jeg undret meg om temaet uavhengighet i Moss hvor man kjenner aktørene.

Jeg vil understreke at vi ikke har problemer med å være uavhengig. Selv om Peterson ligger i Moss, er jo virksomheten spredt i Norge og utlandet. Sentrale personer i bedriften er også spredt for alle vinder.

Fagsjefen bekreftet at spørsmål var relevant:

Men jeg tror ikke hvor bedriften ligger er så viktig som nøkkelpersoner, eiere og styre, som består av mennesker fra forskjellige steder. Eierne er jo også folk man ikke omgås med i hverdagen. Vår rolle er i forhold til det enkelte selskap og det årsregnskap som avlegges. Konsekvenser er utenfor

vår rolle. Vårt ståsted er på en profesjonell måte å ha en holdning til regnskapet og til å gjøre de nødvendige kontrollhandlinger. Til å si ja – eller nei – til det.

Han ga inntrykk av å ha integritet. Jeg har møtt noen tidligere AA-konsulenter som stråler ut faglig trygghet. Fagsjefen var ikke noe unntak. Saklig og objektiv. Åpen og imøtekommende. Mange års erfaring med kompliserte saker utviklet trolig trygghet. Det ga mulighet for å avklare forholdet til myndighetsregulering. Han repliserte at Finanstilsynets oppgave var å vurdere hvordan revisorene etterlever regler og prinsipper som gjelder for yrke og utøvelsen i forhold til enkelte oppdrag og la politisk korrekt til; ... I en fortsatt drift-situasjon er det klart at vi har en høyere aktsomhet på at selskapet faktisk betaler de skattetrekk som de skal, at de betaler inn merverdiavgift og andre offentlige avgifter. Aktsomhet var tydeligvis et viktig ord i ”stammespråket”. Partneren supplerte;

Vi planlegger høyere aktsomhet hvor vi hvor vi skal rette fokus.... Hvilke poster i regnskapet må vi eventuelt gå litt tettere inn på klingen på, bl.a. verdivurderinger. Det har vi også gjort her, og det har gitt konsekvenser. Der ligger de største beløp som har konsekvenser - for regnskapet.

NOTE 14 – LANGSIKTIG GJELD

Andel av gjeld som forfaller mer enn fem år etter regnskapsårets slutt

	2011	2010
Gjeld til konsernselskaper	75 712	66 789
Sum	75 712	66 789

Gjeld til konsernselskaper relatert seg til skyldig konsernbidrag.

Opplysninger om konvertible lån, obligasjonslån og lån fra kredittinstitusjoner

	Utløpsdato	Terminrente	Lånebeløp	År	Utløpsdato
NOK	11,56 %	0	375 925	Innfrielse 2012	Norsk Tillitsmann ASA

Obligasjonslånet utgjorde ved årets utløp MNOK 380,5. Selskapet har i forbindelse med låneopptaket hatt opprøkkkostnad sum ved årets utløp utgjorde MNOK 4,6. Opprøkkkostnadene er aktivert sammen med lånet og blir kostnadsført over låne løpetid.

Obligasjonslånet er refinansiert i 2009 og nye vilkår er bl.a:
 - Innfrielsestidspunkt er 28. juni 2012 (forlenget med to år)
 - Rentemargin øker med ytterligere 2,5% til 7% IR NIBOR med virkning fom 29. juni 2010
 - Innløsningskursen er satt til 110% i perioden 29.06.2010 til 29.06.2011, deretter 120% frem til innfrielsestidspunktet. (Innløsning fom 29.06.2010 er til pari kurs)
 - Krav om tilbakebetaling av ny egenkapital med MNOK 75 innen 15.10.2009. I motsatt fall har obligasjonseierne rett til å overta 75 % av aksjene i selskapet til kr 0,10 pr aksje

Obligasjonslånet omfatter bl.a følgende covenants:
 - Begrensninger knyttet til opptak av ny pantgjeld
 - Begrensninger knyttet til utdeling av utbytte og andre overføringer til morselskap/relaterte parter

Avdragsprofil for langsiktig gjeld til kredittinstitusjoner

Langsiktig gjeld TNOK 380 500 forfaller i sin helhet i 2012.

Fig. 10 – En kritisk informativ note som resultat av forhandlinger mellom revisor og styrets formann

log for vi ble enige med Enger. Det var diskusjon om ordlyden i den.

Andreas forklarte at han først hadde forsøkt å fjerne noten eller dempe formen, mens fagsjefen presiserte; Vi er opptatt av at noten inneholder mer informasjon, mens styret ofte vil ha mindre. En ren revisjonsberetning krevde mer informasjon i noteapparatet. Jeg forsto betydningen av Andreas’ kommentar. En dyktig revisor ikke lar seg manipulere.

Revisor må også rette fokus inn på hele verdikjeden – også i utlandet, hvor ZZZ utførte viktig bevisinnhenting i datterselskapene. Hvor bredt søkte ZZZ bekreftelser og bevis?

Vi søker eksterne bekreftelser der det er relevant for å få bevis på at regnskapene er riktige. Hos kunder eller leverandører kanskje? Vi vil jo normalt aldri gå ut å spørre eksterne om deres vurderinger. Det må jo være i en ekstrem situasjon hvor vi har mistet all tillit til styre og ledelse.. men da burde jo egentlig fratre.

Var det siste reelt eller en frase? Fagsjefen bekreftet at det kunne skje og droppet emnet. Hvor langt utenfor verdikjeden gikk XXX for å sjekke? Hvor langt strekkes horisont og blikk for å redusere usikkerhet? Fagsjefen svarte;

Vi søker å finne bevis for å underbygge om et regnskap er riktig eller eventuelt er feil. Det er fokusert mot regnskap og informasjon som står i årsregnskapet. Det betyr at vi for eksempel, hvis kunder eller leverandører ber om bekreftelse at et mellomværende er riktig, at en kontrakt er fullstendig, at det ikke foreligger tilleggsavtaler som ikke vi er kjent med på helt sentrale kontrakter. Det handler om å verifisere den informasjon vi får inn internt... litt avhengig av hvilken motpart, får vi oftest det til. Vi er også ute i bedriften, det er viktig å få en oppfatning om hvordan ting fungerer – det er ikke bare å sitte inne på en mørkt kontor. Vi er veldig opptatt av det å være tilstede.

Tilstede. Se hvordan ting fungerer. Bak regnskapstallene. Den australske sosiologen kritiserer revisorene med å være for lite opptatt av hva tallene representerer. Han bruker metaforen at regnskapstallene er som instrumentpanelet på en bil.⁴⁸ De viser nå-tilstanden, men peker ikke forover. Varsellampene viser dog at noe er feil, og hvor. Ingen dårlig analog spør du meg. Stemningen i XXX-møterommet var roligere. Gjennom glassveggene vi travle revisorer overalt. Høyt tempo.

Råd & revisjon

Det falt nå naturlig å spørre hvor bevisst XXX var på grensegangen mellom revisjon og rådgiving. Svarene var tvetydige. Fagsjefen mente at det gikk en grense for rådgiving, revisor skal være en bidragsyter, ikke bare kontrollør. Mange ganger er revisor en samvittighetsfull og ansvarsfull rådgiver. Styreformannen supplerte;

Jeg sitter med ansvaret. Det at revisor faktisk har kompetanse til både å kontrollere og har innsikt i forretningen er faktisk et pluss, ikke en trussel. Å ha et rimelig omfang av rådgiving gjør at revisor har innsikt av det han faktisk drev med faktisk er et pluss for revisjonskvaliteten, ikke et minus.

Tydeligere kunne det ikke sies. Dette var argumentet DnR fremførte ovenfor myndigheter i diskursen om uavhengighet. Rådgiving var ikke et problem med sammenblanding av roller, snarere en forutsetning for å utføre godt revisjonsarbeid i en krisesituasjon. Jeg registrerte en gjensidig tillit mellom styreformann og fagsjef. Fortroligheten oppsto trolig som et biprodukt av å jobbe så tett sammen, bak en mur av taushet. Taushetsplikten var fundamental for å lykkes. Hvis informasjon lakk til utenforstående ville prosjektet med refinansiering mislykkes. Dette var en ny erkjennelse i min abduktive prosess. Å for å forstå de usynlige kodene for revisjonsbransjens fremvekst. Hva var fagsjefens vurdering av om dømmeproblematikken?

Det er en erkjennelse at omverden synes det var uklare grenser mellom rådgiving og revisjon. Det var nok ikke så forferdelig mye galt, men det gikk nok for langt for mange. Det koker ned til å ha personlig integritet for å være en god revisor.

Basta. En innrømmelse og selverkjennelse. Revisorprofesjonen måtte selv sette skarpe grenser basert på eget skjønn og vurderingsevne. Bare folk med personlig integritet kan bli gode revisorer. For sikkerhets skyld hadde XXX et kvalitetssikringssystem med check & balance på hovedkontoret for å motvirke at ukulturer vokste frem regionalt. Lærdommen fra AA's Houston-kontor hang i veggene. Fagsjefen var også skeptisk til kraftigere myndighetsregulering;

Finanstilsynets jobb er å minne revisor hva som står i revisjonsstandardene som er veldig, veldig omfattende. Det er vår jobb å gjøre en fornuftig avveining hva man behøver å gjøre og hva er NOK revisjon. Noen sier at det er obligatorisk å gjøre det og det, men de betaler ikke regninga. Det viktig er å skille mellom det som er vesentlig eller ikke. Vi har nok bedre dokumentasjon nå enn for fem år siden og ti år siden fordi standardene er blitt veldig tydelige. Man må dokumentere for at andre etterpå skal se hva man har gjort.

Samtalen var kommet til et punkt hvor samværspenningene var blitt behagelig lave hvor XXX-revisorene begynte å fortelle om bedriftskulturen inne i selskapet;

Vi pleier å si at vi det skal være en åpen & tillitsfull atmosfære. Det er helt OK å ta opp ting internt, det kan jo tenkes at du ikke har skjønt problemet. Det er helt da OK å gå til en annen internt for å få avsjekket det. Vi lever i en stor bedrift hvor vi alle har ansvaret, så er det viktig at det er takhøyde nok internt til å ta det opp. Det er en av grunnene til at vi i Oslo ikke jobber med faste medarbeidere nettopp fordi vi ikke ønsker å skape alt for mye person-til-person-fellesskap. Alle kan trekke på de ressursene de har behov for.

Dette var viktig. Uavhengighet skapes i XXX ved man ikke har for mye person-til-person-fellesskap når revisor jobbet mot store klienter. Jeg hadde Blaikies puslespillspørsmål i bakhodet. Tidlig i prosjektet hadde jeg erkjent at behovet for kunnskap og erfaring for å kunne revidere regnskaper krevde en betydelig kritisk masse avansert bedriftskunnskap samtidig som man stadig måtte vedlikeholde innsikten i nye regelendringer innen norske internasjonale standarder som IFSR og US GAAP. Uten et kompetent og åpen faglig fellesskap som stadig oppdaterte hverandre gjennom kurser og utfordrende oppdrag i teamarbeid ville det ikke være mulig å følge med. Kulturen minnet meg om McKinsey på 1980-tallet. En elite hvor de beste rykket oppover karrieretrappen mot partnerskap. XXXs kvalitetskontroll var av samme merke. Da temaet *Motstridende interesser* opp kom svarte Fagsjefen og Partneren i kor;

Vi forholder oss til de "stakeholders" som har reelle interesser, det beveger seg i en vanskelig situasjon litt fra eiere over mot kreditorer i gitte situasjoner. For eksempel når obligasjonseiere kommer inn i styret forholder vi oss til det. Vi har en god del som vi kommuniserer til styret i plenum.

Alle vesentlige forhold tas opp. Jeg møter i styremøtene gjennom den perioden vi tar opp nå, hvor alle er til stede. Vi samler informasjon – begge veier. Det er den ene måten vi kommuniserer med styret. I tillegg har det jo vært nødvendig å sende skriftlige, nummererte brev.

Hva med kritikken at revisor lett kom for tett opp til den daglige ledelsen til tross for at man er eiernes og styres kontrollør? Svaret kom unisont;

I det daglige er det ledelsen vi forholder oss til, men det er jo et både-og her. Det er viktig å ta opp med styret det som er sentrale problemstillinger som fortsatt drift og finansiering, kapitalstruktur. Det er nøkkelen til det meste.

Jeg delte min undring hva som skulle til for å være en god revisor og antok at de nesten måtte ha indremedisinsk bedriftskompetanse? En magisk forståelse hva som skal til for å bli frisk. Spørsmålet trigget begge;

Mye av jobben er trukket opp i retningslinjer, lover og regler som er styrende for det vi gjør, og da har du mye av rammene for det. Ut av det blir det et slags stammespråk på enkelte ting som du kanskje må ha en viss ballast for å kunne forstå. Revisor sa så, Hvordan oppfattet mottageren budskapet? Hvis du leser IFRS-språket vil nok menigmann ha utfordringer å forstå det.

Når det gjelder bruk av eksperter, hender det at kunden har engasjert eksperter til verdivurdering. Da supplerer vi gjerne med interne eksperter fra eget hus. Vi har jo nettverk innenfor ulike typer problemstillinger; verdivurderinger, finansielle instrumenter og bransjekunnskap.

Hvor langt engasjerte XXX seg for å skaffe tilstrekkelig bevis?

Vi er opptatt av at et selskap i krise vil ofte kreve mer ressurser fra kvalifiserte, erfarne ressurser enn vi gjør i en normal revisjon. Det krever større involvering av nøkkelpersonene på teamet. Det er den største forskjellen mellom et vanskeligstilt selskap, og et normalt selskap. For å være en god revisor må man god på menneskekunnskap. Du må kunne snakke med folk. Vi jobber med tall, men også med mennesker.

Betryggende å høre. Jeg fikk bekreftet at den tause ka'nskap og fortroligheten mellom klient og revisor var tuftet på menneskekunnskap. Tallene var et ytre nivå. Det gjensto tre spørsmål.

Et utfyllende om arbeidsdeling Svaret kom kjapt;

Vi har klare retningslinjer at når det er vanskelige case, skal jeg involveres i diskusjonene. Mest fordi jeg er litt mer perifer - og uavhengig - til forholdene og kan stille de spørsmålene litt mer på avstand. Det er mer det enn et genuin interesse i caset. På alle større oppdrag har vi også en uavhengig partner i tillegg til meg som har sin funksjon. I denne situasjonen trekker vi større veksler på ham. Han har en funksjon og en rolle. Det er krav om at det skal være en uavhengig partner, internasjonalt "engagement quality controller". Sentralt er vi involvert fordi det er en vanskelig situasjon.

Neste spørsmål handlet om situasjonsavhengig tillit, interesser, estimat og verdisetting som rettet søkelyset på hvilke horisonter preger revisors vurderinger:

Ulike stakeholdere har ulike interesser og ulike måter å se på tingene på. Skal de være med på en refinansiering eller oppkjøp og gjøre en "due diligence", så er du opptatt kanskje noe helt annet enn regnskapene. Her brukes regnskapene til å danne seg bilde av den underliggende situasjonen. Og ikke minst er man mer opptatt av fremtiden.

Det blir litt annen innfallsvinkel. Pluss at det ikke er to streker under svaret. Det er kul umulig for oss å bestemme. Veldig mye av vår jobb går ut på å utfordre om de forutsetningene og premissene for vurderingene kunden har gjort er rimelige. Det jeg kan si, er om forutsetningene henger sammen - er konsistente - med forretningsplanene og annen tilgjengelig informasjon om dette ser ut til å være tilstrekkelig underbygget.

En god revisor må altså kunne mye mer enn tall. Forutsetningene for estimering av fremtidige verdier handlet om mer enn å kapitalisere cash-flow. Skal man utfordre kundes egne estimat må man forstå konjunkturer og konkurransesituasjon. Finansmarkeder og geopolitikk. Å revidere storbedrifter handlet om mer enn å sjekke at bedriften har betalt skatten og er likvid. Det krevde tilgang til kompetanse på felt som bare store selskap hadde innomhus. Ble revisor dratt inn i et fellesskap for at bedriften skulle finne praktiske løsninger? Erfaring viser at ofte kan det være tilfelle, men revisor kan dermed risikere slitasje på omdømmet.

Det er selvfølgelig en risiko at man over tid interesserer seg for en bedrift at man indirekte kan sies å være en del av et fellesskap. Det er jo derfor vi er opptatt av å ha forskjellige funksjon internt, slik at vi ikke blir så nært. Og det er ikke vår rolle å sloss for å holde bedriften unna skifteretten.

Men styreformannen grep ballen; *Jeg har opplevd å bli ledet i riktig retning av revisor når han sier; "Dette går ikke, men hvis du graver litt nedover den veien finner vi kanskje en løsning."* Det er ikke alltid at man har regnskapskyndige personer i eget hus. Forståelse av regelverket er alfa og omega for gode revisorer. Hva med XXX' eget omdømme?

Du vil alltid ha en risiko for at det påvirker omdømme på den ene eller annen måte, nesten hva uansett man gjør. Fordi du alltid risikerer å bli kritisert enten du sier ja eller nei, så kan du bli kritisert av noen. Derfor gjelder det å finne hva som er den beste løsningen ut i den konkrete situasjonen man er i, og stå på det ut fra hva vår faglige rolle er. Konsekvenser er ikke det vi skal være opptatt av. Vi skal ikke være så opptatt av bedriften, men at det fremstår hva som er riktig.

Fremstår som riktig. Svaret forklarer hvorfor kanskje noen revisorer kan fremstå som ufølsom for eksternt kritikk, kan virke lettere arrogant og selvhøytidelig. Konsekvenser var de ikke opptatt av. Jeg avsluttet med et spørsmål omkring IFSR og diskusjonene om revisorplikten.

Å skrive globale standarder er sørgelig vanskelig. Å etterleve dem konsistent er enda vanskeligere. Man leser ulike ting. Amerikanerne har ekstremt konkrete standarder, men det som ikke er standarder kan du gjøre som du vil på. Det er det store problemet med det amerikanske regelverk.

Norden har et mer pragmatisk syn på etterlevelse av detaljstandarder, hvor man er mer opptatt av rollen enn å ta tak i de vesentlige problemstillingene. Litt mindre detaljreguleringene. Dessverre skrives revisjonsstandardene mer og mer i detaljer de og, man får en mer detaljert "compliance"-øvelse i stedet for det kanskje burde være; mer fokus på de kvalitative vanskelige vurderingsområdene. Den er den store risikoen i utviklingen. Mange mener at revisjon nå er bedre fordi det er så mye standarder, mens intelligente revisorer sier at vi gjorde bedre revisjon før. Man sto friere fra standarder. Man hadde mer tid. Man bør ha balanse mellom standarder og litt frihet til å gjøre det som er fornuftig, men det er veldig vanskelig regulatorisk.

Når det gjelder revisorplikten har Danmark hevet grensene og er i ferd med å innføre en kvasi-revisjon i stedet. Begrenset revisjon pluss noe mer. Svenskene er på vei. Vi kommer vel etter. Revisjon av småselskaper er primært i det offentliges interesser. Alternativkosten hvis du skal ansette veldig mange i skatteetaten, så tror jeg revisorer er en rasjonell måte å ha en viss form for kontroll. Dette er en praktisk ordning. Hvis du skal bruke skatterevisorer isteden vil det koste vesentlig mye mer.

Intervjuet var over. Andreas og jeg tok på kalosjene og labbet ut av parnasset. Nesten to timer som gikk som en røyk Jeg hadde fått ærlige svar på spørsmålene som ga empirisk første

hånds råstoff til avhandlingen. Styreformannens innsikt i finansielle restruktureringsprosesser tegnet en større kontekst enn caset Peterson og ga også innsikt i gjeldsfenomenets forståelse. Jeg følte meg beriket. Hadde lært mye om tillit til revisors rolle. Hvordan så empirien om tillit ut aggregert? Jeg samlet tillitsvurdering som underlag for en syntese.

Tillitsvurderinger

1. Aass

Tillitsforholdet til revisor hadde rom for forbedringer. XXX fakturerte uspesifiserte honorarer som skapte irritasjon. Kanskje var årsaken til XXX's offensive atferd at klienten var bunn-solid, likvid og trengte lite til rådgiving?

2. Yara

Her handler det både om tillit til revisjonssystemet – internt og eksternt – som er rimelig godt. Styreformannen var profesjonell og av natur skeptisk til det meste, også motiver og evner til egen ledelse. Selv om tilliten var delegert til en profesjonell revisjonskomité var han stadig på jakt etter områder som luktet. Det skyldes trolig hans erfaringsbakgrunn fra et ABB. Tilliten var ikke familiær og personlig, snarere var han opptatt at revisjon er komplisert og man må følge lover og regler i de land Yara opererer i. At det koster flekk følger av profesjonelle krav til offentlig regnskapskvalitet. Han stolte på Ingebregt Hisdal, Deloitte's revisors som bekreftet regnskapet. Han har trolig enda større erfaring med gode forretningsadvokater enn revisorer i forbindelse med kjøp av internasjonale bedrifter. Det falt utenfor denne konteksten. I ettertid presiserer Øyvind at han legger vekt på åpenhet i alle kanaler. Det vitnet forholdet til revisor om. Skyldes det Yara eller Deloitte? Trolig begge deler.

3. Hull

Jeg hadde altså fått et dilemma. Min informant jeg hadde hatt et fortrolig forhold til i nesten 40 år var engstelig for å komme i en situasjon som kunne true selskapet. Han hadde instruert revisor til å åpne for mine spørsmål. Svarene utfordret min forståelse av å drive på kanten av kreditors regning.

Informanten og hans revisor satte meg på sporet av hva gjeld betyr og åpnet en port i min forståelse. Som endret kursen på mine veivalg i labyrinten. Satte fokus på hva revisors rolle egentlig gjør for å holde orden i urent farvann mellom kreditorers og eieres forskjellige interesser. Tilliten mellom revisor og min informant var stor. Kanskje for stor? Informanten kom trolig i beknip når jeg hadde avdekket forhold som var ugunstig for selskapet å få gjort offentlig. Uavhengigheten mellom revisor og informant var trolig også for liten.

4. Peterson

Styreformannen hadde tillit både til egne evner og til revisjonsteamet. Gjeldssituasjonen truet bedriftens eksistens. Han synes ikke tilliten til uavhengigheten ble redusert ved at det utførtes omfattende revisjonsarbeid. Snarere tvert i mot. Han hadde også et tillitsfullt forhold til banken som bidro til samspill med revisor. Han og fagsjefen hadde truffet hverandre profesjonelt over en ti års periode. Det skapte gjensidig respekt. Jeg var takknemlig for åpenheten begge viste meg i et gjeldstruet landskap, om taus kan'skap og hvordan profesjonelle revisorer organiserer seg. Skaper distanse og uavhengighet bygget på compliance, selvdisiplin, abstrakt kunnskap, integritet og evnen til å bytte stoler Jobbe under press.

En syntese; Den synlige og "usynlige" revisor

Gjennom evaluering av de ovenstående fire case'ne viser oppsummeringen at $\frac{3}{4}$ av utvalget har stor tillit til revisorene. Kanskje for stor? I to av de tre tilfellene var klientene inne i kriser og kapitalforbedringssituasjoner, i det tredje var styreformannen skeptisk til råtne lukter som kunne skjule seg bak for vakre regnskapsbilder. Alle tre hadde betydelige revisjonshonorar primært til pliktrevisjon. Enkelte år var også konsulenthonorarene høye uten at det påvirket tillitsrelasjonene. Honorarene gikk til hjelp for kapitlemisjon, skatteplanlegging, fusjoner og "due dill" som hørte til tjenester fra multidisiplinære revisjonsselskap.

For Aass Bryggeri mintes man den gamle, synlige revisor som hadde vært der siden 1942. Som hadde stor respekt og var en del av Aass-familien. Han var trolig senere i tøyen enn Aukrust karikaturen REVISOREN fra 1943. Jeg skal ikke her forfølge denne tråden, men konsentrere meg om de store selskapenes problemstillinger. Særlig de som jobber tungt og trengte assistanse til krisehåndtering av tunge gjeldsposter.

Under arbeidet understreket min informant nr. 4 at en revisor hadde to motstridene, duale roller; en offentlig - som handlet om gi revisorbekreftelser og garantier, og en

Fig 11 . Den synlige revisor

Revisors duale roller:

annen usynlig rolle som handlet om kriseassistanse, ”luktt”-hjelp og forbedre kapital situasjonen. Han skisserte en dual rollemodell hvor forholdet til klienten var sentralt. (Fig.12). Jeg fikk en slags fornemmelse – erkjennelse - at jeg hadde oppdaget noe originalt som trengte ytterligere refleksjon. Kjernen lå i at revisor her utøvet en rolle – basert på taus kunnskap og taushetsplikt – hvor han opptrådte som klientens mest fortrolige innenfor rammen av faglig uavhengighet, hvor han hjalp klienten med vanskelig og ustrukturerte problemstillinger som kriseassistanse, rekapitalisering, lage revisjonsplaner som boret ned i ting og som kunne ”lukte. Pekte en annen retning. ”Hvis du graver litt nedover den veien finner vi kanskje en løsning”.

"Den usynlige revisor"		Offentlig
<ul style="list-style-type: none"> • Kriseassistanse • Kapitalforbedring • "Lukt " +++ 	Klient	<ul style="list-style-type: none"> • Revisorbekreftelser • Garantier

Fig.12 Den usynlige revisors roller

Kunne dette være et abduktiv funn verdt å forfølge? Var det noen kobling mellom denne tause kunnskapen, taushetsplikten og den gjensidige tilliten som oppsto som et slags ”usynlig” bånd mellom klient og revisjonspartner? Vi husker Aasta Tjølens kommentar (s. 28). Jeg testet den nye hypotesen mot fagdirektøren i DnR som svarte;

Revisorene har en ganske streng taushetsplikt. Det er ikke enkelt for revisorer i børsnoterte selskap. Revisorer er avhengig av en sterk tillit fra ledelsen. Hvis du skal få den informasjon du trenger fra ledelsen er det en forutsetning at du ikke går videre til andre med denne informasjonen. For at du skal kunne revidere og gi et uttrykk om regnskapet er riktig så får du informasjon.

Så skal du rapportere det videre som loven har sagt at du skal rapportere eller sier du kan rapportere. Men hvis klientene ikke kan stole på at det revisor får av informasjon holdes konfidensielt, så ville han ikke fått denne informasjonen.

A-ha. Tillit. Konfidensialitet. Stole på. Nøkkelord i faglitteraturen jeg hadde jobbet med i forhold til risiko og usikkerhet. Hvordan fortolkes den i en sosiologisk kontekst?

Goffmanns skisser om front-stage og back-stage rant meg i hu. Revisorene opptrer utad mot myndigheter og klienter på en front-stage, mens det bak scenen oppsto en fortrolighet som var en forutsetning for å spille rollen. På scenen.

Klesdrakt, språk etc. viser et utad bilde av skikkelighet og orden. Goffmann ironiser hvordan folk lar seg trekke med i bedrageriske spill. Hvor the mark blir kjølt ned etter å ha blitt rundlurt for å unngå skam.⁴⁹ Hvordan Preedys rollespill lager uttrykk for å gi inntrykk, på en strand i Spania.⁵⁰ En klassiker for oss sosiologer som får meg til å vurdere de fleste profesjonelle møter med en vurderende skepsis. Goffmans fortolkning av opptredning, rollespill, interaksjon og kulisser passer godt til å beskrivelse av revisor. Hans uavhengighet har i regelverket to former; In fact og In apperance. Det ytre. Det Goffman kaller fasade som under-

streker utøverens profesjonsuniform. Legens hvite frakker, juristens sorte kappe, prestekjole-nes ornamenter og offiserens distinksjoner. Hva var revisorens ytre drakt som understreket rollens verdighet? I England bærer alle stripedress med selvfølgelig verdighet – i Norge hadde en revisor slips. De fleste også dress.

Uavhengigheten understrekes av det Goffman kaller manerer. Revisor skal front-stage, foran sitt publikum opptre sindig, se alvorlig ut som en mandarin, skal unngå alkohol i offentlig sammenheng og gi et uttrykk av faglig distanse. Noen av de revisorer jeg har truffet kommer til klienten tidlig om morgenen, undersøker sitt regnskapsmateriale og okkuperer styrerommet. Snakker lite med ansatte. Det understreker status.

Revisorpraktikanter lærer er å se opptatt ut. Ikke bare ute hos klientene, men også på kontorene når de jobber i team. En profesjonell inntrykkstyring under kollegiale horisonter av tillit som bak glassveggene i XXX. Til forskjell fra de andre eliteprofesjonene har ikke revisors rollespill et publikum, ingen kirke, rettsal, sykehus eller kaserne hvor yrkesritualene kan utføres. Både det synlige og usynlige arbeid utføres hos klienten, under fortsatt drift-vurderinger med alvor. Kroppsspråk preget av travelhet, telefonere og møter. Taushetspliktens sosiale fasade i klientens landskap understrekes av geberder som gir inntrykk av verdighet. Seriøsitet.

Når det er viktig å *skape* tillit, er det viktig i personlig interaksjon mellom klient og revisor at begge behersker evnen til å spille den seriøse rolle mens man observerer. Min informant nr. 14 fortalte om Bodøs dyktigste revisor Angel Hags metode:

Etter at Hag var ferdig med bokettersynet satte han seg ned med sin termos. Sa ingen ting. Bare observerte hva som skjedde i bedriften. En dag. Neste dag kom han tilbake. Satt helt taus. Snakket ikke med noen. Det samme gjentok seg tredje dag. Så undertegnet han revisjonsberetningen.

Hag hadde stor tillit både hos myndigheter og klienter. Han hadde jobbet i skattevesenet. En annen av mine avdøde informanter bekreftet historien om Hags tause observasjon. Tre dager på rad. Han var leder for byens største engroslager med svinn i varelagrene og muligheter for snusk. Hags tause, men synlige, observasjon var trolig et bevisst forsøk på Goffmansk inntrykkstyring. Det skapte en illusjon av autoritet.

Hag var min fars revisor i et trykkeri. En småbedrift med beskjeden gjeld og brukbar lønnsomhet. Teknologien var i stadig endring og krevde investeringer for å henge med i konkurransen. Min far investerte aldri ny maskin før han hadde konsultert Hag. Var dette en investering som kunne forsvares av driften? Far og Hag hadde et fortrolig forhold. Jeg fornemmer at far hadde tillit hans vurderinger. Hag kjente bedriften. Han observerte klientene front-stage gjennom regnskapet og back-stage i opptil tre dager når han var i tvil for å fornemme om det luktet råttent. Bak tallene.

Dette kan være sosiologisk erkjennelse. Gode revisorer blir gode fordi de kjenner klienten back-stage, uten forklledning og får der tilgang til hemmeligheter som tildekkes av taushetsplikten. Dette er informasjon som gir revisor makt og innflytelse. Og tillit. Slik tolket jeg DnRs fagdirektørs forklaring.

Jeg fikk en fornemmelse at revisors rolle i et sekulært markedssystem lignet på presten i skriftestolens funksjon i den katolske kirken. Hvor klienten får tilgivelse for sine synder. Den usynlige skriftefar får innsyn i private synder som gir innsikt i medaljens bakside, mens den synlige teologiske presten tukter kirkelyden fra prekestolen. Her svikter parallellen. Revisor har ingen prekestol. Ei heller en kirkelyd. Bare en offentlig forventning om hans rolle for å avsløre juks, misligheter og bedrageri. Hvitvask av penger. En rolle som nesten er forsvunnet, mens folk flest forventer at de i alltid skal ta forbryterne. Hvor var revisor? Spørsmålet stilles hver gang når det en sjelden gang dukker opp konsekvenser av dårlig arbeid.

Intet oppstyr kommer alle ganger regnskapet er i orden. At bevisene er tilstrekkelig til å bevitne at alt tilsynelatende ser bra ut. Jeg mistenker publikum forventer at revisorene skal være plettfrie i vandel som politi og lensmenn som også bidrar til at skapes lov og orden.

Jeg besluttet å forfølge dette abduktive sporet, selv om det kanskje var en blindvei. Eller at det var et lite smug – en change alley - til en annen og større vei, gate eller aveny som bedre forklarte revisors rolle i et ustabil finansielt samfunn?

Var taushetsplikten koden til å forstå inngangen til labyrintens kjerne – og utganger? Gjennom taus observasjon av bedriftens drift og ledelse kunne revisor vurdere risiko om fremtidig, fortsatt drift. Kunne han stole på at forutsetningene lagt til grunn i regnskapet stemte, eller lukter det noe fra et usynlig som bevisst eller ubevisst ble holdt skjult?

Historien om den tause revisor Hag som indirekte vurderte risiko fortsatt drift, juks og bedrag? Hans omdømme og hans underskrift var verdt mye i banken. Med Hags signatur var bedriften kredittverdige. Bedriften kunne sette seg i gjeld for å investere. I maskiner og varelagere. Ta opp lån til produktive formål. Det gir rom for refleksjoner midt i labyrinten. Jeg tar et sidespor i labyrinten. På veiskiltet sto det GJELD. Det ble et hovedspor.

GJELD, kredittverdighet og Risiko

Nedgangstider har den fordel at de rydder opp i økonomien med jevne mellomrom. De forhindrer at gjelda vokser seg for høy...sørger for at feilinvesteringer kommer for en dag.. man trenger resesjoner for å unngå depresjoner - Smedshaug 2011:39

Begrepene gjeld og kredittverdighet er to spor i labyrinten for å forstå revisors usynlige, men myndig roller i bedrift og samfunn. Spor som forklarte hvorfor revisjonsprofesjonen siden den andre industrielle revolusjon har hatt en innflytelse som trenger en sosiologisk forklaring. Fenomenet henger sammen de usynlige, ikke lett observerbare konsekvenser av gjeld som konstruktivt – og destruktivt – element i samfunnet.

Hva er gjeld? Professor emeritus Arne Kinserdal ved NHH skiller mellom flere typer gjeld som skaper uklare grenseland for revisorer. Øker usikkerhet og risiko. Normalt skiller man i balansen mellom kortsiktig og langsiktig gjeld. Den korte må dekkes av omløpsmidler, den lange dekkes pant i anleggsmidler, goodwill, derivater og lignende. Gjeld handler også om avsetninger til for pensjonsforpliktelser. En usikker post i balansen. Gjeld handler om nedskrivning og avskrivning. Avskrivningsregler for goodwill varierer. I Europa fem 5 år. I USA 40 år. Det avspeiler kort- eller langsiktig strategisk tenkning. Risikoen forbundet med poster som lengde og mengde av pensjonsforplikter skaper store fortolkningsrom, der revisorene er dommer. Det handler om da om skjønn og lovfortolkninger. Det er store forskjeller i lover og regler fra land til land. Mellom EU - IFRS og US GAAP. Kulturforskjeller og fortolkningsmulighetene gir makt og innflytelse til de store multinasjonale revisornettverkene som et sekulært presteskap for den internasjonale finansverden som hersker i gjeldens rike.

Gjeld og risiko er flytende begreper. Det er også verdier og pant for lån og forpliktelser. Som vi har sett i empirien var to klienter søkklastet av gjeld til plimsollmerket. Bankforbindelsen DnB – den norske stat - var indirekte gjennom revisorene statens representanter. Dommere som brukte sitt skjønn hvordan lover og regler skulle fortolkes. Aass innkasserte over halvparten av omsetning på vegne av staten. Revisors rolle var å kontrollere at regnskapet var i henhold til lover og regler. Kontrollere at statens ølgifter ikke kom på avveier.

Yara hadde den norske stat som største aksjonær. Revisors rolle handlet her om å kontrollere at forpliktelser mot 8000 ansattes pensjoner bli ivaretatt. Yara måtte være like solid som staten. Pensjonsforpliktelser er gjeldspost av usikker fremtidig størrelse. Revisors *skjønn* av risiko påvirker investorerens vurderinger, internasjonale pensjonskasser og kreditorer. Det er aldri to streker under svaret.

Skjønn betyr pålitelig bilde på norsk. Pålitelighet handler om tillit. På engelsk er revisors bekræftelse bundet opp til et true and fair view, svenskene kaller det rettvise bild, på tysk

Entsprechendes Bild des Vermögens. I norsk lovspråk er begrepet inkludert i god regnskapskikk. Pålitelig bilde handler også om tillit til revisors evne og kompetanse til å vurdere risiko og usikkerhet i regnskapet.

Definere beste estimat betyr å gi mest mulig realistisk informasjon. Å estimere forpliktelser som pensjon er forbundet med stor usikkerhet. Ikke tilsløre fakta. Men hva er realistiske fakta? Dess mer jeg gravde i begrepet gjeld forsto jeg hvor upresist det var. Jeg oppdaget at de siste tjue årene har man også i Norge gått bort fra begrepet pålitelig bilde over til å kalle det rettviseende bilde. Som på svensk. Noe man peker på fra avstand. Kort eller lang horisont.

Opprinnelig var lang regnskapsgjeld forbundet til konkrete investeringer i anleggsmidler som skulle avskrives som historisk verdi. Ved feilvurderinger ble verdiene nedskrevet. Eller oppskrevet hvis det var dekning for det. Her lå det muligheter til regnskapsmanipulering for brodne karer.

Kort gjeld er motpost til omløpsmidler for å finansiere drift, varelager. Kassakredit med limit og dyre renter speiler kreditors risiko i tilfelle akkord eller konkurs. Det handler om likviditet. Ha penger til å leve og drive for. Betale lønninger for, som i mitt tilfelle fra 1987. Har man ikke penger til lønn, skattetrekk, moms går det fort mot skifteretten. Staten gjør ingen pardon. Det vet alle som har prøvd å drive forretning.

Kan gjeld være bra? For min far, byens håndverkere, handelsmenn og industrialister var gjeld en nødvendighet. Nordlandsbanken var et vitalt element i det regionale næringsliv. Revisors skjønn bekreftet tilbakebetalingsevnen bak regnskapstallene og ga sikkerhet for lån. Banken holdt sin hånd over næringslivet i fylket og kjent alle forretningskunders regnskap gjennom eksterne revisorers beretninger. Etablering av Oslo-kontor forandret på det. Finance Credit-skurkene lurte både banken og revisor KPMG.⁵¹ Boken om nedturen kunne vært tatt rett ut Goffmans skurkebeskrivelser fra back-stage hvor ære og omdømme misbrukes for det det var verdt.⁵² Det fikk fatale konsekvenser for tillit til både bankvesenet og omdømmet til revisors rolle. Sammen med AA-kollapsen 2002 og bankkollapsen fikk en innskjerping som har bidratt til store restruktureringer av tilsyns- og revisorfunksjonen. Gjeld er nødvendig for næringsliv, privatpersoner og offentlig forvaltning.

Som historieforfatter leser jeg ofte regnskap, styreprotokoller som avslører bedragerier og kaste lys over bedrifter med høy gjeld og for lav likviditet. Mange kaster kortene og går inn i glemselens historiebok. Et av problemene jeg ser i etterpåkløkskapens lys er at *beste estimat* ikke holder som mål. Når kassa er tom er det slutt. Man overvurderer verdiene og strekker strikken utover forsiktig vurdering. Undervurderer risiko og markedsforhold. Tar sjanser i oppgangstider.

Når nedgangstider kommer svinner bankens sikkerhet. Plutselig drives det for kreditors regning. Forutsetningene for fortsatt drift endres radikalt over natten. Banker levde før av å låne ut penger som innskytere har satt inn. Jo større risiko jo høyere rente. I dag er alle bankers innlån kortsiktige. Begrepet sikker som banken har mistet sin mening. Alle avhenger av at pengesystemet er regulert. At Basel-II kravene om 2 % egenkapital er tilstrekkelige til å holde bankvesenet likvid. Det var det ikke.

Renter er et tohodet fenomen. Gjeld kan være bra. Pers gjeld er Pål's fordring. Noen skylder; noen blir skyldt.⁵³ Et nullsumspill som i harmoniske tider sikrer samfunnsorden og tilgang på kapital. Gjeld handler i næringslivet om delt risiko til eierskapet av realressurser. Produktive investeringer og driftsmidler nødvendig for fornyelse og lønnsom drift. Som skaper inntekter og økonomisk evne til å betjene renter og betale avdrag på gjeld.

En positiv sirkel i normale tider. Lønnsomhet er en bro mellom likviditet og soliditet. En bro som må dimensjoneres for tunge belastninger med større usikkerhetsfaktorer over tid.⁵⁴ Komplekse bedrifter med store pensjonsavsetninger for gjeldsposter i balansen tynger fremtidig likviditet. Risikoen skaper uforutsigbarhet. Usikkerhet om fremtiden.

I to case var inntjeningen ikke tilstrekkelig til å sikre fortsatt drift uten finansielle restruktureringstiltak. Selskapenes egne risikovurderinger var oppblåste og hadde tatt høyde for nedgangstider. Uten revisors bekreftelse av de restrukturerte regnskapene ville det stoppet opp. Jeg har lyst til å trekke noe ut av denne fenomenologiske observasjon og erkjennelse.

Det kunne være spennende å prøve konstruere en bro mellom mikro og makronivå. Forstå fenomenet gjeld fra forskjellige horisonter. På makroplaner er samfunnets brokonstruksjoner dimensjonert på systemtillit. Konfidens. Til et finansielt, globalt penge- og valutasystem bygget på en historisk forestilling om soliditet og trygghet. Systemet bør være robust nok til å tåle finanskriser. Men krisene i verdensøkonomien etter 2001 gjør at det stilles spørsmål om systemtilliten til det internasjonale finans er tilstrekkelig? Basel III ønsker i fremtiden hele 9 % egenkapital. Det kan bli dyrt. Og kan kanskje være for sent. Dessuten preges denne bankreguleringen av å være i lomma på EU. Bukken og havresekk-problematikk. Den råtne statsgjelda til Hellas og de andre utsatte Eurolandene står som 100 % sikkerhet for bankene kjøp av obligasjoner. Sparebankforeningen hevder at EUs sikkerhetsnett mot ny finanskriser har motsatt effekt. IASB – det internasjonale byrå for regnskapsstandarder hevder at dette er den største regnskapsbløffen i historien.⁵⁵ Hvis dette er korrekt får revisor enda større utfordringer og nye regler å sette seg inn i. La oss studere gjeld litt grundigere.

Gjeld - kilde til samfunnsmessig ustabilitet

Fenomenet gjeld er et komplekst begrep. Økonomen Hyman Minsky legger vekt på å forstå gjeldsutvikling som kilde til samfunnsmessig ustabilitet. Gjeldsutviklingen i bedrifter og husholdninger utvikler seg fra en robust til en mer sårbar form i løpet av et konjunkturforløp og antar suksessivt tre former.

- Den første er en sikker "hedge"-form hvor låntakeren dekker renter og avdrag ut fra løpende inntekter/cashflow og innebærer lav risiko.
- Den andre en spekulativ form hvor debitor dekker renter fra cashflow men ikke avdrag, som må refinansieres. Her er risikoen høyere. En typisk spekulativ posisjon er å finansiere langsiktige forpliktelse med kortsiktige lån, noe som preger dagens bankvesen.
- Den tredje formen – Ponzifinansiering – kjennetegnes ved at låntaker ikke evner å dekke verken renter eller avdrag, men er avhengig av stadig å øke gjelden i håp om at inflatorisk økningen i underliggende panteverdier vil kunne dekke lånekostnadene. Dereguleringen av finansmarkedet medførte fra 1999 at man i USA opphevet lovverket fra 1930-tallet som hindret banker å ta for store risiko, og som skapte dagens Ponziforhold.

Økonomihistoriker Sverre Knutsen ved BI hevder at alle tre gjeldformene er avhengige av fungerende finansmarkeder og lovlike former, noe som ikke er tilfelle under kriser.⁵⁶ Dagens gjeldskriser i USA og store deler av Europa truer tilliten til pengesystemet. Hvilken rolle kan revisor spille? Den danske revisorforeningen svarer:

Finansmarkedene truer med å forvandle et spirende økonomisk forår til en finansiell og økonomisk isvinter. Veksten er gået i stå, gjelden stiger, aktiekursene faller og de negative nøgletal fra ind- og utland velter inn....krisen har taget en markant drejning. Fra en regulær økonomisk krise til en egentlig tillidskrise, hvor det er en delvis irrasjonell begrundet frykt, der holder investorer, kreditgivere, virksomheder og forburgere i skak. Tilliden til, at USA og store deler af Europa kan betale deres gjeld er svækket. Det samme er tilliden til at virksomhedene formår å tjene penge og tilliden til at politikerne formår at komme med holdbare løsninger.

Kun ved at få genskabt den forsvundne tillit kan vi gøre os håb om et økonomisk tøbrud. Det er her, at revisorerne og revisjon kan bidrage. Det har EU-kommisjonen erkendt og brugt som argument for at styrke revisionen og revisors rolle. Robust revision er således nøglen til at genskabe tillid og tiltro til de finansielle mantraet fra Kommisjonen. Det er dermed sat tyk streg under værdien af en revisorærklæring og troværdige og gennomsigtige regnskaber, som selve grundlaget for finansiell stabilitet og sunde virksomheder.

Tillitskrise, finanskrise, gjeldskrise kobles her sammen med revisors rolle som en betrodd bransje med høy etikk. Samtidig erkjennes at revisor oppgaver i dette komplekse, rettvise bilde er vanskelig – nærmest umulig. Å skape pålitelig bilder, regnskap, av bedriftenes og staters virkelighet under finanskriser er umulig. Kanskje en illusjon. Som kreditorer og aksjonærer skal tro på.

Fig. 13 Danske revisors bidrag
Kilde; Revisjon og Regnskapsvesen no 9-2001

Kan en uavhengig revisorstand med integritet hjelpe til med å skape bilder man kan stole på? Andreas Engers mener diskusjonens om revisors uavhengighet og rolle må starte med erkjennelsen at den er komplisert. Behovet for tillit til revisorprofesjonen er større enn noen gang siden 1929. Den gang ledet krisene til innstramninger av lovverket utover 1930-tallet. Vi er ikke kommet dit enda. Mange stater er avhengig av å øke gjelden for å holde seg flytende.

De siste årene har gjeldstrukturene gått fra ”hedge” til ”ponzi” hvor bl.a. statens pensjonsforpliktelser har overbelaster systemet. Når mistilliten til finansinstitusjonenes regulatorer øker, stiger systemrisikoen til selve pengesystemene slik vi ser rundt oss. Folket blir sinte og demonstrerer på gatene med bannere om ”99 % - samfunnet” som spiller Bob Dylan. Da handler det om å begrense skadene. Prøve å forstå dynamiske systemer av høyere orden;⁵⁷

Finansielle kriser er som jordskjelv produkt av komplekse, ikke-lineære dynamiske systemer, hvis ulike deler samvirker på en uforutsigbar måte. Derfor er det like umulig å forutsi finanskriser som å predikere jordskjelv. Makroøkonomisk overvåking vil derfor innskrenke seg til å skaffe indikatorer som viser hvorvidt sannsynligheten for en finanskrise har økt. Slik kan man forberede tiltak for å dempe effekten av kriser. I hvilken retning utstrekning myndighetene har evne til å få dette til kan belyses av historisk materiale.

En måte å redusere systemrisiko på er å sette den enkelte finansinstitusjon i stand til å motstå sjokk, gjennom tapsavsnings- og kapitaldekningsregler, god risikostyring samt effektivt tilsynsarbeid. Hvis finansiell ustabilitet og kriser er innebygd i et kapitalistisk system, vil det alltid være behov for best mulig krisehåndtering for å begrense skadene.

Min Peterson-empiri viser et kreditorstyrt forsøk på å begrense skadene etter det forrige finansielle jordskjelvet i 2007-8. Revisors rolle var her - sammen med kreditorer, leverandører, styre og ledelse – å gjennomføre en akkordforhandling om nedskrivning av gjeld. Grenselandet mellom rådgiving og revisjon var stort, tidsmomentet knapt. Uten et tett, tillitsfullt og avhengig samspill med revisorer ville det ikke vært mulig. Her har vi et godt eksempel på at revisor bidrar til å vedlikeholde finansiell orden både i Moss og på Ranheim pluss ved andre nordiske produksjonssteder.

De fire store revisjonsselskapene bærer tradisjonen fra 1860-tallet for å hjelpe kreditorer med å sikre sine lån i dårlige tider. Både Waterhouse og Cooper jobbet da mest med insolvens, konkurs-, likvidasjons- og akkordforhandlinger, spesielt innen jernbaneselskaper.⁵⁸ Regnskapsregler og finanskontrakter ble forhandlet og var sosialt konstruert for sikre at kreditorens panteverdier var likvide. Rådgiving er en vesentlig del av deres kultur. Den ligger i ryggmargen for profesjonens habitus og lar neppe overstyre av myndighetenes regulatoriske forsøk på å skape et galvanisk skille til plikt revisjonens ulønnsomme rutinearbeid.

Under arbeidet med problemstillingen tillit/mistillit i revisorenes rike har jeg gradvis endret oppfatning av revisors roller. Samarbeidet med Andreas Enger flyttet merkesteinene noen omdreininger i labyrinten hvor uavhengighet synes å få ny forståelse jo lenger inn jeg kom.

Hvor uavhengig bør egentlig revisor være? Er det egentlig en fordel at han har stor arm-lengdes avstand når han skal belyse vanskelige grenseområder? Neppe. Bør han spille på lag med hovedbankforbindelsen? Kanskje. Hva er mest vesentlig vedrørende revisors arbeid i den situasjon en gjeldstynget bedrift befinner seg i? Bidra til konsistens og klarhet i regnskap og noteapparat sier Enger.

Hvordan vurderes estimat på gjeld, fordringer og aktiva? Så realistisk som mulig hvor risiko blir vurdert nøkternt og pragmatisk uten hensyn til negative konsekvenser for klienten. Er det mulig? Hvilke risikokriterier benyttes?

Jeg bestemte fra min empiri å ha tillit til revisors rolle. Revisor støttet under tvil bedriftsledelsens forsøk på å opprettholde bedriften som going concern til tross for svak likviditet. Usikkerhet om fortsatt drift kom på trykk og bidro til tillit til systemet. Uten dypt kjennskap til tilstanden bak tallene i Hulls og Petersons regnskaper ville begge trolig havnet som slakt. Konsekvens av dette grunnsyn om revisors integritet, objektivitet og kompetanse, blir en for sterkt definisjon av begrepet uavhengighet feil.

I kampen om å kontrollere revisorenes selvregulering kom min tvil revisjonsfirmaene til gode. Tillit er et instrument for å redusere kompleksitet, skape forenklede regnskapsbilder av virkeligheten. Kan vi skape en sosiologisk teoretisk forståelse av denne erkjennelsen?

Lumannsk perspektiv om Tillit og Mistillit – Risiko og Fare

”Man bør alltid gjøre ting så enkelt som mulig – men ikke enklere”

Albert Einstein

Bak denne avhandlingen om tillit og mistillit for revisjonsprofesjonen ligger to Niklas Luhmann-tekster; *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität* fra 1968 og *Familiarity, Confidence, Trust* fra 1988. Begge analyserer risiko og farer som avhengige variabler av grader av tillit og fortrolighet, skepsis og mistillit.

Den første var skrevet inspirert av 1960-tallets skepsis til samfunnsmessig, vitenskapelig planlegging som forøker det moderne samfunns kompleksitet. Luhmann hevder at det øker behovet for institusjonell systemtillit. Denne tesen bygger på Husserl, Parson, Goffman og Sartre og åpnet opp for risiko- og tillitsforskning av Giddens, Beck, Miztal, Gulbrandsen og Fukuyama. Den andre Luhmann-teksten kom fra en serie seminar i 1985-86 ved Kings College, Cambridge hvor samfunnsforskere prøvde å forstå betydningen av tillit og mistillit som forklaring på økonomisk og sosial fremgang, og tilbakegang i vestlige samfunn.

Luhmanns utgangspunkt at samfunnet blir stadig mer komplekst og trenger mekanismer som reduserer – forenkler – den sosiale kompleksitet. Han skiller mellom tre grader av tillit; familiaritet, fortrolighet og tillit samt mellom personlig tillit og systemtillit.

De siste to griper inn i diskursen om revisors uavhengighet. Luhmann trekker inn mistillit, mistro og skepsis som jeg ser på som vesentlige forutsetninger for å forstå revisors profesjonsrolle i finanssamfunnet. Tilliten til revisor og revisorprofesjonen blir en forutsetning for at tilliten til banksystemer og pengeinstitusjoner skal fungere i dag. Og i fremtiden.

Familiarity handler om personlig tillit mellom mennesker, Confidence/ fortrolighet om historisk trygghet til samfunnets institusjoner, mens Trust/tillit handler om risiko som funksjon av beslutninger – i fremtiden. Risiko handler altså om hvordan systemtillit bidrar til å redusere fremtidig usikkerhet, her usikkerhet omkring gjeld, finanstransaksjoner, solvens, pensjonsforpliktelser. Luhmann innfører en vesentlig distinksjon;

The distinction between confidence and trust depends on our ability to distinguish between danger and risk, whether remote or of immediate concern. The distinction does not refer to questions of probability or improbability. The point is whether or not the possibility of disappointment depends on your own previous behaviour. Thus, the relation between confidence and trust become a highly complex research issue. A relation of confidence may turn into one of trust if it becomes possible to avoid a relation. As a participant in the economy you necessarily must have confidence in money⁵⁹.

Hans forutsetning er et liberalt, kapitalistisk markedssamfunn hvor forventningene flyttes fra confidence mot trust. Det er individets ansvar å bestemme mellom tillit og mistillit i forhold til politisk standpunkt, arbeidsforhold, kreditt etc. samtidig som det neglisjerer problemene med å stole på – ha confidence/fortrolighet til - pengesystemet;

Mobilizing trust means mobilizing engagement and activities, extending the range and the degree of participation. But what does this mean, if people do not perceive a condition of trust or distrust but a condition of unavoidable confidence? They will not save and invest if they lack trust; they will feel alienated if they lack confidence.

Her nærmer vi oss kjernen av labyrinten. Revisor er tillitsmann i et kapitalistisk samfunnssystem basert på solide, likvide banker og investeringsinstitusjoner. Når kundene taper penger på risikable investeringer og innskudd er det en konsekvens av eget ansvar. Når samfunnets tillit til institusjoner kollapser, skapes en fremmedgjøring til hele det politiske liberale systems strukturelle mangler. Dagens finans- og Eurokriser skaper en aggressiv fremmedgjøring i samfunnet hvor EU-kommisjon prøver å finne byråkratiske løsninger som også trekker tilliten til revisorprofesjonen inn på arenaen ved å forholde seg til stadig nye lover og regler. Det er ikke enkelt. Det har det heller aldri vært.

Revisorene har de siste 150 år spilt en vesentlig rolle i kapitalismens utvikling og følger egne regler utviklet i Storbritannia og USA der statens rolle var begrenset. Kapitalismens komplekse pengesystem krever øket systemtillit mellom aktørene i finansmarkedene som opererer *utenfor* enkeltlands lover og regler

A social evolution which achieves increasingly complex societies may in fact generate systems which require more confidence as a prerequisite of participation and more trust as a condition of the best utilization of chances and opportunities. Confidence in the system and trust in the partners are different attitudes with respect to alternatives, but they may influence each other. A decline in confidence or an increasing difficulty in finding situations and partners which warrant trust may unleash deteriorating effect, which diminish the range of activities available to the system.⁶⁰

Den europeiske revisorprofesjonen begynner kanskje å forstå dette Luhmannske paradigme. Forutsetningen av global tillit på makroplanet. I Sverige har to banker blitt avvirket etter 2008, på Island tre, i Danmark ti. I EU mange flere. De danske revisorene skriver;

I den aktuelle situasjon er det revisorbranchens fremste oppgave at bidra til at genskap tilliden til markedene. Uden revisors mellomkomst og erklæring på regnskaber der en reel fare at økonomien går fra frosset til bundfrossen.⁶¹

Bundfrosset. Revisorer uttrykker seg sjelden i media. Enda sjeldnere uttrykker de seg så sterk som her. Trolig skyldes dette reell frykt for sammenbrudd i finansøkonomien. Når banker avvirkles settes innskyteres penger på spill, tilliten til samfunnssystemet reduseres. Frykten tar overhånd. Luhmann gjør seg refleksjoner omkring angst, frykt, farer, mikro, makro, fortrolighet, risiko og tillit;

We need to construct hypotheses about those special conditions which may interrupt such a vicious circle of losing trust by losing confidence by losing trust by losing confidence... it may be possible to build-up trust on the micro-level and protect systems against loss of confidence on the macro-level....The distinction between confidence and trust gives flavour to the micro/macro question that is difficult to handle in empirical research....It is difficult to ascend to speculate about the effects of an aggregation of individual attitudes on macro-phenomena...

Her treffer han meg midt i magen. Kan vi skape kollektiv tillit i finansøkonomien nedentil? At tillit på mikroplan vokser organisk nedentil og oppover? Trekke på de gamle fellesskapskollektivene som Tönnies kalte Gemeinschaft og Durkheim mekanisk solidaritet. Neppe.

The concept of trust cannot replace the concept of Gemeinschaft/solidarity. Trust or distrust is not the distinction we should use to characterize modern society. ..where there is two interdependent structural changes: The increasing particularization of familiarities an unfamiliar ties and the increasing replacement of danger by risk – that is the possibility of future damages... a consequence of our own actions.....

Our rationalities will require risk-taking which requires trust. .we may enter into a vicious circle of not risking trust, losing possibilities of rational action, losing confidence in the system, and so on being that much less prepared to risk trust at all. We may continue to live with a new type of anxiety about the future outcome of present decisions, with a general suspicion of dishonest dealings.⁶²

Luhmann er teoretiker – ikke empiriker. Han etterlyser en hypotese som kobler sammen mikroempiri fra mindre sosiale felt til større makroorienterte teorier om sammenhengene mellom risiko, frykt og angst når tilliten til noen finansøkonomiens institusjoner som revisorprofesjonen reduseres slik verden har opplevd det de siste 5-10 år..

Min hypotese nr. 2 basert på empiri fra nordiske forhold var at tilliten til de store selvregulerte revisjonsfirmaenes virksomhet innenfor myndighetenes rammer, lover og regler kunne man stort sett stole på. De fleste tilfeller av problemer med nordiske banker har vært godt håndtert av myndighetene. Jeg undres om vi ikke kan stole på revisors rolle som modell for EU-kommisjonens makroorienterte opplegg. Norsk revisoravhengighet er strengere enn andre land i Europa. Og norsk myndighetsregulering er trolig tilstrekkelig for å holde orden på nasjonale banker.

Men erfaringen fra fjorårets kollaps av HQ-banken i Sverige har via myndighetsregulering tvunget de fire store revisjonsfirmaene ut i media. Finansmarknadsminister Peter Normanns angrep revisorene for manglende åpenhet og transparens. De forsvarte seg med; Bransjen är inte vant at bli granskad, men det er något vi kommer å få vänja oss vid ⁶³ Kanskje er det håp?

Empirien fra Danmark har vi sett. I Norge styrer fortsatt taushetspliktens bransjekultur preget av manglende åpenhet. Men Finanstilsynet har sammen med bransjen skapt et system som fungerer og har tillit. La meg trekke på egen empiri og litt Luhmannsk-inspirert teori.

Finanstilsynets risiko og tillitsregulering

Tillid beror på en illusion.

Niklas Luhmann 1999:71

Med basis i Luhmanns teoretiske arbeider som handler å forstå tillitsbegrepene som en mekanisme til reduksjon av sosial kompleksitet kan det være relevant å gå dypere inn det offentliges forvaltnings roller innen revisjonsfeltet. Finanstilsynet har etter kampen om myndighetsregulering laget et sceneskifte som innebærer at de kommuniserer bedre med selskapene. Overvåker revisors arbeid, indirekte og direkte. Gjennom regnskapskontrollen kontrolleres de store selskapene, hvor de en fra en risikomodell bygget på årsregnskap fra de enkelte foretakene fyller inn data til regnskapstilsynet.

Avhengig av hvordan dataene oppfyller de risikokriteriene får man frem resultat som peker i

retning av hvor stor usikkerhet man finner i regnskapene. Så plukkes det ut et utvalg for dypere inspeksjon. Ferske årsregnskapsdata kommer elektronisk utfylte spørreskjema. Fra dette informasjonsmaterialet dannes et risikobilde hvor risikoen er. Når det gjelder revisortilsynet gjennomføres ca femti stedlige tilsyn i store som små revisjonsselskap. Et norsk problem er de små selskap. Og at de store er vanskelig å kontrollere. De er proffe, og krever store ressurser.

Figur 14 illustrerer hvordan det ordinære stedlige tilsyn rettes mot utvalgte oppdrags-

ansvarlig revisor. Fra systemet får man signaler; innspill og rapporter fra skattetaten, konkursbo, økokrim og andre avdelinger i forvaltningsapparatet.

Ca. 200 signaler/år registreres systematisk og gjennomgås løpende uten tidsforsinkelse. Ofte lukes det her ut svakheter. DnR's kvalitetskontroll med medlemmer hvert 6. år er en del av systemet. Tilsynet avdekker andre ting enn det DnRs kontroll gjør. Resultatene har form av et skjevt utvalg. Systemet innrapporter problem saker hvor man kan å ta ut enkeltsaker til nærmere granskning.. Det resulterer i tilbakekalling av autorisasjoner, gjennomsnittlig ti pr år. Et lite tall i forhold til ca. 6000 autoriserte revisorer. Finanstilsynet to andre former for tilsyn; Selskaps- og Tematilsyn. Det første er et EU-krav som oppdateres hvert tredje år, det andre det mest interessante tilsyn under stadig utvikling. Å intervju Bellamy var en fornøyelse. Jeg fikk stor tillit til hennes åpne form;

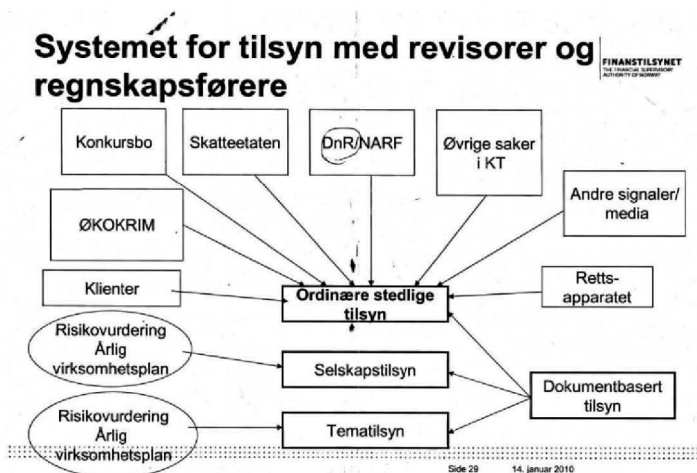

Fig. 14 – Finanstilsynets kvalitetssikringssystem

Kilde Anne Merethe Bellamy

Det har vært førende for å klarlegge revisors rolle som tillitsmann overfor markedet og andre interessenter. Vi må ta de litt større tingene. Det betyr at vi må heve oss litt over den enkelte lovparagraf og spørre "Hva er revisors rolle?"

Det bærende prinsipp er at vi skal ha kontroll. Revisor har plikt til å si fra seg klienter under visse omstendigheter, noe de må være klar over når de påtar seg oppdraget. Det vi gjør nå er å sjekke om den mekanismen fungerer som den skal. Fordi det har med hele tillitsaspektet til bransjen å gjøre. Jeg har forsøkt å vektlegge revisorrollen. Revisorene har en viktig funksjon i samfunnet. Derfor er tematilsynet gode; vi snakker ut om temaer som er viktig for rollen.

Få andre land holder på med tematilsyn. Andre lands tilsynsmyndigheter synes dette er spennende. Her trekker vi ut det som betyr noe. Og så skaffer vi oss et godt grunnlag for å uttale oss fordi vi ser på de samme tingene hos flere revisorer. Det skaper transparens.

Det norske tilsynssystem overvåker 270 000 revisjoner årlig hvorfra det innrapporteres ca. 200 saker. Det gjennomfører systematisk tilsyn med store revisjonsselskap for å sjekke de har rutiner og systemer som holder. Jeg fortalte henne om mitt arbeid med fortsatt drift- problematikken koblet til beste estimat og verdivurderinger. Hun svarte;

Jeg tror revisorene står oppe i mange avveininger i forhold til de problemstillinger du beskriver. Det viktig at revisorene bruker revisjonsberetningen og sier i fra når det er behov for å gjøre det. Både for å presisere når det gjelder usikkerhet om fortsatt drift i noter, eller i selve revisjonsberetning. Der har man en frihetsgrad, så lenge det fremkommer informasjon i årsberetningen, så er det mindre grunn til at revisorer skal ta noe inn i sin beretning. Mht rolleforståelsen av tillitsmannsrollen er det klart at vi må ha revisorer som sier fra når det er nødvendig i forhold til omverden.

Når det gjelder estimer, er vi veldig klar over usikkerheten som oppstår med verdsettelse ved fortsatt drift. Når man er utenfor den brede vei – estimatet – tar vi høyde for at det kan være gjort feil. Usikkerheten kan ligge i skjønn og vurderinger. Vi har en ekstra varsomhet for de avveininger man da må ta. Finanstilsynet er ikke redd for å si fra når vi mener det er behov for det.

Det var ikke bare var revisorene som hadde baller. Bellamy utstrålte selvtillit. Jeg tvilte ikke på at hun var villig til å bruke sanksjoner. Redselen for uventet offentlig revisorkontroll satt dypt i veggene. Norske myndigheter hadde kontroll.

Confidence og trust - europeisk bank- & finanskrise

Med Luhmanns distinksjon mellom confidence og trust som kompass prøvde jeg grave i Finanstilsynets vurdering av det norske bankvesenet. I Riksrevisjonen hadde jeg fått et hint om at norske banker kom dårlig ut av stresstester. Bellamy lot seg ikke provosere:

Vi har god kontroll på bankene. Vi har gjennomført en omfattende inspeksjon av bankene der vi ser på internkontroll, likviditeten etc. og har laget retningslinjer til hvordan vi skal håndtere bolig-lån. De fleste som kjenner bank vet at bankene er underlagt et nitidig kontrollapparat i Norge. I 2009 – finanskriseåret – gjennomførte vi et rekord antall kontroller. Langt bort i 100 enkeltbanker.

Jeg valgte ikke å forfølge dette sporet. Avhandlingen var stor nok, jeg var for liten og ale-ne. Kriseerfaringene fra bankkrisene 1988-92 satt ennå i ryggmargen i Finansdepartementet, Norges Bank og Finanstilsynet. Norske banker var trolig dimensjonert med soliditet og likviditet å tåle finanskrisene som seilet opp. Hva med situasjonen høsten 2011? Financial Times hevder at europeiske politikere må sette inn en effektiv kur for å hindre finansiell bunnfrysing. Skille mellom insolvente og illikvide stater, nedskrive gjelden til de første, kapitalisere opp bankene i de andre. Det krever politisk forankring i demokratiske prosesser og folkets til-

lit til politikere. I Hellas ser vi for tiden politiske konfrontasjoner på grunn av manglende tillit til hele økonomisystemet.

Kan det konstrueres en Luhmannsk illusjon av tillit som gjør at man tror man kan holde risikoen under kontroll? En illusjon for å redusere kompleksiteten i dagens finans-økonomi. Jeg utvider hypotese nr.3 til å fange opp rommet mellom mikro og makro (Fig.15). Nederst til venstre jordes den i den personlige tillitssfære som skaper stabile og trygge forhold mellom individer i samfunnet

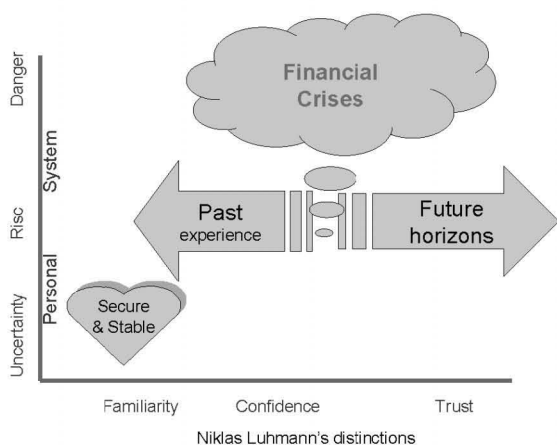

Fig. 15 En Lumannsk modell av sammenhengen mellom usikkerhet, risiko og fare som tillit og Systemtillit – mellom fortid og fremtid.

Kilde B.B.Jacobsen

for å holde usikkerhet på avstand. Lenger mot høyre og oppover bygges fortrolighet/confidence til omverdens systemer basert på fortidens erfaringer. Enda lenger mot høyre øker risikoen for fremtidig utfall av tidligere beslutning og atferd som krever mer tillit/trust, og som må konstrueres med stigende samfunnskompleksitet. Over henger trusselen om fare/danger når systemtilliten kollapser. Som skaper ikke-lineære, jordskjelvlignende tilstander når finansmarkedenes risikomodeller ikke funker. Tilstander hvor banker, kreditorer og suverene stater må opprettholde kredittverdighet for å holde julene i realøkonomien i gang. Slik virkeligheten oppleves for mange nå.

Her er det at revisorene kan komme inn som institusjonelle tillitsmenn. Det handler ikke bare om systemtillit, men til revisjons rolle som dommere. De er også kollektive spillere i spillerommene, der spillereglene endres under spillet. Det gir makt og innflytelse til de fire store. Større enn EU-myndigheter kanskje setter pris på.

EU-kommisjonens prosjekt; å forbedre tillit til revisjonsprofesjonen

De nåværende bestrebelsene i retning av et fellesmarked bygger på rent dagdrømmeri, på fiksjonen at Vesten kan løse sine problemer ved å gjenopplive det uopplyste pengevelde; ordningen med frie markeder, fritt slag for storfinansien og det rene pengeøkonomiske profittmotiv som ledetråd for hva som er de "beste" investeringer.

Professor Ragnar Frisch 1961

Jeg har berørt noen av EU-fenomenets synlige og usynlige aspekter. Motstanden mot del-

tagelse i det europeiske fellesskapet som Frisch kaller dagdrømmerier og uopplyst enevelde har preget norsk politikk i femti år. Likevel har vi tilpasset oss til institusjonelle lover, spilleregler og EU-direktiver innenfor EØS-avtalens rammer.

Med horisont perspektiv overlappet amerikanisering beretter avhandlingen om prosessene etter kollapsen av Enron og AA 2001-02. Norge kom inn under EU-kommisjonens innflytelse for å synkronisere reglene for Corporate Governance. Kommisjonen kom med en Grønn Bok høsten 2010, en politisk høring av nye regler. Et år senere EU-kommisjonær Michel Barnier med et offentlig utspill som kritiserte de fire storrevisjonsfirmaene; "Auditors are the dog that did not bark during the crises and their role has been put into question".

Den franske kommisjonæren annonserte et nytt lovverk som skulle hindre sammenblanding av rådgiving og revisjon. Financial Times støttet forslaget; There is an urgent need to restore trust in the accounting profession in the aftermath of the global financial crisis. The Telegraph lekket fra rapporten at EU ville tvinge de fire store til å kvitte seg med non-audit services som utgjorde 2/3 av inntektene.

*The audit firms are no longer perceived as independent and that they are too willing to satisfy management to secure fees at the cost of providing a service in the interest of shareholders and generally in the public interest.*⁶⁴

"Without fear and without favour"

Wednesday September 28 2011

How best to audit the auditors

Europe's proposals are bold but could go further

The European Commission has put forward surprisingly daring proposals to reform the auditing industry. The Big Four firms may cavil. But advocates of a more robust and independent approach to the business of financial audits will offer two cheers.

Michel Barnier, Europe's internal market commissioner, is right to say there is an urgent need to restore trust in the accounting profession in the aftermath of the global financial crisis.

Measures such as imposing a nine-year limit on auditors to a single company, and requiring joint audits for certain clients go some way to creating checks and balances. Critics who claim that joint audits merely push up cost or allow each auditor to shift responsibility should be dismissed.

France has long had a joint audit system. Studies have shown that, on average, costs of joint audits go up by about 10 per cent – surely an acceptable price for a higher quality service. As for the second criticism regulators can demand joint and several responsibility which easily overcomes the problem of where to lay the blame.

Mr Barnier's most radical proposal to ban consultancy firms from offering consulting services is also appealing. Good auditing is, after all a vital public interest.

Why should this be exposed to the risk of manipulation to serve the interests of more lucrative consulting?

To be fair, the vast majority of consultancy revenue for the top four firms comes from non-audit clients. Thus an outright ban may be overly radical. But it would be reasonable to demand that consultancy firms spin off their consultancy businesses into companies separate from their auditing arms, as some European countries already require.

Mr Barnier's proposal has one fundamental flaw. He has failed to address the single greatest challenge: how to encourage new firms to enter the auditing market, to promote more competition and thus greater security of audit services. Five years ago US authorities stopped short of pulling the plug on one big firm suspected of wrongdoing. They held off for fear of the consequences should one of the big four disappear.

Encouraging new entrants should be a priority. But European rules requiring qualified auditors to control auditing firms make it almost impossible to find sizeable third party funding for new ventures. Opening up the ownership of auditing firms would be the most effective and daring reform Mr Barnier could propose.

Fig. 16 – Engelsk reaksjon på EUs Green Paper som foreslår nye tiltak for å gjenspeile tillit til revisors rolle

Kilde: Leder i Financial Times 28.10.11

Tåken fra finanskrisen hang tett over på emnene jeg forsøkte å analysere. I mitt skihop-

perspektiv var det vanskelig å se bakken og dommertribunen. Dette var ikke en kamp mellom norsk myndighetsregulering og revisorer. EU mobiliserte et tyngre sceneskift i kampen mellom profesjonens selvregulering og europeisk myndighetsregulering. En maktkamp på høyeste nivå, hvor selskapenes lobbyister ladet opp til ny runde. Hva vil utfallet av neste runde vil bli?

I en kritisk artikkel i *European Accounting Review* forsvarte professor Anne Loft ved Handelshøgskolen i Bodø revisorprofesjonen mot Barniers anklagene. Hun startet med en frisk ingress fra profesjonsprofessor Eliott Freidsons siste bok:

*Professionalism claim the moral as well as the technical right to control the uses of the use of their discipline, so they must resist economic and political restriction that arbitrarily limit its benefits its benefits to others. While they should have no right to be the proprietors of the knowledge and technique of their discipline, they are obliged to be their moral custodians,*⁶⁵

Revisjonsfirmaenes kvalitetsrutiner egnet seg ikke til å forhindre kriser i usikre tider. Revisjonskvalitet handler

primært om å se bakover, ikke forover. Revisorene rygger inn i fremtiden med rettvise bilder av historien. Å vurdere fremtidig risiko er kundenes eget ansvar, den eksterne revisjons bekreftelse av fortsatt drift- problematikken er ikke mye verdt i turbulente tider. Mye kan forandre seg innenfor en estimeringshorisont på 12 måneder. Det lå også et forventningsgap fordi omverden ikke vet hvordan revisor arbeider. Ms. Loft fortsatte sitt forsvar av revisors rolle;

*The incentives for the profession to be committed to openness and critical reflection with regard to quality of audit practice have been argued to be low – either on the grounds that it would undermine the very professional mystique on which the reputation and revenue-generating potential auditing is built – or because a greater sense of openness could potentially expose the auditing profession to greater levels of liability.*⁶⁶

Denne obskure mystikken var basal for å opprettholde både inntekter og omdømme på samme måten som leger og jurister vernet sine arbeidsmetoder av profesjonsforeningene. Erstatninger var et problem omkring transparens og skapte frykt hos revisorene som ikke kan forsikre seg. Loft angrep så Barniers utredning på flere punkter:

The Commission's apparent faith in independently regulated audit markets exists even though there are a number of indications that such regulatory regimes have not proved to be that insightful in terms of visibility and level of transparency that they have managed to instil in the audit

Brussels' proposals catch Big Four on the back foot

SUPPORT SERVICES
News analysis

Accounting firms alarmed at draft EU rules, write Jennifer Hughes and Alex Barker

They are among the most quietly efficient lobbyists in the world. Rarely are the Big Four accounting firms caught out by regulatory initiatives aimed at them, but that appeared to be the case on Monday when draft proposals circulating in Brussels threatened to upend their entire industry.

The proposals, catching accounting firms unawares, included the stunning suggestion that audit businesses be entirely split from the firms' non-audit work. They also put forward a number of other restrictions including mandatory term limits for auditors to serve a single company.

While some initiatives, like auditor rotation, are being actively considered by

Barnier, the internal markets commissioner, is aiming high to strengthen his bargaining position in the months ahead. "He has thrown the kitchen sink at it in the hope that he will end up with the gold-plated plug," said one industry figure who was involved in the negotiations.

The draft, seen by the *Financial Times*, is being circulated around the Commission, which will publish a final proposal in November. It will then face the formidable challenge of winning support from the European Union member states and the European parliament.

While investment banks

Michel Barnier, EU internal markets commissioner

regulators termed a troubling lack of scepticism in vetting their accounts.

Regulators have been concerned for years about risks of conflict among the Big Four: PwC, KPMG, EY and Deloitte between them audit all the world's biggest companies. Since Andersen collapsed in the wake of the Enron accounting scandal, officials worried that a further scandal could bring another firm.

Jeremy Newman, executive of BDO International, the fifth-largest audit network, said: "What I understand about the extent of the proposals, I am convinced that they are a positive thing that they receive there is a serious problem with the structure of the market that needs addressing, that in principle is a good thing."

BDO and its so-called mid-tier rivals have pushed for a shake-up of the audit market.

Fig.17 – Kampen mellom de Fire Store og EU-kommisjonens forslag om å stramme kontrollen over revisors rolle hardner til

Kilde *Financial Times* 28.10.11

arena.... The lack of knowledge of regulatory impact is also evident when it acknowledges that it would like to examine the innovation the larger firms has delivered in audit methodology that was expected.... They also acknowledges that it had no information on whether this provisions – requiring the auditors of investment firms to report to supervisory authorities - has been effectively respected during the (recent, financial) crises.... It is certainly a legitimate question to ask why supposedly credible independent audit regulatory systems have not yet provided such information on methodological innovation and audit reporting in a readily accessible form to be used/drawn on by bodies such as the Commission?

Her ble Barnier tatt med buksene nede. Som jeg viser i analysen av The Audit Society (på s. 88) er det grunn til å sette spørsmålstejn om mer uavhengighet gir bedre revisjon. Kan norsk revisjons bidra til bedre finansiell orden i EU? Ragnar Frischs dommedagsprofeti har bidratt til å holde Norge utenfor EU-krisene. Kan det fortsette? Statsministeren sto nylig frem i media med sin bekymring;

Etter å ha blitt orientert om finansuroen møtte Jens Stoltenberg og finansministeren pressen utenfor regjeringens representasjonsbolig på hostens hittil kaldeste dag. Det er stor usikkerhet og en alvorlig situasjon. Bildet er at det er blitt verre i internasjonal økonomi siden vi sist hadde en gjennomgang i sommer, sier Stoltenberg. Vekstanslagene er lavere nå, arbeidsledigheten har bitt seg fast på et høyt nivå og gjeldsproblemene er ikke løst. (DN 14 okt 2011)

Ansiktsuttrykket var dystert. Som etter Utøya-katastrofen 22.juli. Stoltenberg hevdet det ville være en illusjon å tro at Norge ikke kunne rammes av stemningen i verdensøkonomien. Illusjon. Samme uttrykk som Luhmann brukte om tillitsbegrepet. Med min modell i ryggen

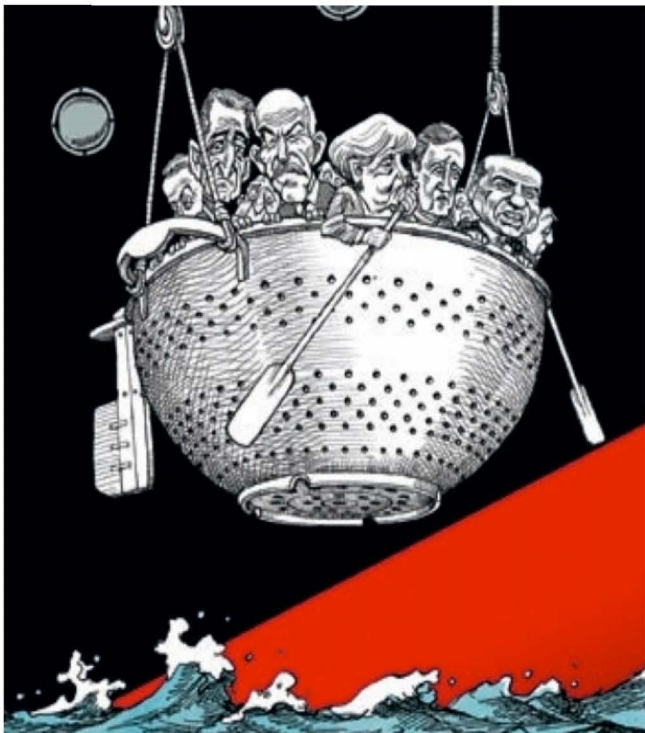

Fig 18 Europas redningspakke. Tragedie eller komedie?
The Economist October 29th-November 4th 2011

antar jeg utfallet avhenger hvordan landene bidrar til illusjonen av tillit som kan skape orden i finansøkonomien. The Economist fanget opp den dystre stemningen. (fig.18) Som samfunnsforsker skal jeg ikke spå utfallet av diskursen.

Her avrundes utviklingen av hypotese nr. 3. Om revisors rolle i samfunnet mellom egen empiri og Luhmanns teori. Jeg konstaterer at både den synlige og usynlige revisor har makt og innflytelse i finansmarkedene basert på gode relasjoner til klienter og effektiv myndighetsregulering. Taushetsplikt preger relasjonene og gjør transparens vanskelig. La oss klatre ut av Maos brønnåpning og undersøke hvordan revisorenes maktgrunnlag oppsto? Sett ovenfra.

Revisors rolle og utvikling - en historisk horisont

Arbeidsdelingens Historie – drivkrefter og teorier

Taushetsplikten har gjort det vanskelig å trenge inn revisorenes rike. Hvordan forstå revisorenes virkelighet - fra innsiden? Hva skapte forutsetningene for deres makt og innflytelse? Professor Arne Kinserdal ved Norges Handelshøgskole hevder at den etiske holdning hos de første skotske revisorer hadde sin forklaring fra et religiøst engasjement.⁶⁷ Det kan være et utgangspunkt. Religion og sosiologi henger sammen. Auguste Comte foreslo at sosiologer skulle ha uniform, en slags frakk eller kjole som prester. Hvordan forklare revisjonsprofesjonens samfunnsrolle, drivkrefter og fremvekst.

Hva er drivkrefter? Tore Lindbekk tok utgangspunkt i opplysningstiden som drev frem samfunnsutviklingen. Han fremhever Durkheim som beskriver det moderne samfunn som differensiert hvor markedet spiller en økende rolle. Han avviste at opplysning, individenes sans for egennytte og befrielse fra tradisjonelle bånd var tilstrekkelig til å bringe frem et samfunn basert på arbeidsdeling.⁶⁸ Markedsmekanismene beror på at det hersket kollektiv tillit og aksept av motparten som likemann. Verdig en fair handel.

Tillit mellom kjøper og selger, til kontraktens gyldighet og pengers verdi bygges opp over lang tid. På tusener forskjellige måter hvilte markedsmekanismen på forutsetninger som de enkelte bytterelasjoner ikke alene kan begrunne. Om denne tillit manglet kunne ikke et varebyttesamfunn etableres. Han registreres et avvik i forhold til sin samtidige Ferdinand Tönnies' teori, hvor partenes behov var grunnlaget for kontrakter i gesellschaft- samfunnet. Lindbekk la vekt på Durkheims tenkning om forutsetninger for et markedsbasert bytte.

For det første arven fra et mekanisk sammenholdt samfunn forut for markedet. Det innprentet felles kulturelle forestillinger og referansepunkter, identifikasjon med nasjonssamfunnet og respekt for lov og felles offentlige autoriteter.

For det andre handlet det om respekt for motpartens verdighet og rett, som rakk ut over familie og nærsamfunn. En borgerrett. I et organisk samfunn er hvert menneske en mulig kunde og samarbeidspart og dermed verdig et minstemål av respekt. Det organiske samfunn var ikke et resultat av samarbeid eller den nytte man kan ha av det, men en forutsetning for samarbeid som må etableres forut for dette.

Hvilke prosesser skapte denne grunnholdningen? Durkheim knytter prosessene til begrepet individkultur. Prinsippet om hvert individs verdighet og rettighet som uttrykkes i en rekke offentlige ritualer. Det hørtes rett ut. Hvorfor ikke gå direkte til kilden?

Emile Durkheim

Jo rikere samfunnet er jo mer komplekst blir det
(Durkheim)

Durkheims om arbeidsdeling fra 1893 kom i en periode hvor revisjonsprofesjonen vokste fram både i Europa og USA. Overgangen fra det mekaniske til det organiske samfunn følger utviklingslinjene fra Adam Smith, John Stuart Mill, Karl Marx. Han refererte også til Herbert Spencer, sosialdarwinismens far som prøvde å overføre utviklingslæren til den tids vitenskap og samfunnsforståelse.

I tidens ånd hevdet Durkheim at arbeidsdeling var en naturlov som styrte menneskelig atferd med moralske regler. For det moderne menneske var det viktig å lære seg sin funksjon/rolle - og holde seg der. La conscience morale ble en moralsk oppfordring; Gjør deg i stand til på nyttig måte å utøve en bestemt funksjon. En sekulær religion om nytte.

Durkheim beskrev samfunnet som en kropp der hver profesjon spilte en rolle som et organ for hele kroppens funksjon. Hvis organet ikke fungerer, oppsto patologiske, dysfunksjonelle tilstander som han kalte anomi.

Durkheim kom fra en jødisk familie hvor hans far og bestefar hadde vært rabbinere. Den gamle mekaniske solidaritet var bygd på jødiske forhold, Mosebøkene. Det moderne organiske samfunn var bygget på rettsprinsipper fra handel og kommersiell virksomhet.

I stedet for strenge korporlige straffer bruktes handelsrettes kontrakter - code commerce - for å holde orden i samfunnet. Kontraktsjus styrte relasjonene i næringslivet mellom avsender og transportør, reder og befrakter, assurandør og den forsikrede. Regler og lover var til for å sikre handelsapparatets solidaritet via konkursbobestyrere, meglere og andre kontrollfunksjoner. Fremveksten av regnskaps- og revisjonssystemer på 1840-1870 skulle sikre det organiske samfunns solidaritet og harmoni.

Handelsrettsystemet var for Durkheim samfunnskroppens nervesystem som hadde til oppgave å regulere forskjellige funksjoner. Han var opptatt av å vitenskapeliggjøre handelen som et kollektivt system basert på objektive, målbare enheter på samme måten som elektrisiteten var koblet til fysio-kjemiske virkninger, varme via temperaturendringer, kraft via bevegelser. Kooperasjonskontrakten var symbolet på utveksling mellom samfunnskroppens forskjellige organer; mellom kjøper og selger, arbeidsgivere og arbeidere, mellom leier og utleier, låner og utlåner, kreditor og debitor. Code commerce skulle sikre samfunnet mot økonomisk ruin og stimulere til moralsk flittighet og ære.

Kapitel VII åpnet med en referanse til Spencer; Samfunnet konstituerer seg selv og sine institusjoner; "Alle industrielle forretninger foregår ved hjelp av den frie utveksling hvor kontraktene er den normale form som styrer utvekslingene."

Durkheim var anti-militarist og påpekte at kontraktsforhold ble alminnelige i takt med at militarismen gikk tilbake og industrialismen vant frem. Statistiske tjenester holder det sentrale organ underrettet om alt hva som foregår i organismens dyp.

I dette dyp dannes institusjoner– kredittanstalter - som var innbyrdes solidariske der staten utøvde sin en innflytelse. Når banker og industrielle virksomheter gikk fallitt skapte det store offentlige forstyrrelser. Fallitter var patologiske former for anomisk arbeidsdeling. Durkheim trakk direkte paralleller til sykdommer som kreft og tuberkulose. De var sammen med industri- og handelskriser kjennetegnet på brudd med den organiske solidaritet.

I takt med arbeidsdelingen bliver mere omfattende, synes disse fænomener i det mindste i visse tilfælde steg at være blevet mere hyppige. Fra 1845 til 1869 er antall af fallitter (i Frankrike) steget med 70 % ⁶⁹

Durkheims horisont fra den 2. industrielle revolusjon fanget opp respekten for kunnskap, teknologier og vitenskaper. Han ønsket å vitenskapeliggjøre konkursfenomenet som ødela orden i det borgerlige samfunnet styrt av kontraktsretten.

Hvor kom hans interesse for sosial orden fra? Han var født i franske Lorraine som ble tysk – Lothringen – etter krigen i 1870-71 da han var 13 år. Durkheimforskere antyder han da ble nysgjerrige på tyskernes evne til å organisere det sivile og militære samfunn. På 1880-tallet tilbrakte Durkheim et studieår i Berlin og Leipzig der han studerte samfunnsforskning. Boken om arbeidsdeling preges av beundring for tysk metode;

Metodereglene er for vitenskapen hva rettsreglene samt sæd og skikk er for vår atferd; de styrer vitenskapsmannens tenkning, som styrer menneskets handlinger. Hvis hver vitenskap har sin metode, er den orden, som den virkeliggjør intern. Den koordinerer den måte de vitenskapsmenn, som dyrker den samme vitenskap, går frem på, og ikke deres relasjoner utadtil.

Mange disipliner koordinerte forskjellige vitenskapers innsats med henblikk på et felles mål. Det gjelder særlig de moralske og sosiale vitenskaper. Mens de matematiske, fysisk-kjemiske og biologiske vitenskaper ikke synes være fremmede for hverandre foretok juristen, psykologen, antropologen, økonomen, statistikeren, lingvisten og historikeren sine undersøkelser som om de kjensgjerninger de studerte utgjorde uavhengige verdener. Durkheim argumenterte at i virkeligheten trenger de inn i hverandre fra alle sider; følgelig bør prinsippet gjelde de alle vitenskaper.

Herfra stammet det anarki som var karakteristisk for samfunnsvitenskapene. De gir utseende av å være et aggregat av atskilte deler, som ikke arbeider sammen. Hvis de danner en helhet uten enhet, er det ikke fordi de ikke har en tilstrekkelig fornemmelse for deres likhetspunkter. Det er fordi de ikke er organiserte. Dette er kjernen i det Durkheims organiske solidariske samfunn.

Hvis arbeidsdelingen ikke frembringer noen solidaritet, skyldes det at organenes relasjoner ikke er regulerte, at de befinner seg i en tilstand av anomi. Durkheim trakk inn behovet for regler som holder orden – regulerer – de solidariske organer/profesjoner som ligger ved siden av hverandre i samfunnskroppen. De støter opp til hverandre og ble lett informert om hverandres behov. De hadde en vedvarende fornemmelse av gjensidig avhengighet. Det foregår utvekslinger mellom dem, de regulerer seg selv. Over tid fullbyrdes konsolideringsarbeidet. Fordi de minste reaksjoner kan merkes over alt, bærer de regler som dannes på denne måte preg av dette. De forutsetter likevektens betingelser.

Ligevækten etableres og produksjonen regulerer seg selv. I takt med at den organiserte samfunnsform utvikler sig, betyder sammensmeltningen af de forskellige segmenter at der dannes et enkelt marked som omfatter næsten hele samfundet. Det breder sig enda herudover og har en tendens til at blive universelt; thi de grænser, der adskiller folkene, bliver mindre uoverstigelige samtidig med de grænser der adskiller segmentene fra hinanden. Resultatet heraf er at hver industrigren produserer til forbrugerne, som er spredt ud over hele landets overflade eller endda over hele verden... produktionen mangler bremses og regler, den famler sig frem. Som led idenne famler er det uundgåeligt at det rette mål overskrides snart i den ene snart den anden retning. Deraf kommer disse krisene, som periodisk forstyrrer de økonomiske funktioner. Stigningen i disse lokale og begrænsede kriser, som fallitten er, skyldes sandsynligvis denne samme årsag⁷⁰

Utdragene fra Durkheims tekst hjelper å forstå fremveksten av markeder, kriser og regnskap- og revisjonsprofesjonens rolle i det moderne samfunn. Han pekte på kriser og fallitter som konsekvens av famling i markedet. For å holde orden i samfunnet trengs målbare funksjoner og pengesystemer, statistikk, tall og kvantitative metoder. Mekaniske og elektriske regnemaskiner kom i bruk i England og USA fra 1880-tallet. De bisto myndigheter med over kontroll og regulering av handels- og industrivirksomhet.⁷¹

I Storbritannia hadde det siden 1840-60 tallet vokst frem en profesjon av accountants. Skottene var først ute. De mest lukrative arbeidsfeltet var fallitter hvor oppgavene handlet om å sikre kreditorers og eieres andel av midler i boet som kunne konverteres til likvider. Det preget utformingen av regnskapsregler og utvikling av forholdstall som Banker's Ratio og kreativ bokføring.⁷² Tenkesettet rundt regnskapsfunksjonens forhold til gjeld la grunnlaget for en Accountant- profesjon bygget på et lovverk for aksjeselskaper med begrenset kapital.

Grunnlaget skapte muligheter for å fremskaffe fremmedkapital til jernbaneutbygninger. Kapital med lang løpetid forbundet med stor usikkerhet. Det skapte behov for orden og ryddighet mellom kreditorer, aksjeeiere på den ene siden og utbyggere på den andre. Finansiell informasjon ga kapitalens prinsipaler innsikt i agentenes bruk av pengene.

Jernbaneregnskap i England og i USA bidro til fremvekst av en internasjonal revisjonsprofesjon. Denne kulturelle arven er viktig for å forstå maktgrunnlaget til Deloitte, Ernst og

Young, PwC og KPMG. Allerede på Durkheims tid var hjelp gründerne til disse selskapene holde orden i samfunnsøkonomien på begge sider av Atlanteren.

Durkheims bok om arbeidsdeling fra 1893 er en sosiologisk teoriplattform som forklarer fremveksten av det feltet som fortsatt overvåker finansverdens aktører. Med London og New York som sentrum har revisorprofesjonen utviklet en kulturell makt tett sammenvevd med fremveksten av globale multinasjonale frem til i dag. Kanskje for tett i forhold til EU-kommisjonens ønske om å myndighetsstyre denne profesjonen?

Er Durkheims tenkning om arbeidsdeling relevant i dag? Han var sosialdarwinist opptatt av kvantitativ vitenskapelig kunnskap og samfunnsorden. Statistikk var et kvasivitenskapelig felt som omhyllet den funksjonelle sosiologien. Å holde orden på tallene var en vesentlig oppgave i samfunn. Revisorprofesjonen etablerte et hegemoni av finansinformasjon for kreditorer og aksjonærer for å kontrollere kapitalismens komplekse aktiviteter.

Profesjonen utviklet sin kunnskapsbase i etterkant av økonomiske kriser, og har i 150 år utviklet et internasjonalt nettverk. Betalt av finans- og industriverdens aktører. De er mellommenn, spillere og ”dommere” på den finansielle institusjonsarena. Spillerommene øker, spillereglene endres sammen med myndighetenes forsøk på å regulere nasjonale og overnasjonale samfunnsordensregler. Kan vi forklare revisors rolle ut fra forskjellige profesjonsteorier?

Profesjonsteorier

”They are almost like business doctors, are they not?”⁷³
Carr-Saunders & Wilson 1933:219

Durkheim døde desillusjonert høsten 1917. Hans teorier om arbeidsdelingen levde videre. Fra 1880-tallet vokste det frem profesjoner i alle land som beskyttet yrkesutøvelse. I UK utkom boken *The Professions* i 1933 hvor Alexander M. Carr-Saunders og P.A. Wilson presenterte en oversikt over 30 yrker som hadde organisert seg. Med institusjonelle foreninger for leger, advokater, tannleger, prester, accountants, sivilingeniører.

Foreningene la vekt at hvert yrke har en vitenskapelig praktisk kunnskapskjerne som avgrenset og beskyttet den teoretiske og praktiske kunnskap som var nødvendig for å vedlikeholde kompetansen i et sunt samfunn. Øverst på listen sto jurister og medisinerer. Accountants hørte også med til eliteprofesjonene:

Modern accounts are designed to give a complete statistical record of all activities of business, so that the modern accountant has been defined as one who ‘who is competent to design and control the systems of accounts required to record the immense volume of transactions that take place every day in the world of industry, trade and finance’ and to marshal such records, so as to convey, by means of figures, an intelligible expression of the experience, at all times and stages, of the business or industry, in terms of money or money’s worth”⁷⁴

Intet mindre. At all times. En komplisert oppgave. Medlemmene av profesjonsforeningene pålegges å utøve en etisk praksis hvor de måtte være faglig uavhengig fra de interessenter som betaler deres honorarer. Han beskriver så i detalj hvilke kompetanser som revisor måtte kunne demonstrere til eksamen som Chartered Accountant:

*The auditor has become the adviser and expert whose assistance is eagerly requested. On questions of financial policy, on raising capital, on distribution of profits, on costing and so forth his advice is deemed to be essential, and further, in organisation generally, his help has been sought and valued. In many business proper statistical records intelligently applied, have led from difficulty and approaching disaster to smooth working and substantial success. In company reconstruction and reorganization there is the same tendency to rely upon the accountant, though the problems to be solved may extend far beyond mere questions of accounting.*⁷⁵

Skal vi lete etter en historisk forklaring til kampen mellom EU-myndighetenes ønske om å regulere de Fire Stores hegemoni og selvregulering ser vi at revisors ansvar forventes gå far beyond regnskaps-spørsmål. Dette er kulturelt betinget, særlig i engelsk-språklige land. Det står svart på hvitt at revisor skal være rådgiver og ekspert på et bredt felt av finansielle tjenester. Kulturen henger fortsatt i veggene og overstyrer EU-myndighetenes forsøk på regulering.

Revisorprofesjonen er bygget opp i Durkheimsk samfunnsorden for å unngå fallitt og disharmoni i det ”organiske” samfunn preget av kontraktsrett. Ved å kunne forstå og fortolke statistikk skal en ikke bare berge selskaper finansielt, men også kunne rekonstruere fremtidig virksomhet:

*In every case the trouble goes much deeper than capital and finance.... Bearing in mind the diversity of problems - financial, technical, psychological and economic – it is significant that there is a clear tendency to offer to the accountant the task of welding together the complete scheme of reorganisation, of which the purely financial adjustments may form only a small, and far from the most important, section*⁷⁶

Revisor skal kunne psykologiske og teknologiske problemstillinger ved siden av de økonomiske og finansielle aspekter når man skal vurdere verdier og fortsatt drift-problematikk. Det forklarer hvorfor revisor kan sitte i dagevis å studerer firmaledelsen i uten å snakke med dem. Revisors rolle er å være skeptisk til forsøk på bedrageri og svindel. Det kreves psykologisk innsikt og erfaring. Vi husker Yara’s styreformann Øyvind Lund som presiserte at hvis det er noe råttent, må man se til at det blir borra i det.⁷⁷

Revisors borrende blikk bak tallene, bak fasadene er vesentlig for å restrukturere komplekse firma. For å forstå kravene til revisors kompetanse kan det være fornuftig å trekke inn Carr-Saunders bakgrunn. Hans interesse for Social Science, biometri og eugeni la grunnlaget for profesjonsboken og utnevnelsen til sjef i

Hvem var Carr-Saunders?

Sir Alexander Maurice Carr-Saunders (1886-1966) var utdannet ved Eton og i Oxford. Først som zoolog og biolog og studerte så biometri og jus. Hans mentor var statistikeren, sosialdarwinisten og germanisten Karl Pearson som var opptatt av kvasi-vitenskapen eugeni (rase-teorier). Carr-Saunders var sekretær for Eugenics Education Society i perioden 1910-14. Etter krigen arbeidet han innenfor ”social science” ved University of Liverpool. I 1937 ble han utnevnt til direktør ved London School of Economics, som han bestyrte frem til 1955.
Kilde; [British Library of Political and Economic Science](#)

Fig. 19 – En lenke til sosialdarwinisme, raseteorier og kvantitative økonomiske teorier

LSE – London School of Economics – en fabiansk institusjon fra 1895 som har fostret 16 Nobelprisvinnere. Carr-Saunders har bidratt til videreutvikling av profesjonsteorier i Durkheims ånd, hvor revisjonsyrket fikk ansvar for å vedlikehold samfunnsutviklingen i balanse. En profesjon som fra 1854 startet i Edinburgh som ga charter til Society of Accountants. Medlemskapet krevde “great experience in business, very considerable knowledge of law and other qualifications which can only be attained by liberal educations.” Kravet for skotske revisorers profesjonskompetanse krevde praktisk forretningserfaring og teoretisk kunnskap, avlagt ved foreningens eksamensordninger to ganger i året. I England skulle det gå 26 år før man fikk en profesjonsforening knyttet til juristenes utdannelsessystem. Utviklingen av revisorprofesjonen tok forskjellig retning i forskjellige land avhengig av kultur og politikk, det samme gjorde profesjonsteorier. Skal vi forstå fenomenet revisjon og samfunnsorden i Norge må vi forfølge andre teorier.

Abbott og andre Profesjonsteorier

I USA utviklet sosiologene Everett Hughes, Elliott Freidson og Harold Wilensky profesjonsteorier etter krigen som dannet skole for andre land. I Norge tok sosiologen Ulf Torgersen fatt i arbeidsmarkedets forhold. Tilbud, etterspørsel og utdanning innenfor medisin, jus, teologi, vitenskap og de frie liberale yrker. Han prøvde å danne seg en oversikt over utdannelsesbehov som krevde universitetsutdanning.

Handelsfag, økonomi, regnskap og revisjon rakk ikke opp i oversikten. Han arbeidet med profesjonssosiologi som ble undervist ved Institutt for statsvitenskap i 1969. Det resulterte i læreboken Profesjonssosiologi. Den åpnet for et norsk forskningsfelt som har siden har vokst i mange retninger, ikke minst om forholdet mellom profesjoner og offentlig sektor. Torgersen bygget på Wilenskys profesjonsteoriene om fem utviklingstrinn;

1. *Det må være et heldagsyrke.*
2. *Det må være en formell utdanning til yrket ved høyskole, universitet eller lignende.*
3. *Det må være en organisasjon av yrkesutøver. Den er først lokal og så nasjonal.*
4. *Det må være en skreven type offentlig godkjenning av yrkesutøverne.*
5. *Det må være en eller annen kodeks som fastslår plikter og spesifikke krav.*

Torgersen drøftet Wilenskys funn av 18 ulike profesjonene der han undersøkte den historiske rekkefølgen av disse fem fenomenene. Han satte kritisk søkelys på om funnene passet for norske forhold. Revisorene var ikke med i hans undersøkelse.

Utviklingstrekkene i forskjellige land varierte, avhengig av politisk struktur. Litteraturen om profesjoner og utdanning viser store forskjeller i USA og Europa, samt at kontinental og nordisk profesjonsstrukturer utviklet seg forskjellig fra britiske normer og konvensjoner. Hver nasjon hadde ulike trekk.

Durkheims organiske funksjonsforståelse av institusjonene bidro til å forklarer positiv samfunnsutvikling. Profesjonene utviklet seg dynamisk i konkurranse med andre profesjoner. Andrew Abbott fanget inn disse drivkreftene som styrte utviklingen av revisjons- og regnskapsprofesjonens. I boken "The System of Professions – an Essay of Division of Expert Labour" fokuserer han på arbeidet profesjonene utfører. Han forklarer også hvorfor profesjonen "Accountants" tilegnet seg globalt hegemoni. Det kan være nyttig for å fortolke dagens kampsituasjon mellom profesjonen og EU-myndigheter.

Abbott setter revisjon opp mot eliteprofesjonene medisin og jus og trekker inn teknologiutviklingen som deprofesjonaliseringsfaktor. Datateknologien overtok revisors rutinearbeid mellom 1960-90 og overlot systemutviklingsarbeid til ingeniører og konsulenter.⁷⁸ Abbott innfører begrepet jurisdiksjon som definerer sammenheng mellom formell og uformell sosial struktur, historisk utvikling av yrket og konkurransen til andre tilleggende yrker i systemene innenfor samfunnsorganismen.

Abbott viser at profesjonene bygger på basiskompetanse gjennom kobling til høyskole- og universitetsutdanning, at det skapes nasjonale foreninger, beskyttende titler, profesjonstidskrifter og at faget utøves etter felles etiske regler. Han er skeptisk til teoriene som vektlegger hvordan profesjonene er organisert, enn hva revisorene faktisk gjør i sin praksis. Han hevdet at historiske case-studier av profesjonsutviklingen i forskjellige land viser at modellene ofte ikke stemmer med empirien.

Abbott bygget derfor opp en modell der profesjonenes arbeidsoppgaver og kontrollen over dem var i sentrum. Han hevder profesjoner utvikler seg avhengig av hverandre. Egenart endres og defineres i konkurranse med andre profesjoner om kontroll over arbeidsoppgaver. Abbott kalte sine hypoteser skisser og åpnet opp for andre tolkninger enn hans egne. Det passet meg bra. Abbott var skeptisk til å definere profesjoner og kaster inn et nytt element i sin skisse; Professions are exclusive occupational groups applying somewhat abstract knowledge to particular cases.⁷⁹

Denne abstrakte kunnskap som jeg kaller "kan'skap" er kjennetegnet på en profesjon som kontrollerer en eller flere teknologier for å utføre et arbeid (håndverk). Den har kontroll over et abstrakt kunnskapssystem som genererer den praktiske yrkesteknikken. En høy grad av abstraksjon i kunnskapssystemet er det som identifiserer en profesjon. Et abstrakt kunnskapssystem gjør profesjonen i stand til å anvende denne kunnskapen på nye områder. Her pekte Abbott på et problematisk felt; The profession must be abstract enough to survive objective task change but not so abstract as to render jurisdiction indefensible.⁸⁰

Kontrollen over arbeids- og mellomområdene kalte han jurisdiksjon som fremsettes på tre felt; i det offentlige rom, i statsadministrasjonen og på selve arbeidsplassen. Kontrollen kom til syne gjennom autorisasjon og beskyttede titler, så vel som arbeidsmetodikk og praksis. Det gjaldt å skaffe seg og beholde klienter som trenger profesjonens spesielle kompetanse.

Forutsetning om offentlig privilegier krever at yrkesforeningen markerer styrke innenfor sin jurisdiksjon. Vi gjenkjenner trekkene fra legeföreninger og juristforeninger. Revisorforeningene i Sverige, Finland og Danmark også. Praksis delte Abbott i tre trinn; Diagnose, behandling og inferens.

Å stille diagnose vil si å trekke på profesjonens subjektive kunnskapssystem hvor man fortolker og klassifiserer i henhold profesjonens egne begreper. Ikke bare myndighetenes. Behandling baserer seg på et klassifikasjonssystem unikt for profesjonen. Inferens er resonering og refleksjon omkring klientens problem som gjøres mellom diagnose og endelig behandling. Hvordan profesjonens aktører forstår og løser problemene på. Selve kunnskapssystemet bygges opp gjennom utdanning og praksis som i et laugsystem. Taus kunnskap – kan'skap – til-egnes gjennom kopiering innenfor teamarbeid med konkrete klienter.

Abbott profesjonsjurisdiksjon utgjør et gjensidig avhengig system preget av konkurranse bygget over det han kalte ledighetsmodell. Hver profesjon kjempet til eksklusiv jurisdiksjon over et felt med tilliggende arbeidsoppgaver. Teorien er hentet fra Harrison White's vacancy-studier hvordan det innenfor presteskap i USA utviklet seg et system hvordan "ledighetshull" fyltes. En systemstudie som la grunnlaget for moderne nettverksstudier av Granovetter, Burt m.fl. og som også jeg har benyttet.

Grensene mellom tilleggende profesjoner utsettes hele tiden for eksterne og interne dynamiske krefter. De endrer maktforholdene mellom de institusjonelle spillereglene. Kampen om offentlig pålagt revisorplikt for SMB er et godt eksempel. Stortinget besluttet i april 2011 å avvikle den etter at DnR lenge kjempet for å beholde disse klientene. Norge fulgte Danmark og Sverige. Argumentene om at revisors rolle også handlet om bekjempelse av økonomisk kriminalitet og skattejuks førte ikke frem.

Kampen om jurisdiksjon for å fylle ledighetshullet når nye yrkesområder åpnes finnes i alle profesjoner. Her skal jeg konsentrere meg om regnskap og revisjon og illustrere gjennom egne skisser hvordan revisorene prøver lukke hegemoniet. Samfunnsforsker Tor Arne Dahl har brukt Abbotts analyser for å vise hva skjer når profesjoner utsettes for forstyrrelser:⁸¹

Profesjonssystemer er sjelden i ro. Forstyrrelser kan komme både utenfra og innenfra profesjonen. De mest sentrale hendelsene som påvirker systemet er endringer i teknologi eller organisasjon. Endringene foregår i tre trinn:

1. En forstyrrelse oppstår
2. Det oppstår en kamp om jurisdiksjon
3. Profesjonene foretar endringer som fører til ny stabilitet igjen

Endringene i teknologi kan føre til at nye profesjoner oppstår, at arbeidet som profesjonen utfører endres, eller at profesjoner forsvinner. Når ny teknologi utvikles, vil det noen ganger oppstå helt nye typer arbeid som kan gi flere mulige utfall i grenseoppgangene mellom ulike etablerte profesjoner. Ofte er dette marginale oppgaver innen profesjonene som fører til spesialisering blant enkelte utøvere innen de berørte profesjonene. Etter tilpasninger over en tidsperiode kan dette føre til en harmonisk arbeidsfordeling mellom spesialistene innen de forskjellige. Noen ganger kan spesialiseringene igjen slå seg sammen og danne en ny profesjon.

Jeg trekker inn Dahls Abbott-referanse for å illustrere dynamikken hvordan profesjoner endrer seg historisk. Og for å vise revisors rolle i å vedlikeholde finansiell orden i det organiske samfunnssystemet. Avvikling av revisorplikten for SMB understreker Dahls poeng. Noen måneder etter revisorplikten falt bort kom det til sammenslåing av flere av mindre revisjonsfirma. Samtidig valgte flere å søke autorisasjon som regnskapsførere som nå var tillatt. EU-kommisjonen slåss for større konkurranse slik at mellomstore firma kunne konkurrere med de Fire Store om lukrative revisjons- og rådgivingsoppdrag.

Utfallet av dagens konflikt i EU kan føre til et lovfestet skille mellom revisjon og rådgiving innenfor samme firma. Kampen om jurisdiksjon har pågått siden Enron-saken endret bransjen. Kan da være relevant å trekke inn historien hvordan revisorenes jurisdiksjon oppsto?

Hvordan skaptes tillit til revisorenes jurisdiksjon?

Abbott skisserte hvordan skotske revisorene vant jurisdiksjon over sitt felt. Det startet med opprydding i konkursbo på vegne av kredittinstitusjoner. Så utvidet de arbeidsfeltet ved å innføre en forebyggende helsesjekk. Preventivt vedlikehold. Den årlige revisjon og attestasjon av offentlige regnskapene til selskaper som ble handlet på børsen.

*Audits were fairly effective prevention, since they made it much harder to water stock. For the accountants, this shift to prevention had profound implications; it changed their market from certain corporations at one point in their existence to all corporations every year. Although the practice of annual audit expanded slower than the accountants may have wished, it still provided a way out of a limited jurisdiction of extreme cases*⁸²

Revisors makt bygger i følge på koblingen mellom den årlige obligatoriske, preventive helsesjekk av børsnoterte selskaper og deres mellommannsrolle til aksjonærer, kreditorer og ledelse der det bl.a. handlet om å unngå at aksjene ble utvannet. En årlig kontroll med selskapenes hindret ledelsen – (agenten) - å redusere eiernes (prinsipalene) innflytelse.

Den norske samfunnsforskeren Tor Halvorsen laget i 1995 en historiesosiologisk modell i tråd med Abbott's tenkning. Den kan bidra til å forstå revisorenes handlingssett i forhold til

staten og egen selvregulering. Og hvordan de har tatt kontroll – jurisdiksjon - over profesjonens *abstrakte* kunnskapssystem. Det som skiller eliteprofesjoner fra andre sosiale grupper er stabiliteten i deres sosiale kollektiv. I det moderne samfunn er det de samme prosessene som stabiliserer det offentlige byråkratiet og det profesjonelle systemet.

Medlemstilslutningen i systemet er vanligvis stor og langvarig, som regel livsvarig. Den kulturelle sosialiseringen bygger opp under en total fagidentitet. En gang prest, lege, advokat eller revisor, så var man det for alltid.

Skillet mellom arbeid, familieliv og fritid ble visket ut. Identiteten ble preget av korpsånd – en sosial orden - med preget av kollektive psykologi og symboldyrking. Profesjonene prøvde fremstå som enhetlig og stabil. En institusjon som viste kontinuitet og hadde evnen til å påvirke samfunnet. Skape orden. Ha innflytelse.

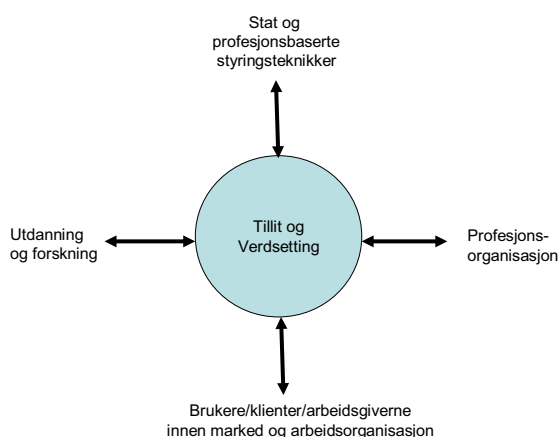

Fig. 20. Tillit og verdsetting. Sammenheng mellom brukere, staten, utdanning og profesjonsinstitusjons grep på utviklingen av spillerom og spilleregler. Tor Halvorsen 1995

Profesjonsforeningene utviklet ulike mekanismer for integrasjon som førte til en sosialisering av medlemmene ut fra et stabiliserende sentrum.

Årsmøter og fagkonferanser. Medlemsblad. Kravet om kontinuitet satte rammer for individuelle utspill, for variasjon og eksterne divergenser. Nærheten til det kollektive minnet kom til uttrykk når en tolker profesjonshistorien. Tolkingsprosessen knyttes til en verdssetting i organisasjonens sentrum, til en standardisert sentralisme. Den skapte historisk legitimert og kollektiv organisert kyndighet lokalisert i foreningen sentrum. Belønningen for medlemskap var en overlegen kollektiv kapasitet til å fortolke hendinger, intervenere i verdivalg

innenfor feltet som profesjonen var aktiv i. Profesjonsmedlemmene fremsto som allvitende innen faget, også mot Stat og klientene. Kulturell sosialisering og kollektivt minne skapte en særlig resistens for profesjonens indre kjerne som drev opplæring og sertifisering i henhold lover og regler.

For utenforstående virker slike intrikate forhold tilslørende. De offisielle og uoffisielle ritualer hvordan en omgår press utenfra og hva som skal til for å sikre overlevning er vevd inn i profesjonsforeningens egen habitus.

Halvorsens analysemodell passer for å forstå revisorens kamp mot Staten for å gjenopprette tillit etter konflikten i 2002. En kamp om jurisdiksjon avbrutt av EU-kommisjonærens

inntreden som flyttet fokus over mot NUES -problematikken. Styre og eieres eget ansvar for samfunnsorden. Revisorene fulgte med og hadde kontroll. Kampen ble ikke kjempet i et åpent landskap. Publikum, media, klienter og staten er sjelden opptatt av profesjonsproblematikk. Motparten mangler situasjonsfortolkende abstrakt kunnskap. Et hvert forsøk på å endre eller kontrollere profesjonshegemoniet måtte gjennom nye institusjoner, regler, prosedyrer osv. gjennom forhandlinger med eksperter og lobbyister. De øvrige aktørene i modellen; staten, klientene/markedet og utdanning/forskning skaper rammebetingelser og kontekst. Kjernen er her å forstå hvordan profesjonens institusjonelle forandringsevne endres over tid.

Det avgjørende er ikke kunnskapene om aktørene, men sammenhengene mellom dem. De gir grunnlag for å forstå profesjonaliseringsprosessene. Hvordan ulike trekk ved profesjonens utøving av kyndighet innenfor en kontekst som forutsetter systemtillit.

Derfor står Tillit-omgrepet i sentrum sammen med verdsetting. Begge dreiepunkter i avhandlingen der jeg har prøvd komme inn i revisorenes gemakker og forstå hvordan verdsettingen skapes. Og som gir revisorene samfunnsmessig tyngde? Og hvordan Statens og EUs roller påvirker revisors i balansen mellom dem?

Hva er det så revisorene gjør? Hvilken kyndighet og abstrakt kunnskap – ka'nskap – gjør at de har like stor makt og innflytelse som jurister, medisinere og prester i samfunnet? Jeg fornemmer det skyldes deres Durkheimiske bidrag til å vedlikeholde orden i de sekulære organiske kontraktssystem som limer moderne rettstater sammen. Gjelder det også EU?

Abbott delte altså profesjonskunnskap opp i tre trinn; diagnose, inferens og behandling. Prestene gir frelse og syndsforlatelse, medisinere håp og helbredelse, juristene rettferdighet og omfrifinnelse. Hva var det revisorenes kyndighet og ka'nskap gir klientene?

Inne i sirkelen foregår det – mellom revisor og klient - vurderinger av noe som har betydelig verdi bygget på en illusjon av systemtillit. Hva er det objektive grunnlag for denne verdiskapning? Bekreftelse på at regnskapet er orden, at skatten er betalt, virksomheten har likviditet til fortsatt drift? De synlige resultatene av hva som kanskje foregår inne i sirkelen.

Bak disse objektive, målbare enheter skapes de også personlige tillitsfelt rundt tauskunnskap om klientenes økonomiske helsetilstand, om intern kultur, regler og ritualer, om balansekunst mellom eiere, banker, obligasjonseiere og andre kreditorer.

Psykologiske vurderinger varsler revisor om forsøk på juks og bedrag, hvitvask av penger, svik og uredelighet, bevisste og ubevisst forsøk på korrupsjon. Et taust landskap ikke egnet til åpenhet og transparens. Bedriftshemmeligheter og strategiske planer. Revisor får innsyn som krever varsomhet og integritet å håndtere. Taushetsplikten er en profesjonsnødvendighet.

Pliktrevisjon gir inngangsbillett til rådgiving om verdisettinger, skatteplanlegging, due-dill, emisjoner, restrukturering, fusjoner og fisjoner, salg og kjøp av bedrifter, oppdatering og drift av IKT. Det siste kontrollsystemer som krever teknologisk kunnskap. Tilgang til nødvendig ekspertise. Listen over revisorprofesjonens virksomheter er mangfoldig og i stadig endring.

Formål med avhandlingen var å bidra til sosiologisk innsikt i deler av revisjonsprofesjonen, særlig der tilsynets satte fokus på store bedrifter i offentlig interesser. Søke grunnlaget for profesjonstilliten man må ha hos større klienter, kreditorer og aksjonærer. Drivkraften har vært å kartlegge verdiskapning og tillit til profesjonen som spillere og dommere i et spill hvor spillerrommet ble større hvert år for år. Hvor institusjonelle spillereglene endres *mellom* mikro- og makronivå og hvor overnasjonale strukturer overtar noe av nasjonalstatens overvåking av samfunnsorden. To internasjonale samfunnssteoretikere finner jeg relevant å trekke inn her. Begge beveger seg i politisk-økonomisk grenseland mellom historisk forståelse og fremtidsutvikling. Hvor grensene stadig flyttes.

Samfunnsorden i endring – Norths og Fukuyamas teorier

Douglass C. Norths bøker om institusjonelle, økonomiske forandringer er relevant for avhandlingen, det samme er Francis Fukuyamas bøker om politiske institusjonelle prosesser. Begge er opptatt av spillerum og spilleregler i stadig endring. North fikk i 1993 Sveriges Riksbanks pris i økonomisk vitenskap til minne om Alfred Nobel for sin forskning som åpnet opp for ny erfaringsbasert forståelse av hvordan institusjoners rolle i samfunnet endres. Over tid. Fukuyama er mer opptatt av rettstatens rolle som må stå til regnskap og ansvar for demokrati, folk og samfunnet. Jeg bruker begge som rundingsbøyer for å forklare revisors rolle i et større kontekst av et europeisk samfunn i forandring.

North – økonomiske spilleregler og institusjoner

Norths utgangspunkt bygger på teorien om transaksjonskostnader til forskjell fra den tradisjonell økonomisk teori. Arven etter Adam Smith. Transaksjonskostnader er knyttet til bank, forsikring, finans, handel. Jurister, regnskap og revisorer. Han hevder at minst 45 % av et lands inntekter er transaksjonskostnader i dagens samfunn i forhold til 25 % hundre år tidligere.⁸³ Transaksjonskostnader handler om kostnadene ved informasjon og om institusjoner som skaper strukturer og teknologi.:

*How well institutions solve the problems of coordination and production is determined by the motivation of the players, the complexity of the environment, and the ability of to decipher and order the measurement and enforcement of the environment.*⁸⁴

Kompleksiteten er som hos Luhmann hos North en vesentlig variabel. Graden av kompleksitet er en funksjon av økonomiske kontrakter nødvendig for å utføre handel med et minimum av usikkerhet. Han hevder at utviklingen av pålitelige økonomiske institusjoner som muliggjør handel mulig har gradvis utviklet seg i vestlige samfunn. Institusjonene bidro til å skape trygghet mot risiko i handelen.

In early modern Europe, these institutions led to an increasing role of the state in protecting merchants and adoption of merchant codes as the revenue potential of such fiscal activities increased.

Sammenhengen til Durkheims code commerce er klar. Et formelt og uformelt sett av normer for næringslivet hvor såkalt Third-party enforcement er nødvendig for utviklingen av moderne industrisamfunn og økonomisk vekst. De er aldri ideelle, aldri perfekte og handelens deltagere vil alltid bruke resurser for åclientize exchange relationships. But neither self-enforcement by parties nor trust can be completely successful. Tillit er i følge North ikke nok. Handelen trenger en cohesive third-party enforcement av kontrakter som forhindrer opportunisme, juks og bedrag, unnasluntring;

*Effective third-party enforcement is best realized by creating a set of rules that make a variety of informal constraints effective. Nevertheless, the problems of achieving third-party enforcement of agreements via an effective judicial system that applies the rules are only very imperfectly understood and are a major dilemma in the study of institutional evolution. To develop a model of institutions, we must explore in depth the structural characteristics of informal constraints, formal rules and enforcement and the way in which they involve. Then we shall be in position to put them together to look at the overall institutional makeup of political/economic orders.*⁸⁵

North - en klok, eldre herre med navigasjonsbakgrunn - bidra til min forståelse av revisors rolle for å holde kursen gjennom den institusjonelle samfunnsutviklingen. Tilliten til systemet er ikke nok. Man må vektlegge taus kunnskap, det uformelle, kulturelle normsett, som styrer institusjonene i forskjellige land. Normer og konvensjoner er kulturspesifikke.

Dette bidrar til å sette søkelyset på det europeiske finansdrama hvor selvreguleringen av revisjonsinstitusjoner har møtt offisiell motstand av forskjellig styrke. I London, Berlin, Brussel og Paris prøver nord- og sør-landene finne felles normer for myndighetsregulering av revisorprofesjonen prosessen.

Situasjonen trenger for tiden avklaring, frontene beveger seg. Famler seg frem og tilbake som Durkheim karakteristisk beskrev for nesten 120 år siden. North fulgte i hans fotspor og skrev om ønsket om stabilitet og harmoni i en verden som stadig forandrer seg. Han har samme problem som Luhmann;

At the macrolevel of cultural inheritance we still know very little, we can say more about changing informal constraints at the microlevel...a change in formal rules or their enforcement will result in a disequilibrium situation, because what makes a stable choice theoretic context is the total package of formal and informal constraints and enforcement aspects.

*Change in either institutional constraint will alter transaction cost and give rise to evolve conventions or norms that will effectively solve the problems... A new informal equilibrium will evolve gradually after change in the formal rules*⁸⁶

Hvis vi anvender Norths postulat om inkrementell utvikling av formelle regler på EU's finans- og tredjepartiinstitusjoner innen revisjonsprofesjonen ser vi klart at det foreligger ingen fasit. Veien blir til mens man går. Hvis nye formelle reglene for revisjon av revisorene tvinges på aktører på mikroplan kan det resultere i øket uro i markedet. Det europeiske fellesmarkeds- og Europrosjekt har nådd en grad av labilitet som neppe noen kan leve med i lengden. Først når faren er over kan kampen fortsette slik jeg tolket North anno 1990.

Men den eldre North la ikke forskningen på hylla da han fikk Nobel-prisen 73 år gammel. I boken *Understanding the Process of Economic Change* kom han i 2005 med et viktig bidrag til å forstå prosessene bak "economic change" hvor institusjonene - spillereglene – spilte en vesentlig en rolle. Her stilte han spørsmålet om hvordan institusjoner selv forandrer seg, og besvarer dem selv med fem forslag. Jeg gjengir ham *in extenso*. (Fig.21)

Interaktivt samspill er første bud for være med i dansen. De institusjoner – og profesjoner – som overlever er de som aktivt prøver endre reglene til sin fordel samtidig som de øker verdiskapningen i samfunnet.

Konkurranse er nødvendig som krever stadig kreves oppgradering av bransjekunnskap. Lite konkurranse gir stabile strukturer som krever små kunnskapsinvesteringer. Virkelighetsoppfatningene deriveres fra forskjellig spilleres mentale, kulturelle konstruksjoner. Spillere med samme informasjonsbakgrunn vil over tid konvergere sine oppfatninger til et felles ekvilibrium. Det bidrar til at institusjonell forandring lett blir stivhengig, inkrementell og preget av historiske fortid. Det holder ikke lenger.

North introduserer utviklingen av en verden som non-ergodisk. Et perspektiv som handler om at ting og tang i liten grad gjentar seg. Som skaper en ny type usikkerhet og risiko som ikke kan reduseres inn i kjente abstrakte kunnskapssystemer. Rammeverket for forståelse krever restrukturering av mentale konstruksjoner. Basert på ikke-rasjonelle trossystemer.

How do institutions themselves change? Five propositions about institutional change are⁸⁷

1. The continuous **interaction** between institutions and organizations in the economic setting of scarcity and hence competition is the key to institutional change.
2. **Competition** forces organizations to continually invest in skills and **knowledge to survive**. The kinds of skills and knowledge individuals and their organizations acquire will shape evolving **perceptions about opportunities** and hence choices that will incrementally alter institutions.
3. The institutional framework **provides the incentives** that dictate the kinds of skills and knowledge perceived to have the maximum pay-off.
4. Perceptions are derived from the mental constructs of the players.
5. The economies of scope, complementarities, and network externalities of an **institutional matrix** make institutional change overwhelmingly **incremental and path dependent**.

Each of these propositions deserves elaboration.

1. The study of institutions and institutional change necessitates as a first requirement the conceptual separation of institutions from organizations. **Institutions are the rules of the game**, organizations are the players; it is the **interaction between the two that shapes institutional change** (see North 1990b for an elaboration of this distinction).

Institutions are the constraints that human beings impose on human interaction. Those constraints (together with the standard constraints of economics) define the opportunity set in the economy. **Organizations consist of groups of individuals bound together by some common**

Fig 21 Norths rules of the game. Fem forslag til å forstå hvordan konkurransens interaksjon endrer institusjonene. North 2005:59

I vårt case om revisors rolle i samfunnet handler det om å skape nye rettslige (judicial) systemer som reduserer kostnadene for kontraktshåndhevelse. Her strekker North fellen mot ny hjerneforskning og kognitiv vitenskap, der jeg avslutter med et godt sitat;

Imperfect perception: Uncertainty in non-ergodic world – The major change here is that institutions adopted for a particular time, even if optimal at that time, may be far from optimal as human environment changes over time.

Norths antyder her at denne nye forståelse av økonomisk forandring burde være obligatorisk pensum ved våre handelshøgskoler og universitet. Krevende og inspirerende stoff som gir ny innsikt i begrepsdannelse rundt risiko, usikkerhet og tvetydighet.

Rent konkret peker erkjennelsen på de høye transaksjonskostnader som dagens kontrakts-håndhevelse innebærer vil tvinge frem økonomiske løsninger under økende konkurranse. Det vil utfordre de Fire Store som trolig vil miste sin monopolstilling. Han belegger påstandene med referanser til både Hayek og bevissthetsforsker Damatio.⁸⁷ Spennende hypoteser som strekker forståelseshorisontene langt utenfor tillitsperspektivet. Og økonomenes virkelighetsoppfatning bygd på eiendomsretten.

Norths fokus på økonomi og hjerneforskning trenger en politisk kontekst. Durkheimske funksjonelle for institusjonelle arbeidsdelingen former innen organiske samfunn trenger kontraster. Lys og skygge. Smith, Hegel, Marx, Simmel og Weber var opptatt av sammenhengen mellom arbeid, penger og politisk orden. Fukuyama er en moderne politcal scientist opptatt av institusjonell demokratisk utvikling. Som kontrast til Norths økonomiske horisonter trekk Fukuyama på demokratiske politiske prosesser. Som er relevant for å forstå revisors rolle i et turbulent Europa som skifter regjering i Hellas og Italia.

Fukuyama og politisk orden; ”getting to Denmark”

Francis Fukuyama skrev på 1990-tallet både om tillit, den andre om samfunnsorden og liberalt demokrati. Nylig kom hans bok – *The Origins of Political Order* – hvor han skissere en horisont om Danmark/Norges politiske orden som passer inn over Maos brønnåpning og mitt firmament. Han tar utgangspunkt i problemstillingen hva som skal til for å vedlikeholde moderne (stats-)institusjoners orden, og åpner med uttrykket *getting to Denmark*.⁸⁸

Ved å se mot Danmark observerer han landets vei fra vikingtiden til dagens demokratiske orden. Underveis skapes det skrevne lover som formaliserer hvordan makten fordeles i staten og samfunnet. Institusjoner bygger samfunnet;

Legal systems were accorded supreme authority over society, an authority that was seen to be superior to that of rulers who temporarily happened to command the states armed forces and bureaucracy. This came to be known as the rule of law.

Finally, certain societies not only limited the power of their states by forcing rulers to comply with written law; they held them accountable to parliaments, assemblies, and other bodies representing a broader proportion of the population... Modern democracy was born when rulers acceded to formal rules limiting their power and subordinating their sovereignty to the will of the larger population as expressed through elections.⁸⁹

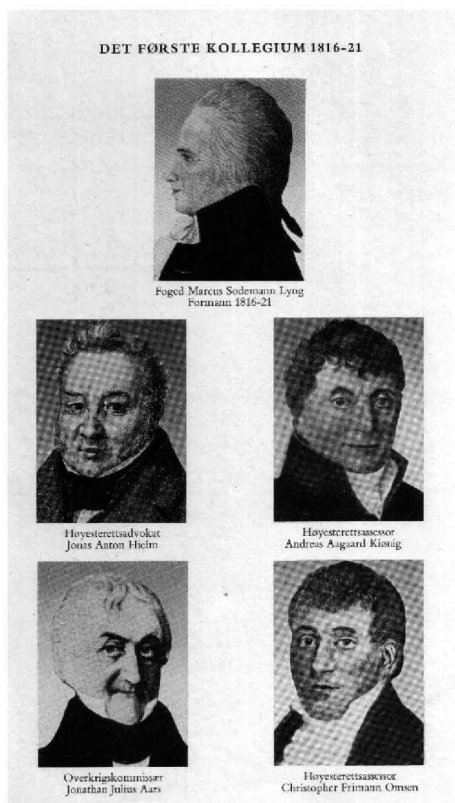

Fig. 22 Norges første riksrevisorer.

Kilde; Greve 1966

angaaende Ordningen af Decisionsmyndigheden overfor Statens Regnskabsbetjente.

I 2011, nesten 200 år senere, praktiserer fortsatt Riksrevisjonen kontroll og revisjon med departementenes forvaltning av Statens (folkets) penger og står direkte til ansvar for Stortinget,

der ansvarlig statsråd må stå skolerett. For fem valgte tillitsmenn og -kvinner fra Stortinget, Riksrevisorene, for å forklare anmerkninger som revisjonen har satt søkelyset på. Revisors rolle er å vedlikeholde finansiell orden i samfunnsregnskapet. Modellen ble kopiert etter svenske regjeringsreformer fra 1809 etter eneveldets slutt.

Norge fikk eget Revisjonsdepartement i 1822, fra 1918 ble institusjonen omdøpt til Statsrevisjonen, fra 1938 Riksrevisjonen. En institusjon som har bidratt til stabil nasjonal orden, men er lite kjent for folk flest. Norges grunnlov var hentet fra engelske, franske og amerikanske statsforfatningsmodeller. Dette er vesentlig for å forstå sammenheng mellom revisorprofesjonen, revisorutdanningen og staten. Og til EU-kommisjonens siste innspill.

Hvert land har forskjellig former, regler og lover som revisjonsprofesjonen må innordne seg under. Her trekkes frem historiske impulser fra Danmark, England og USA som har preget utviklingen av revisors rolle i Norge generelt og for Riksrevisjonen spesielt.

Fukuyama spør hvorfor og hvordan demokratiske institusjoner og lover fikk fotfeste i Skandinavia? Han presiserer at utvikling ikke bare handler om økonomi. Politisk og sosial utvikling er koblet til økonomisk fremgang, mens andre ganger skjer fremgang uavhengig av økonomien. Fukuyama prøver å ta andre utgangspunkt enn den engelske historien for å forstå utviklingen av politiske institusjoner. England er ikke alltid det beste eksempel;

It is only by comparing the experience of different societies that we can begin to sort through complex causal factors that explain why certain institutions emerged in some places, but not in others. A lot of theorizing about modernizations, from the massive studies of Karl Marx to contemporary economic historians like Douglass C. North, has focused heavily on the experience of England as the first country to industrialize. The English experience was exceptional in many ways but is not necessarily a good guide to development in countries differently situated.⁹⁰

Fukuyamas trekker forbindelser mellom mikro og makronivå der institusjonelle rolle er å vedlikeholde finansiell – og politisk - samfunnsorden. Han tilnærmer seg materien via en ”middle-range-theory” mellom økonomenes overdrevne abstrahering og historikernes overdrevne partikularisering, der han prøver å gjenvinne rom den gamle tradisjonen rundt historisk sosiologi. Han peker på utviklingen fra Danmarks posisjon etter Kalmarunionens oppløsning som fra 1500-tallet var en multinasjonal stormakt som kontrollerte Norge, Island, Slesvig-Holstein og Skåne.

Etter borgerkrig og reformasjonen i 1536 tilfalt mye av kirkegodset kronen, folket ble lese- og skrivekyndig, og fra 1600-tallet lærte prestene alle barn i land å skrive. Fukuyama legger vekt på at i det attende århundre var folket – bønder og fiskere i Danmark/Norge – relativt velutdannet og velorganisert i sosiale klasser. Religionen drev frem sosial mobilisering. Lese-

kyndighet tillot bøndene å forbedre sin økonomiske posisjon og kommunisere seg i mellom som politiske aktører.

Etter stavnsbåndet ble opphevet i 1788 fikk man landreformer der bønder fikk lov å drive gårdsdrift med egen handel. Sentralt i prosessene satt nordmannen Christian Colbjørnsen og dansken Christian Reventlow, begge påvirket av opplysningstidens idealer. Regjeringen vurderte bøndenes fridom som en mulighet til å bli kvitt adelens innflytelse. De satte i gang landsomfattende skolereformer i Danmark-Norge, før den franske revolusjon. Det understreker at landet ikke kopierte verken Frankrike eller England, men navigerte sin faste kurs.

Fukuyama peker på Napoleonskrigens utfall der Danmark mistet Norge som en ekstern hendelse, og at franske revolusjon dermed fikk politiske konsekvenser. Det stimulerte til politisk engasjement hos byborgere og bønder samt drev frem krav om nasjonal anerkjennelse. Etter borgerkrigen 1848-50 og krigen mot Tyskland i 1864 sto Danmark ribbet som et lite, homogent, dansktalende land hvor man måtte leve innenfor grensene i en mindre stat. I 1849 fikk Danmark ny grunnlov inspirert av den belgiske forfatning fra 1831, der Folketinget utnevnte fire statsrevisorer etter norsk modell som skulle gjennomgå statsregnskapene og forelegge det tinget med anmerkninger.⁹¹ Avhandlingens kontekst plasserer her drivkreftene bak Revisors Rolle til både demokratiet og grundtvigianismen som levende krefter. Folkebevegelsen brøt med den lutherske kirken og etablerte folkehøgskoler over hele landet. Sammen med alminnelig stemmerett fra 1849 peker Fukuyama på at religion var en vel så stor drivkraft i Danmark som økonomien for å forklare drivkreftene til demokrati og velferdsstat. Norges historiesosiologiske fortelling om institusjonsdannelser er ikke ulik Danmarks, men preges mer av Bernadottes franske ideer og et aktivt norsk demokrati fra 1814. Norge fikk eget lovverk pluss en ansvarlig regjering valgt av Stortinget som styrende institusjon. Og en Riksrevisjon til å passe på "folkets" penger. Det fortjener en historiesosiologisk fremstilling.

Riksrevisjonens rolle

Jeg trodde først jeg var havnet i et av labyrintens mange blindspor. Min abduktive metode førte meg utilsiktet mot Riksrevisjonens rolle via flere innganger. Durkheims, North og Fukuyamas makrohorisonter utvidet perspektivet. Jeg skjønnte at den norske stats institusjonelle struktur med Storting, Regjering og fem Riksrevisorer faktisk var vel verdt en fenomenologisk, sosiologisk messe.

Vegværing og tidligere riksrevisor Bjarne Mørk Eidem skaffet meg to eksemplarer av institusjonens historie, et fra 1966 som trakk opp de lange linjene pluss et jubileumsheftet 1991 som forklarte drivkreftene til dagens forvaltningsrevisjon.

Det hjalp meg til intervju på embetsmannsnivå. Etatens revisorer delte kritiske oppfatninger om norsk revisjon, forvaltning, bankvesen og næringsliv uten silkehansker. Møte med riksrevisor Jørgen Hårek Kosmo forsterket inntrykket av en etat som satte søkelys mot gjennomføringen og resultater av Stortingets vedtatte prosjekter.

Hvor kommer skarpheten fra? Kan den bidra til sosiologisk forståelse av et Durkheimsk harmonisk samfunn i relativ likevekt? Det kan være både lange og korte forklaringer til det. Justis- og politidepartementet ble opprettet i 1818 og har som Riksrevisjonen hovedmål å bidra til sivil orden i samfunnet. Begge institusjonene befordret folkets tillit. .

Nesten 200 års etter passer politi, jurister og riksrevisorer på lover, regler og penger. Etatene er sentrale for forståelsen hvordan Norge har opprettholdt et sivilt ordenssamfunn. Blant de første riksrevisorene finner vi jurister, fogder, prokuratorer, assessorer og en krigskommisær. Fem stortingsmenn med ansvar å ha kontroll på landets finanser.

På Stortinget som trådte sammen vinteren 1821 var det flere kjøpmenn og bønder enn på det forrige. Noen gikk inn for å hevde Stortingets rett til å kontrollere regjeringens handlinger, og som ønsket spare staten for flest mulig utgifter. Et privat forslag fremlagt fra stortingsmann og kjøpmann Momme Peterson fra Moss ville at statsrevisorene skulle revidere samtlige statens regnskaper. Han hevdet at revisjon og dedisjon av regnskapene hadde vært foretatt av regjeringskontorene i strid med Grunnlovens bestemmelser. Hvordan utartet striden seg?

Når man tenker på hvilket konfliktstoff som revisjonsordningen egentlig rommet, er det faktisk overraskende at det ikke oppsto strid på Stortinget i 1821. Man fattet neppe rekkevidden av de problemene fortolkningen av Grunnloven § 75 k kunne by på. Man var mer opptatt av å fastholde og utbygge Stortingets bevilgende og lovgivende myndighet enn å fastlegge grensene for dets kontrollfunksjoner på det regnskapsmessige felt. Med vedtaket godtok man den interne revisjon for fremtiden skulle være administrasjonens sak, slik praksis hadde vært siden eneveldets dager. Men grensene mellom den forvaltningsmessige og den konstitusjonelle revisjon skulle ennå i de neste hundre år forbli flytende og føre til spenning mellom de to statsmakter.⁹²

Innenfor Riksrevisjonen fløt grenseoppgangen mellom regnskapsrevisjon og forvaltningsrevisjon. Fra 1960-tallet flyttes blikket mot oppgaven, ressursbruk og oppnådde resultater. Stortinget behandlet i 1977 en innstilling som foreslo at Riksrevisjonen burde ta opp forhold for å sjekke om tiltakene virket i henhold til forutsetningene. En negativ feedback-loop.

Det startet en ny trend hvor man gikk bort fra bilagsavkryssing og antegnelser på dokumenter til systematisk og metodisk planlegging av revisjon ut fra vesentlighet og risiko i regnskapsmateriale. Samtidig kom det dramatisk overgang til datarevolusjonen der Riksrevisjonen måtte ta et krafttak for å henge med i den teknologiske utvikling. Datatilsynes første leder, stortingsmann Helge Seip, skrev i Riksrevisjonens 175-års jubileumsnummer 1991;

*Elektroniske bokføringsystemer, enorme summer under overføring døgnet rundt igjennom on-line transaksjoner mellom banker og myndigheter, bedrifter og privatpersoner skaper risiko og betyr utfordringer til revisjonsmetodene forutsetter kunnskap til å utnytte informasjonsteknologi.*⁹³

IT-teknologien endret ikke bare Riksrevisjonen, men revisjonsprofesjonens abstrakte kunnskapskapital, arbeidsmetoder og fokus. Riksrevisor Bjarne Mørk Ei-

dem satte fra 1990 fokus på resultatorientert kvalitativ kontroll ved disponering av offentlige bevilgninger til departementene. Med fartstid fra Stortingets Finanskommité gjennom 1969-85 og som fiskeriminister fra 1986 hadde han erfaring fra jappetid og bankkonkurser. Trolig var det bakgrunn for at han ved tiltredelsen annonserte han at han var mer opptatt av fremtid enn fortid, og flagget bedre målstyring og forvaltningsrevisjon i Norge, pluss orientering mot europeisk virksomhet. Interessant var også hans positive forhold til media;

Offentlighetens øyne vil bli mer og mer rettet mot oss. Det reiser også spørsmål om hvordan vi skal forholde oss til media. Ved at vårt samfunn i stadig større grad blir mer åpent, må også Riksrevisjonen forholde seg til dette.

Programerklæring ble drivkraften til synliggjøring av institusjon som brukte medias oppmerksomhet på forvaltningsrevisjonens kritiske blikk. I departementene fikk respekt for Riksrevisjonens arbeidsmetoder. Deres revisjonsteam kom på godt forberedt på besøk og rapporterte avvikene tilbake til Stortinget hvor ansvarlig statsråd måtte tåle offentlig kritikk. Strategien virker. Jørgen Hårek Kosmo har siden 2005 økt medias eksponering av virksomheten.

Åpenhet og transparens ligger som grunntone i rapporter og prosjekter. Listene er interessant, revisorene har et publikum i motsetning til næringslivets revisorer. En stab på over 500 tverrfaglige kompetente erfarne revisorer effektivt organisert holder alle departementer på tå hev. Samfunnsvitere, ingeniører, økonomer, jurister og revisorer – alle med høyere utdanning.

Hvordan presenterer Riksrevisjonen seg i 2011? Hvilke roller og oppgaver har institusjonen ansvaret for? Revidere statsregnskapet, departementene og de underliggende virksomhetene. Gjennomføre forvaltningsrevisjon produktivitet, måloppnåelse og virkninger, kontrollere statens interesser i selskaper, veilede i spørsmål vedrørende regnskap og økonomi, samt rapportere resultatene av revisjon og kontroll til Stortinget. Riksrevisjonen skal forebygge og avdekke misligheter og feil i forvaltningen. I sitt charter presiseres Riksrevisjonen at regjeringen er avhengig av Stortingets tillit. Tilliten er sentral rollen som et vesentlig organ Durkheimsk samfunnskropp. Figur 23 illustrerer Riksrevisjonens oppgaver og roller. I sentrum ligger kont-

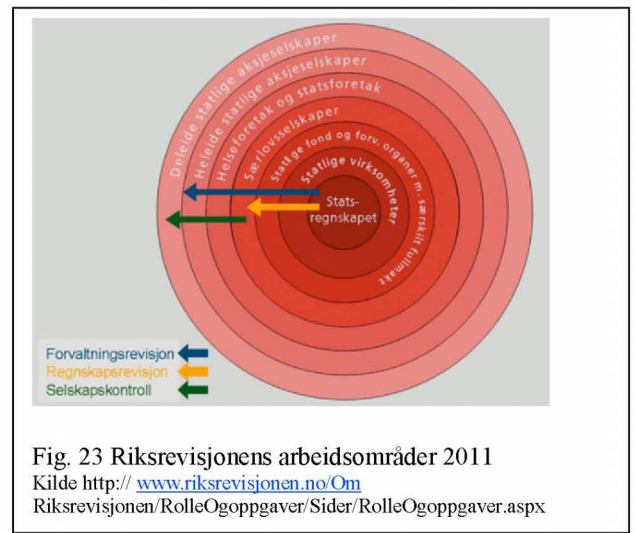

Fig. 23 Riksrevisjonens arbeidsområder 2011
Kilde <http://www.riksrevisjonen.no/OmRiksrevisjonen/RolleOgoppgaver/Sider/RolleOgoppgaver.aspx>

roll av statsregnskapet og departementene hvor statens regelverk følges fullt og helt. Jo lenger ut fra sentrum, jo svakere gyldighet har det statlige regelverket.

Oppgraderingen av Riksrevisjonens virksomhet på nasjonalt makronivå fra 1970-tallet til i dag kan sees som en direkte konsekvens av NPM – New Public Management-bølgen som veltet inn over offentlig sektor. En sentralt fokus var at mer markedsorientering gir mer kostnadseffektiv utnyttelse av samfunnets ressurser. Drivkreftene bak NPM var forståelse at Staten ønsket bedre kontroll med Departementer, indre og ytre etater og institusjoner, statselskap og andre offentlige virksomheter som ble skilt som egne forretningsmessige virksomheter. For å plassere dette inn i en større fenomenologisk horisont trekker jeg på sosiologen Michael Powers kritiske arbeider om Audit Explosion og Audit Society. (Fig.24)

Powers kritiske vurderinger

Power tar, som Luhmann, utgangspunkt i velferdsstatens kompleksitet som ledet til to motstridene statlige drivkrefter; En sentrifugal drivkraft preget av desentralisering og deregulering av sentralisert, sosialisert virksomhet og en sentripetal motkraft som prøvde å beholde kontroll over de fristilte virksomhetene. Motkreftene skulle som Newtons bilde av tyngdekraften holde hverandre i balanse. Et Durkheimsk ønske om harmoni gjennom institusjonalisering av spilleregler som selvdisiplinerer samfunnets organer.

I Norge gikk fenomenet under navnet Høyrebølgen inntil 1986 da Arbeiderparti-

et.stjal Høyres klær mens de badet. I England ble det kalt Thatcherisme, i USA Reaganisme. Fellestrekkene var devolvering og kontroll som en distinktiv styringsform. I Europa skapte det forestillingen om et grenseløst fellesmarked for handel med felles regler og direktiver.

Dereguleringsinitiativ av statlige virksomheter og privatisering av offentlig forvaltning preget NPM-bølgen, også i Øst-Europa etter murens fall. Det skapte en illusjon av apolitisk institusjonell virksomhet som forente sentrifugal- og sentripetalkreftene bedre enn andre alternative styringsformer. Deregulering ble et mantra for transformering av regjeringsformer uansett parti for å fjerne seg fra konkret byråkrati og regelstyring til finansielle styringsformer.

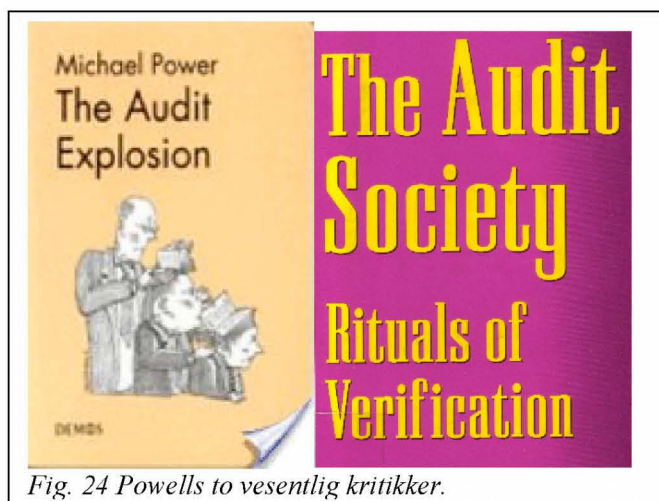

Fig. 24 Powells to vesentlig kritikker.

Hva var årsakene til denne bølgen? Det finnes flere forklaringer fra kriser i økonomien til økende fokus på kvalitet, effektivitet og konkurranse. Andre peker på velferdsstatens sammenbrudd og fokus på økt risiko etter tragedier i atomkraftverk, miljøforstyrrelser og global forurensning. Begrepet bærekraftig utvikling samlet folk som ønsket seg en bedre verden.

In all these case, the great attraction of the audit ideas is its portability across such diverse contexts: public sector efficiency, corporate governance and environmental management systems. The word audit symbolises a cluster of values: independent validation, efficiency, rationality, visibility almost irrespective of the mechanics of the practice and in the final analyses, the promise of control. All of these apparent virtues have come together to make audit a central part of the “reinvention of government”. But audit is not just an idea. It is not just a story of control. What gets done matters.⁹⁴

Hva er gjør revisjon? Power hevder at revisjon ikke nødvendigvis gir bedre kontroll fordi revisjon ikke har direkte kontakt med første ordens aktiviteter, men arbeider indirekte på andre ordens nivå. Tall, regnskap, representasjoner. De lukter ikke, verken råttent eller godt. Ekstern revisjon har i prinsippet ansvaret å hjelpe prinsipaler å få innsikt i situasjonen bak tallene slik vi så i caset Peterson. Noen mener revisor bør kjenne bedriften bedre enn innleide konsulenter. I Yara var regnskapskontroll revisjonskomiteens ansvar. Men styreformannen hevdet at ”Hvis det er så vanskelig at du ikke skjønner det sjøl, må du og sørge for å få hjelp til å skjønne det.” Hvor skulle hjelpen komme fra? Det var dilemmaet.

Ettersom organisasjoner vokste mer komplekse ble kostbar ekstern kontroll fra 1970-tallet erstattet med intern kontroll. Internrevisjon er en form, kvalitetskontroll og TQM andre. I stedet for å sample mengder av transaksjoner, fokuserte moderne revisjon på kontrollsystemer som overvåket transaksjonene. Revisjon handlet om kontroll av kontroll – ikke første ordens sjekk av bilag, kasse og transaksjoner. Etter hvert ble revisoroppgaven å forhindre juks og bedrag en redusert del prosessen.

Omfanget av revisjonsarbeidet vil for en stor del avhenge av kvaliteten og effektiviteten av selskapets interne kontroll. Ansvaret for at denne er best mulig, påligger selskapets ledelse. Etter vårt syn er en god intern kontroll og revisors oppfølging av denne også den mest effektive måte å forebygge uregelmessigheter på. Vårt øvrige revisjonsarbeide vil ikke bli spesielt tilrettelagt med sikte på å avdekke misligheter. Hvis vi under vår revisjon skulle støte på misligheter eller andre former for uregelmessigheter, vil De selvsagt bli gjort oppmerksom på forholdet.

Fig. 25 Utdrag fra standard klientbrev 1985 som fremhever at revisjon IKKE er tilrettelagt med sikte på å oppdage misligheter

Kilde: H. Halvorsen

(Fig.25) Systemrevisjon ble et mer abstrakt stadium i regnskapspraksisen. Power hevder revisjonsprosessen har flyttet fokus bort fra direkte, første ordens kontakt drevet frem av eksponentielt stigende kostnader. Illusjonen om at revisors primær oppgave var å avsløre misligheter lå fortsatt fast hos publikum og i media. Hvor var revisor? Spørsmålet dukker fortsatt opp når det avsløres misligheter. Men finansrevisorene er ikke lenger så opptatt av det. Faren er at det blir mer vesentlig for organisasjonens legitimitet at det synes som regnskaper er revidert, enn om det er noe reell substans i selve revisjonen.

Even the fiercest critics have become caught up in this logic, as the public issue has become the independence of auditors rather than their competence or relevance... I argue that responses to ap-

parent failure in financial auditing are as much about avoiding inquiry into the technical efficacy of audit in general as they are about finding parties to blame.

The institutional role of audit is thereby preserved.... What the critics ignore is that even with strong guarantees of independence, systems based audits can easily become a kind of ritual, concerned with the process rather than substance, and governed by "compliance mentality" which draws organisations away from their primary purposes.⁹⁵

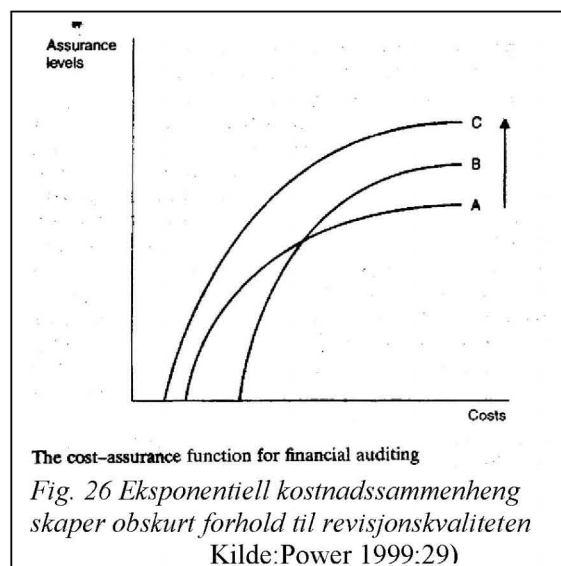
Dette var et relevant argument til mine forskningsspørsmål på jakt etter bevis på revisors uavhengighet. Independence in fact and in appearance. Powers hevder at uavhengighet egentlig ikke var noe å lete etter fordi prosessen var sosialt konstruerte ritualer for å illudere at kontrollen med kontrollen funket. Kanskje var det en slags illusjon? Skapt for å gi inntrykk at revisor ikke var i lomma på klienten, slik mange kritikere hevdet.

Powers kritikk utvidet min fenomenologiske horisont. Hans påstand om at kostnadene var drivkreftene til en overgang fra første til andre ordens revisjon. Fra faktisk til rituell revisjon. Fra bilagsavkryssing og inspeksjon av virkelighetens varelager til elektroniske stikkprøver og matematiske risikomodeller.

Hans andre bok, *The Audit Society - Rituals of Verification*, grep fatt i kostnadsaspektet. Her argumenterte han at revisor bevisst forvirrer med hva revisjon virkelig gjør, og at det i kjernen ligger et forventningsgap. Hva var det?

Forventningsgapet

Powers påstand ble bekreftet av NOU 1997:9 - Om revisjon og revisorer – at revisorlovgivning var ufullstendig og ga et uklart bilde av revisjonens formål. Mangelen på et klart formål med revisjonen og den uklare beskrivelse av det resultat som forutsettes oppnådd, skaper uklarhet om revisors oppgaver og plikter, og forsterker det forventningsgap som er oppstått. Det siktes da til at omverden ofte forutsetter at revisor har andre oppgaver og større ansvar enn det som omfattes av begrepet god revisjonsskikk. Hva så med kostnadene? Figur 26 prøver å illustrere sammenhengen mellom revisjonskvalitet og kostnader. Hvordan måles kvalitet? Power skriver;

Hvordan måles kvalitet? Power skriver;

The output of the audit process is an opinion. The presumed effect of this opinion is to enhance the credibility of the audited object. In the financial statements of an enterprise the opinion is expressed in the statutory terms of the "true and fair" view.⁹⁶

Her blir den dype epistemologiske revisjonsforvirring åpenbar og håndgripelig til tross for mengder av tekniske prosedyrer tilgjengelig. Power deler sin forvirring:

What is the nature of the assurance given by the audits? Can it be observed? Can it be measured other than in broad qualitative terms or in terms of a consensus among auditors? It may not be possible to know what audits really produce but can one ascertain whether auditors come to similar conclusions in similar circumstances? These questions relate in essence to the shape of a cost-assurance function of auditing.

The figure describes an often assumed cost-assurance function, which also describe audit quality. There are diminishing returns to audit expenditures such that 100 % assurance or certainty is never possible. The shift from function A to B, efficiency gains over a certain range can be suggested but the question as to whether B is superior quality auditing depends where on the function one is. Only in the case of function C can one talk unequivocally of higher quality audit.

Modellering av revisjonsfunksjoner viser at det vanskelige, for ikke å si umulig, å spesifisere empirisk hva og hvordan revisor skaper verdier i forhold til sitt honorar. Til en viss grad kan man statistisk kvantifisere nivået av forsikring (assurance). Teoretiske, kvantitative samplingsmetoder og risikovurderingsmodeller blir ofte oversatt til kvalitative metoder for praktisk gjennomføring, mens offisielle fortellinger om revisjon maler frem verdiskapningssammenheng som vist ovenfor. Men sammenhengen mellom ”cost-assurance er uutgrunnelig (in-scrutable):

Not only do practitioners not know the shape of the function, they do not know where they are on it or how to calibrate the assurance axis. In short they do not know how to demonstrate publicly what they produce; they appeal instead to their expert judgement.

It is in this sense that auditing has a “weak” knowledge base, there is no way of specifying the assurance production function independently of a practitioner’s own qualitative opinion process. Financial auditing constantly asserts the value which it adds, and this may be true in broad terms, but there is something fundamentally un-specifiable about its output. In the end, auditors must be trusted about what it is they produce.

Dette er tillitsgrunnlagets fundament. Hvis Cost-assurance-forbindelsen er så obskur, er konsekvensen av å prøve å reformere revisjonsprosessen det også. Det er ikke selvsagt at det å gjøre revisor mer uavhengig, hva nå det måtte bety, ville forbedre Cost-assurance-forbindelsen. Man kan forestille seg omstendigheter hvor forbindelsen kan forringes, verdien av uavhengighet og kompetanse går inn et trade-off.

This leaves financial auditing with an apparently enormous problem. Not only is it unclear what auditing is for but, even if this could be agreed, it would still be very unclear how well auditing serves the purposes for which it is intended and whether it really succeeds or fails. There is no robust conception of “good” auditing independent either of auditor judgements or of the system of knowledge in which those judgements are embedded and against which particular audits could be judged. Good auditing ends up as conformity to agreed procedures which have stood the test of time⁹⁷.

Dette er en vesentlig kritikk av hele revisjonsfagets manglende abstrakte kunnskapsfundament. Til tross for all verdens regler og kontrollprosedyrer som skjerpes hver gang en Enron- eller finanskriser skaper overskrifter, mangler revisjonsbransjen – som teologien – et stødig og vitenskapelig referansepunkt. Power oppsummerer dette slik;

The knowledge base of the financial audit process is fundamentally obscure. It is this obscurity which practitioners overcome by appealing in the end to the authority of their own judgement in determining what is reasonable practice. However, it must also be emphasized that to draw attention to this obscurity is not to regard auditing entirely as fiction or myth. It is clear that if one person adds up a column of figures and another, with no interest in those figures, does the same thing with the same result, then one can have some feeling of added assurance the total is correct.

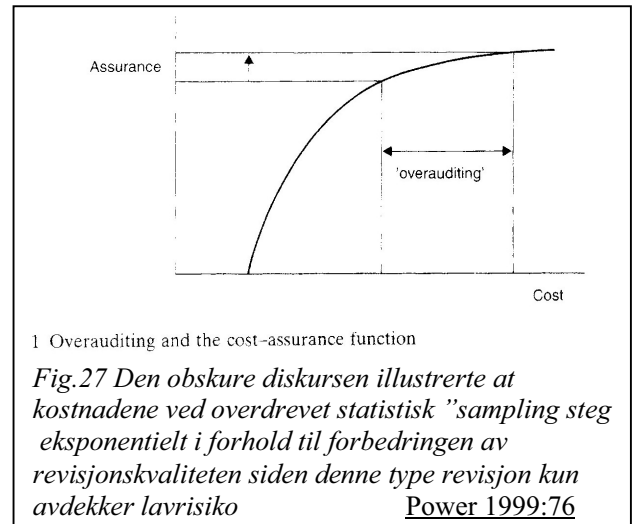
And if another person does the same, it is not wild to presume the assurance is even greater. But the cost-assurance relation cannot be specified in more precise terms than this. Auditing remains at the level of folk craft or art.

Ja vel. Profesjonsteoretikere som Andrew Abbott vil neppe bli overrasket. En viss obskuritet gir alle profesjoner en aura omkring sitt monopoliserte yrke som må være abstrakt nok til å tilpasse seg objektive oppgaveforandringer, men ikke så abstrakt at man ikke kan forsvare jurisdiksjonen av profesjonen. Det gjelder revisorer som de fleste andre eliteyrker som leger, prester, jurister. Alle preget av rituelle handlinger hvor renomé og inntrykksstyring skaper distinkte roller. Gambetta foreslår at moralkodeks og konvensjoner utvikler seg gradvise som tegn for hard-to-test-products.⁹⁸

Den essensielle obskuritet omkring revisjonsprosessen oppveies av massive investeringer i formelle revisjonsprosedyrer, utvikling av etikk-kodekser, uavhengighetsregler og lignende. Da er det umulig å vite hva revisjonen egentlig gjør og produserer. Vi må stole på at revisor gjør så godt han kan. Hvis vi ikke vet hvorfor vi har revisjon og hva som produseres vet vi heller ikke når den mislykkes. Men DnR burde kanskje lage en forskningsgruppe som forklare medlemmene og deres kunder problemstillingen?

Powers kritikk er ramm. Treffer hardt. Han hevder at forventningsgapet er en fordel for revisorene og en forutsetning for deres økonomiske suksess. Med full transparens – uten forventningsgap – ville markedet for revisjonstjenester trolig kunne bli faretruende gjennomlyst med kritiske blikk. Derfor beskytter de seg bak hedersord som uavhengighet, integritet, taushetsplikt og tillit.

Professor Anne Loft antyder at kanskje kunden og revisor tjener på de høye forventningene (Fig.28) Power hevder revisorenes institusjonelle styrke hviler på et ytre press for reformer som konstituerer legitim respons samtidig som det preserverer profesjonens essensielle obskuritet som overvinnes av tilliten til revisors skjønn og vurderingsevner,

The Value of the Gap?

As a result the success or failure of auditing is never a public fact but is always an object of persistent dispute, an adversarial process in which questions of blame are at stake. The abiding paradox of the audit society becomes apparent at this point: the expansion of auditing and its assumption of new roles is continued by its failure and by essential obscurity in what it can deliver.⁹⁹

- Mike Power:
 - The expectations gap can provide a useful service to users and auditors:
 - to auditors - greater expectations = higher fees
 - to users - comfort production
- Can the gap ever disappear?

Fig 28 – Forventingsgapet verdi for kunde og revisor.
Kilde; Anne Loft, forelesning ved HHB 26.10.2010

Hele revisjonens faglige obskure plattform står ustøtt i en skadelig diskurs om hvem som har skylden når finansielle ting går galt. Det permanente paradokset med samfunnsfenomenet av The Audit Society synliggjøres av at revisjon, andre ordens kontroll av kontrollene, stadig vokser som en samfunnsfunksjon i myndighetsregulert regi, derivert fra et overgripende penge- og gjeldssamfunn, hvor revisorer skaper en illusjon av orden. Uansett hva de gjør og hvordan – fordi ingen vet hva de gjør eller ikke gjør. Kraftig kost. Ubehagelig erkjennelser.

The Priesthood of Industry – the rise of the Professional Accountant

They are the priesthood of industry: the more fragmented and diverse a company becomes, the more important becomes the man who can disentangle the threads of profitability that hold it together
–
Anthony Sampson 1965:521

I 1999 kom en interessant bok om revisorer og regnskapsfolks som sammenlignet dem med et presteskap.¹⁰⁰ Sekulære teologer som bidro til disiplin og orden i samfunnet. Uttrykket var lånt fra Anthony Sampsons analyse av det britiske samfunnets drivkrefter til storhet. Mens Carr-Sounders kalte yrkesgruppen for Business Doctors i mellomkrigstiden ble de etter 2. verdenskrig blitt et presteskap som bestyrte den engelske industrien. Fra innsiden i styre-

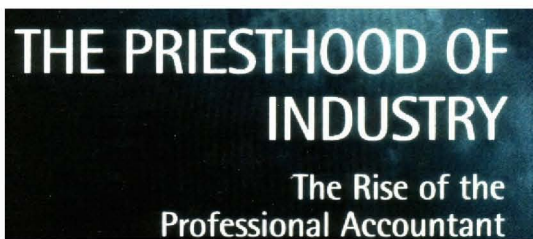

Fig.29 – Revisor som presteskap

rommene til utsiden, hvor revisorene preget utviklingen av The Audit Society. Som prestene i skriftestolen lyttet og ga tilgivelse, var tause revisorene lytterne til bedriftslederne i tunge stunder før årsregnskapets time skulle revideres. Underskriften om going concern kunne sitte langt inne og var ofte gjenstand for forhandlinger med det sekulære presteskapet og

dets yppersteprester. Kreditorerne. Ritualene i den verdslige kirken handlet om å kartlegge og verifisere trådene av økonomisk lønnsomhet som holdt bedriften sammen, til tross for gjeld og forpliktelser. Fremveksten skyldtes kunnskaper og ferdigheter; Few people are in the a position to see over the tops of the trees. An able accountant can, and from his knowledge comes power.¹⁰¹

Makt og innflytelse kommer med kunnskap og posisjon. Prestenes rolle var tidligere å tukte og holde orden i kirkesamfunnet – trøste og formane. Revisorenes rolle i The Audit Society

hjelper å holde orden på banker, næringsliv og forvaltning. Skatteinngang og i akkordprosesser. Forfatterne av presteskapsboka forklarer fremveksten av profesjonen slik:

The proliferation of corporations and company legislation provided opportunities for those who could combine the qualities of knowledge of the relevant law, numeracy, independence and integrity. No existing profession had this combination and accountancy practitioners quickly realized that in order to demonstrate these qualities as well as to possess them it was necessary to form professional associations.¹⁰²

Dette er en fornuftig institusjonell forklaring på fenomenet om revisors rolle og innflytelse som stemmer med min empiri. Revisorforeningene i Norge og andre vestlige land har samlet medlemmene til en kollektiv gruppe som forener store og små revisjonsselskapers interesser. Som i den katolske kirken utøves presteskapets milde innflytelse på stor deltagelse, god økonomi, syndsforlatelse, tilgivelse og rituelle handlinger hvor klientenes handlinger godkjennes periodisk. Revisorplikt og myndighetsregulering legitimerer profesjonens arbeid, til tross for at det ikke er lett å bevise hva de egentlig gjør. Og som teologisk presteskap må man også ha tro på og tillit til et åndelig overhode, en guddommelig Heldige Hånd, som velsigner arbeidet. Forventningsgapet fra omverden til at profesjonen bør avsløre syndere ligger fortsatt fast, men revisorene selv ser sin egen rolle mer som en prosess hvor deres fysiske tilstedeværelse skal være nok. Ikke ulikt prester og politi. Dag Bredal har skrevet en jubileumsbok hvor han i første kapittel, Et yrke bygget på Tillit, skrev;

Revisjon dreier seg ikke bare om tall og økonomi. For at revisjon skal ha noen verdi, er den avhengig av tillit. Revisor har en tillitsposisjon, og etikk er en viktig forutsetning for tillit. Grensene for etikken går utover det juridiske kravet til habilitet og integritet. Du kan gjøre alt korrekt etter lovens bokstav og likevel overskride etikkens normer. Kanskje var det ingen tilfeldighet at det blant de 13 menn som la grunnlaget for som har utviklet seg til å bli verdens fire største revisjonsselskaper, var åtte dypt religiøse og aktive i sine kirkesamfunn

Leseren får umiddelbart et inntrykk at revisorprofesjonens utøver har en opphøyet status som en slags prestefigur som forutsetter at man tror på, og har tillit til, både personen og institusjonen han eller hun representerer. Forskjellen ligger i synligheten. Prester har krager og kjoler, revisorer har slips og dress. Det er det mange andre som har.

Bortsett fra fine firmalogoer og at personene er pen i tøyet viser et image av revisors rolle som stort sett er usynlige for samfunnet. Med taushetspliktens credo tildekker de seg med å ha det travelt, de går sjelden ut, verken på byen eller i media. Her ligner konsulentene på folket fra internasjonale konsultentselskaper - som McKinsey. De konkurrerer med disse i markedet. Honorarene er nesten like høye, men kundene får mer angivelig mer verdi for pengene.

I tre av fire case var det ingen kritikk til revisors rådgivingshonorar. Snarere tvert i mot. Alle fire klientene var tilfreds med at man IKKE satte grenser mellom pliktrevisjon og rådgiv-

ving. Men mindre firma i Norden hvor revisjonsplikten er bortfalt synes det er godt å bli kvitt presteskapets kostbare ritualer.

For større bedrifter av offentlig interesse er ritualenes betydning viktige for å forstå hva revisors rolle i samfunnet egentlig går ut på. La oss se gå litt nærmere inn i litaniene.

Ritualenes funksjon; verifisering, prosedyrer og ”bevis”

Power starter sin tese om ritualer med konseptet bevis er selve hjertet i tanken under revisors roller i praksis. Han samler og analyser materiale for trekke en konklusjon ut av dette slik at man kan oppnå relevant og pålitelig bevis som er tilstrekkelig til at revisor settes i stand å utforme en skjønsmessig bedømmelse av regnskapet.

This suggests that assertions or events can be verified by the appropriate collection and interpretation of evidence. The audited domain must be auditable by leaving a trail of evidence and procedures that can be verified. So verification and evidence are complementary concepts; auditors verify on the basis of evidence.

Verification and related processes of evidence gathering are not as simple as they appear. Evidence is not just out there and what counts as verification or testing requires a background consensus to support the use of the technique. Latour (1987) suggests that there is nothing natural about forms of evidence, which is always relative to rules of acceptance for particular communities.

“Auditability” is often regarded as an intrinsic property of the elements of financial statements is often constructed in the interaction between auditor, auditee and official knowledge in an active process of “rendering auditable”¹⁰³

Bruno Latour lærte meg en gang hvordan sosiale fakta konstruerer gjennom - ofte konfliktfylte - forhandlinger.¹⁰⁴ Power pekte på tette bånd mellom “verification and agreement among a community of observers”. I Peterson-caset ble det forhandlet mellom aktørene og revisor for å bli enige om bevisene som lå til grunn for å få til akkord. For å unngå konkurs. Det samme gjaldt Hull-caset hvor det revisors revurdering av bevis sammen med kreditorene trolig bidro til refinansiering og fortsatt drift. Alle var tjent med det. Også revisor. Slik jeg ser det har revisor mye up-side ved å strekke strikken. La skjønnnet gå i klientens favør, det er de som betaler honoraret. Gi avlat.

Ritualene der revisorene både er aktører og dommere i saken – sammen med konkursadvokater og kreditors tillitsorganisasjoner – ser for meg ut som kanskje noe av det viktigste funn jeg fant i inne labyrintens mørke ”maze”.¹⁰⁵ Revisor får gjennom dommerrollens rituelle tyngde en sosialt konstruert legitim makt til å forme utfallet av forhandlingene.

The idea that corporate failure, far from being an objective state of affairs, is (socially) constructed within a network of economic calculations, expert interventions and negotiations may appear counterintuitive.....corporate rescue emerges at the threshold of legal arrangements for insolvency, and of a market that is conventionally seen to determine the “reality” of corporate survival. Accounting functions as part of a strategy for persuading creditors. It is in this intermediate space at the gateway to insolvency law that accountants as expert “calculators” compete in the market for corporate advice with lawyers, consultants and other specialist, a market characterized by narrow professional attention to the facilitation of transactions regardless of broader social purposes. The

*calculative technologies of accountancy trigger legal processes that the law comes to administer after the event.*¹⁰⁶

I norsk klart språk betyr dette at ved inngangsporten til konkursforhandlinger på et tidspunkt der mye står på spill har revisor betydelig rituell, symbolsk og legitim makt. I tilfeller som Peterson og det sorte ”Hull” var man de facto teknisk konkurs og drev for kreditors regning – noe som etter aksjelover er ulovlig. I komplekse situasjoner med mange prioriterte og uprioriterte fordringshavere driver bankene ofte et spill der de vurderer om de kommer bedre ut ved å la selskapet gå til skifteretten eller ved å refinansiere selskapet. Rullere gjelden.

De mest følsomme aktørene er store obligasjonseiere, bondholders, som pensjonsfond og forsikringsselskap som må velge mellom pest og kolera. Mellom å initiere konkursforhandlinger eller la fordringene bli konvertert til egenkapital eller ansvarlige lån med lavere prioritet. Cost-benefit-kalkylene for de forskjellige banker og kreditorer skaper forskjellige forventninger om atferden til andre kreditorer. Da kommer revisorteamet som rådgivere og dommere, for å forhandle og utkrystallisere enighet, ofte under sterkt tidspress. Kalkyler, bevis og forhandlinger blir i slike situasjoner tett og profesjonelt vevd sammen i rekonstruksjonsprosess som vi har sett i caset Peterson. Og ikke sett, som i caset Hull.

Man forstår godt hvorfor slike prosesser ikke føres i åpent lende når milliarder av kroner og tusenvis av arbeidsplasser står på spill. Spillet om gjeld er ritualer på høyt nivå der bare de beste biskopene og yppersteprestene deltar. Fallhøyden er stor, det er ingen oppside. Balansekunst og kunsthåndverk på høyt nivå krever spesielle talenter og mye trening.

På fallrepet om revisorenes rolle som presteskap kan det være sin plass med en nok en ytring om uavhengighet i rollen mellom plikt revisjon og rådgiving. Empiren understreker at uavhengighet verken er mulig eller ønskelig, sett fra klientene side. Han betaler honorar og vil ha valuta for pengene. Vi husker revisorfagsjefen i Peterson-caset; Noen sier at det er obligatorisk å gjøre det og det, men de betaler ikke regninga. Og Terje Aass som sier det bare er fake med vanntette skott mellom revisjon og rådgiving. To viktig presiseringer. Gode revisorer er dyre. I Drammen sløses det ikke med penger, revisor må yte og spesifisere verdi av sine tjenester på sin honorarfaktura som kan virke som er skrevet med gaffel.

Men revisorene er billigere enn McKinsey og stjerneadvokater med rekonstruksjonskompetanse. Under insolvensarbeid jobbes det intenst. Gjerne døgnet rundt, ørsk som helg.

Det er i disse situasjonene vi finner revisors trygge, lavmælte opptreden overfor myndighetsreguleringsforsøk, enten de kommer fra Finanstilsynet¹⁰⁷ eller EU-kommisjonen. De vet at kunder og kreditorer er avhengig av deres kalkulative kompetanse.

The calculation of corporate failure requires and inspires a vast and heterogeneous labour of accumulations and tabulations of numbers. Events and phenomena are transformed into information of a type suitable for linking diverse economic claimants to regulatory programmes. Just as the point of failures of the human body is linked to a medical expertise that has sought constantly to know and define, as well as pronounce, the “moment of death”, so too is the failure of the corporate body a comparable moment of calculative expertise.

The insolvency practitioner has a distinctive and occupational position as the mortician, with the exception the exception that resurrection is a possibility.

Her ser vi en klar demonstrasjon av revisors rolle som doktor, prest og begravelsesagent. Hvis han gjennomfører gjenopplivning og oppstandelse med fortsatt drift – liv – i den døende kroppen, gjenoppretter og vedlikeholder liv ved akkord opererer han på yppersteprestnivå. Power avslutter emnet med litt morbid sosiologisk humor mellom liv og død:

Indeed, to the extent that the insolvency practitioners do not simply represent “financial distress” but enact a complex diagnostic chain (Abbot 1988:44) then they are more akin to arbiters of life and death itself. But where the possibility of a return trip exists, the fees of the ferryman can be very high.¹⁰⁸

Som fergemann over Styx kunne honoraret bli høyt. Her er det ikke snakk om uavhengighet. I skjærsilden mellom liv og død er det rom for en myndighetsregulert revisor som kan gi på diagnose. Revisor har mange roller langs diagnosekjeden. Tallknuser, psykolog, doktor, prest, begravelsesagent og fergemann. Djevelen satt i hans talenter til å utnytte tallenes tale og detaljene i veldig små skrift. Redselen for døden gir revisor status og honorarer. Håpet om frelse skapte forebyggende sekulære ritualer som pliktrevisjonen. De ga små summer i bøssa, de store kom i dragsuget av å drive for kreditors regning.

Gjeld ble utilsiktet rammen rundt avhandlingen. Det var ikke planlagt i forskningsdesignet, men det ble utilsiktet utfallet av forskningsreisen. Fra here til there. Finanskrisen skapte konteksten rundt undersøkelse av revisors rolle. Ingen vet helt hvor ferden ender. Hellas og Italia har skiftet regjering. The Economists artikkel om EUs redningsplan avrundes slik:

...but trust is nowhere to be found

At this summit Europe’s leaders had hoped to prove that their resolve to back the euro was greater than the markets’ capacity to bet against it. For all the backslapping and brave words, they have once again failed. There will be more crisis, and further summits. By the time they settle on a solution that works, the costs will have risen further.¹⁰⁹

Den anerkjente finansjournalisten George Monbiot skre v Klassekamp at Europa er på vei mot dypet. Mot en ny depresjon. Jo større gjelda er i forhold til BNP jo mer ustabil blir systemet. Jo mer av gjelda som kommer i form av Ponzi-finans, desto verre blir virkningene. For revisors rolle kan det likevel bety gode tider, større oppgaver og ny vekst. Nye strukturer, utfordringer og oppgaver. De lever av å holde liv i pasienten. Det gir litt lys over horisonten.

I samme avis skriver Kunnskapssentret de-Factos Paul Bjerke at Markedet er dekknavn for finanskapitalens velstriglede aktører. Som handler raskt og tjener masse penger for sine oppdragsgivere som Oljefondet og andre spekulanter.¹¹⁰ Det er også en horisont.

Avisenes kommentarer peker i alle retninger. Aftenpostens Ola Storeng skriver at redningsprosessen går mot tragedie. EU blir aldri hva det var. Den store smellen ligger foran, ikke bak. Eurolandene har mistet grepet. Fredsprosjektet EU undergraves av en valuta som skaper store motsetninger mellom mennesker og stater i Europa.¹¹¹ Stødige Stein Sneve i Avisa Nordland skriver om Tillit som bunnplanke i det gode samfunn. Det er mangel på tillit til myndigheter i Hellas og Italia som gjør at folk vegrer seg å betale skatt.¹¹² Revisorene preger ikke nyhetsbildet. De er med stort settbare som usynlige aktører. Men de er der og har tillit.

Som samfunnsforsker er jeg usikker på hvilke rettvise virkelighetsbilder skal velges. Mine horisonter skal smeltes sammen. Prøve å avslutte med en konklusjon. Hvilke funn er vesentlige, hvilken historisk bakgrunn for revisors rolle trekker jeg på i konklusjonen og hvordan peker min avhandling fremover. Hvilken videre forskning på emnet kan den lede det opp til?

Epilog – Quo Vadis?

*Ta med oss det beste fra historien - ikke rygg inn i fremtiden.*¹¹³

Tormod Hermansen

Reisen gjennom labyrinten er slutt. Ørnen har landet. Hvilke erkjennelser har den gitt meg og leseren? Hvilke historiesosiologisk utsyn får man og hvordan peker teksten fremover? Et bilde sier mer enn tusen ord. Jeg velger å legge frem svarene på spørsmålene i med et lappeteppe – en quilt – som viser et kart over avhandlingens funn og konklusjon. Figur nr. 30 viser mine fire empiriske kilder i hvert hjørne og min Luhmann-inspirerte hypotese i sentrum. Over og under har jeg montert i litt av statens rolle, på venstre siden det historiske perspektiv med presteskapets og formynderskapets ritualer.

De har skapt tillit som ligger til grunn for å kunne ta risiko i fremtiden. Der har jeg plassert både Riksrevisjon og EU på vei mot komediens dramatiske slutt i siste akt. De fleste drama ender bra.

Av natur er jeg optimist. Min konklusjon i avhandlingen er entydig positiv. Nordiske revisorers rolle handler om å vedlikeholde en myndig yrkesprofesjon som tar ansvar for å vedlikeholde finansiell orden i samfunnet. Også i Europa. De kan ikke bidra så mye til å løse finansielle kriser. Deres og regnskapenes funksjon er tilbakeskuende. Men når politikerne har skapt forutsetninger for å utvikle nye institusjoner og institusjonelle regler tilpasset en rettvise horisont forover, er jeg overbevist at revisorene tar sin del ansvaret. Med en etisk tillitsgrunnholdning som bunnplanke bidrar revisorstanden – som politi, jurister, prester og leger – til at de nordiske samfunnet fungerer, også i turbulente tider.

Avhandlingens styrke er intervjuene med seriøse informanter som viser kortene på en ærlig og instruktiv måte. Det Durkheimske plattformen gir etter min oppfatning en god sosiologisk forankring av revisorprofesjonens rolle i det organiske, moderne samfunn.

Svakheten er at utvalget neppe er representativt for helerevisorstanden, særlig ikke de mindre revisorfirmaene som lever i en annen virkelighet. Det kan andre sosiologer og antropologer forske videre på.

Fig.30 Lappeteppe

Jeg har plassert karikaturen av den Synlige Revisor oppe i det symbolske sorte hull øverst til høyre. Den usynlige revisor holder quilten sammen. For meg har dette usynlige fenomen skapt ny innsikt og utsikt. Den tause, usynlige revisor fortjener mer forskning i hullene. De får lite oppmerksomhet når de gjør jobben godt og ufortjent mye kritikk når det en sjelden gang går skitt. Jeg har stor sympati og respekt for deres kompetanse. Informantene 3, 5, 6, 9 og 13 pluss det sorte Hulls kloke, åpne og ærlige revisor var alle hudløse i sin åpenhet. Også jeg lærte å respektere absolutt taushetsplikt.

Taushetsplikten er generelt et stort forskningsfelt og for revisorprofesjonen spesielt. Den ”synes” ikke lett. Fenomenologi handler primært om å se. Men også fornemme usynlige trekk. Tenke. Høre. Lydhør. Lukte. Ane. Være skeptisk og forsiktig. Vise profesjonell tillit og mistillit. Her er det jeg berømmer Luhmanns og Goffmans teori og metoder.

Jeg fulgte labyrintspor i mørke. Oppdaget obskure bilder hvordan revisorenes roller trådte frem innenfor forretningslivets horisonter. Noen spor luktet. Jeg lærte å lese regnskap og noter, små skrift, andre ordens representasjoner av virksomheters tall i forskjellige former. Det var heller ikke alltid helt logisk å forstå. Former hvor pengespråket primært handlet om kapital. Likviditet, solvens, insuffisiens og insolvens. Lærte å forstå betydningen av skjønn. Skille mellom vesentlige og uvesentlige poster.

Revisjonens ståsted er offisielt balansen, som illudere en overgripende horisont for virksomheten. Aktiva og Passiva er overskriftene. Balansens utsiktspunkt er makro. Den tause kausalkapskapen i interaksjon med menneskene bak tallene ligger på mikronivå. Hadde jeg fulgt Goffman- og Simmel- sporet ville avhandling funnet en annen utgang. En annen scene. En annen sal med et annet publikum.

Back-stage ville jeg trolig da ha vist frem mer uorden og kaos. Den avhandling kunne ikke vært ha skrevet fra mitt kildemateriale. For å vedlikeholde finansiell orden viser man ikke frem uorden og rot. Formene og uniformene er viktige.

En Goffman-innspirert avhandling ville ha krevd innsikt og erfaring som profesjonell revisor for å få tilgang til kontrastene mellom lys og skygge bak sceneteppet. Akkurat som man måtte hatt bakgrunn som prest, sakfører eller lege for å fortolke medaljens bakside i kirken, rettsalen og på sykehuset. Det var ikke min vei - Με εὐχόμε. Denne gang.

Noen spor førte inn i en labyrint av makroinstitusjonelle forretningsbegreper, kanskje blindspor og omveier. Andre ut i nye landskap hvor revisors rolle var sentral. Forvaltningsrevisjon, miljørevisjon og samfunnsregnskap. De falt utenfor min ramme.

Som Espen Askeladd fant jeg også begrepet audit society som rammet inn revisors mange andre roller og ritualer enn de som førte meg til min kongsgård. Powell kritiserer her ofte ut-

vikling som revisjonsfrykt påfører samfunnet. Emnet faller også utenfor denne avhandlingens avgrensning.

Det sosialantropologiske omgrepet *audit cultures* beskriver større revisjonsfenomener som gjennomsyret det moderne samfunnet. Fra hjelp til overvåkning av offentliggjorte ansatte. På jobben. Begge emnene var blindspor i min labyrint. De forlenget reisen, men beriket min sosiologiske forståelse av sammenhengen mellom institusjonell tillit og revisors mange roller. Jeg ville ikke vært omveien foruten.

Tillitsaspektet i mitt Blaikie-inspirerte forskningsdesign ledet altså opp til to vesentlige funn; betydningen av Taushetsplikt og Taus kunnskap. Emnene dukket opp både gjennom empiri og teori. Taus eller abstrakt kunnskap kaller jeg *ka'nskap*. Andre kaller det praktisk erfaringsbasert kunnskap og er fundamentet for revisjonsbransjens troverdighet og tillit. En god revisor må ha integritet, menneskekunnskap for å forstå regnskapets usynlige sider.

Praktisering av absolutt taushetsplikt var også nødvendig for å bevare tryggheten mellom klient og revisor. Risikoen for børsnoterte selskap kan bli fatale ved brudd og konsekvenskostnadene for klienten enorme. For revisors kan det være ensbetydende med avvikling av praksis. Tragedie. Tausheten kan få andre negative konsekvenser.

I tilfeller av tillitsbrudd kom jeg over flere tilfeller av selvmord og alkoholisme. To patologiske skyggefelt utenfor mine horisonter.

Denne avhandlingen handler om medaljens forside. Mine åpningsrefleksjoner om erfaringene fra å drive for kreditors regning henger likevel fortsatt i ryggmargen. Jeg har fått enda større respekt for revisors rolle siden da.

Reisen fra here til there er slutt. Den abduktive metode tok meg en annen vei enn planlagt. Jeg har landet i bakken, nedslaget ble litt ustødig. Jeg tok et Falkangersk nedslag. Hadde hoppet lenger enn forventet, med litt for brede ski. Fikk litt for mye trekk fra siden, mer motvind enn forventet. Jeg tror ikke jeg hopper mer i denne bakken. Den var litt for stor ...og jeg for liten. Men jeg var gammel nok til å tørre.

Fig. 31 To Bjørner - Nordisk forbrodring
Symbolsk gave fra den finske revisorforening
til sin svenske søsterorganisasjon FAR.

Litteratur

- Andrew Abbott (1988); *The System, of Professions. An Essay on the Division of Expert Labour* - Chicago
- G.A. Akerlof et al. (2009); *Animal Spirits* - Princeton
- D.G. Allen et al.(1993); *Accounting for success – a history of Price Waterhouse in America* - HBS - Boston
- H. Andersen & L.B Kaspersen (2007); *Klassisk og moderne samfunnsteori* – Hans Reitzel - København
- Blaikie, Norman (2010); *Designing Social Research: The logic of anticipation*, Cambridge
- D. Bredal (2005); *Revisor, klient og samfunn* – DnR-forlaget – Oslo
- M. Burrage et al. (1990); *Professions in theory and history – Rethinking the Study of the professions* - SAGE
- G. Burchell et al. (1991); *The Foucault Effect* – Harvester Wheatsheaf – London
- R. Burt (2008); *Structural Holes vs Network Closure as Social Capital* - i Lin et al. 2008: 31-56
- J.S. Coleman (1990); *Foundations of Social Theory* – Harvard University Press - London
- R. Collins (1979); *The Credential Society – An historical sociology of education and stratification* - London
- R. Collins (1991); *Market closure and the conflict theory of the professions* – in Burrage et al. (1990) CPA Journal 2002-2008); *Utvalgte artikler på nettet.*
- T.A. Dahl 2001; *Web – hva - hvor? Utformingen av nettsteder ved norske utdanningsinstitusjoner; et profesjonsperspektiv* – Hovedoppgave i informatikk - UiO
- A.R. Damasio 1999; *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness* – N.Y.
- Den Norske Revisorforening(2000-2010); *Revisjon og Regnskap* - Oslo
- M. Douglas et al. (1992); *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*- Routledge . London
- Y.Dezaly et al. (1995); *Professional Competition and Professional Power – Lawyers, Accountants and the Social Construction of Markets* - London
- Gunhild J. Ecklund et al. (2000); *Vern mot kriser – Norsk finanstilsyn gjennom 100 år* – Fagbokforlaget - Oslo
- François Ewald (1991); *Insurance and Risk* i G. Burchell et al. (1991), 197-210
- G. Farestveit (1986); *Profesjoner og profesjonslitteratur i Norge – En annotert bibliografi* – MORAL-prosjektets skriftserie nr. 18, UiB – Bergen
- E.Freidson (1986); *Professional Powers, A study of the Institutionalization of Formal Knowledge* –Uni. Chicago
- E.Freidson (2001); *Professionalism – the third logic* - Polity – Cambridge
- F. Fukuyama 2002/1993; *The End of History and The Last Man* – Perennial, N.Y
- F. Fukuyama 1996; *Trust: The social virtues and the creation of prosperity* – Penguin – London
- F. Fukuyama 2011; *The origins of political order* – Farrar, Straus & Giroux, N.Y
- H.G. Gadamer (2010); *Sannhet og metode* – Pax - Oslo
- D.Gambetta (1988); *Can We Trust Trust?* – in Gambetta et al.(1988);
- D. Gambetta et. al (1988); *Trust; making and breaking cooperative relations relations* - Basil Blackwell, Oxford
- D. Gambetta (1994); *Godfather's Gossip* – Archive of European Sociollogy XXXV:199-223
- J.D. O'Gara (2004); *Corporate Fraud – Case Studies in Detection and prevention* – John Wiley – N.J.
- A. Giddens (1997); *Modernitetens konsekvenser* – Pax – Oslo
- E. Goffman 1952; *On Cooling the Mark Out*. Psychiatry -15
- E. Goffman 1959/1974; *Vårt rollespill til daglig* – Dreyer - Oslo
- T. Greve 1966; *Riksrevisjonen 1816-1966* – Universitetsforlaget – Oslo
- D. Greyson et al. (???): *Accounting for Success* – Harvard Business School - Boston
- H. Grimen (2009); *Hva er tillit?* – Universitetsforlaget – Oslo
- T. Gulbrandsen (1978); *Makt og tillit – et teoretisk perspektiv* - UiO – Oslo
- T. Gulbrandsen, (2000), "Om tillit". Sosiologi i dag. 30:67-95
- T. Gulbrandsen, (2001), "Makt og tillit". Sosiologisk tidsskrift. 9:297-327.
- B.P. Gulden (2003); *Etikk, moral og revisjon* – DnR-forlaget - Oslo
- B.P. Gulden (2006); *Den eksterne revisor* – Gyldendal - Oslo
- H. Halvorsen (2009); *Revisors rolle* – Forelesning 03.09.11 ved HNB
- T. Halvorsen (1995); *Sektorinteresser eller profesjonssystem?* – TIK skriftserie nr 10 1995 - UiO
- R. Hardin (2002) *Trust and trustworthiness* – Sage – N.Y
- R. Hardin (2004); *Distrust* – Sage – N.Y
- R. Hardin (2006); *Trust* – Cambridge Polity
- F. A. Hayek 1952; *The Sensory Order: An inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology* - Chicago
- G.W.F. Hegel 2009/1806 *Åndens fenomenologi* – PAX, Oslo
- L. Hoel 2011; *Å gjenopprette orden* – Universitetet i Nordland, Bodø
- O.K. Hope et al. (2009); *Auditor independence in private firm and low litigation risk setting* – BI - Oslo
- B.B. Jacobsen (1998); *Effektivitet og endring. Kampen om nasjonal og overnasjonal energikontroll* - NTNU
- B.B. Jacobsen (2008); *På egen kjøll* – Nordlys Forsikring Gjensidig 1858-2008 – Eget forlag - Bodø
- B. O. Jahr (2005); *Smarte skurker, grådige gubber...historien om Finance Credit* – Oslo
- E. Jones (1995); *True and Fair – A history of Price Waterhouse* – Hamish Hamilton, London -
- J.M. Keynes (1936); *The general theory of employment, interest and money* – Macmillan - London

- T.M.King (2006); *More than a numbers game – a brief history of accounting* – John Wiley, N.Y
- S.-H. Kjelstrud et al.(2006); *Erfaringer og utfordringer – 1986-2006* – Kredittilsynet - Oslo
- A. Kristiansen (2005); *Tillit og tillitsrelasjoner* – Unipub – Oslo
- B. Latour 1987: *Science in Action* – HARVARD
- T.A. Lee (1996); *Accounting History from the Renaissance to the Present* – Garland - N.Y.
- N. Lin et al. 2008: *Social Capital – Theory and Research* – Aldine Transaction, N.J
- T. Lindbekk; (1996); *Samfunnsteori – fra Marx til Giddens* – Tapir - Trondheim
- A. Loft (1986); *Toward a Critical Understanding of Accounting* – Accounting, Organisation and Society, 11 (2)
- A. Loft (2010); *The Audit Report* – Forelesning i Bodø 26.10.2010
- A. Loft et al. (2011); *Regulating Audit beyond the Crisis: A Critical Discussion of the EU Green Paper*
- European Accounting Review – Vol 20, no.3. 431-457 - Manchester
- N. Luhmann (1979); *Trust and Power* – John Wiley – N. Y.
- N. Luhmann (1988); *Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives* – i Gambetta (ed.) (1988)
- N. Luhmann (1999); *Tillid – en mekanisme til reduction af social kompleksitet* – Hans Reitzel – København
- K.M. Macdonald (1995); *The Sociology of the Professions* - SAGE
- D. Matthews (1998); *The priesthood of industry: the rise of the professional accountant* - Oxford
- B.A. Misztal (1996); *Trust in Modern Societies* – Polity Press – Cambridge, UK
- P.D. Montagna (1977); *Occupations and society; toward a sociology of the labour market* - John Wiley– N. Y.
- P.D. Montagna (1979); *Certified Public Accounting – A Sociological View of a Profession in Change*, Houston
- P.D. Montagna (1990); *Accounting rationality and financial legitimation* – i Zukin et al. (1990) - Cambridge
- N. Mortensen et al. (2007); *Sociale samhandlingsteorier* i Andersen & Kaspersen (2007) - København
- C. Neurath 2011; *Den stora bankhärvan* – Norstedts, Stockholm
- Douglass C. North (1990); *Institutions, institutional change and economic performance* – Cambridge
- Douglass C. North 2005; *Understanding the process of economic change* – Princeton – N.J.
- J.D. O’Gara 2004; *Corporate Fraud – Case Studies in Detection and Prevention* – Wiley – N.J.
- E. Ostrom et al. 2002; *Trust and Reciprocity. Interdisciplinary lessons* – Sage
- M. Polanyi 2000; *Den tause dimensjon* – Spartacus - Oslo
- M. Power 1994; *The Audit Explosion* – Demos - London
- M. Power et al.1995; *Calculating corporate failure* – i Dezaly et al. (1995) London
- M. Power 1999; *The Audit Society – Rituals of Verification* – Oxford University Press
- M.Power 2010; *Fair value accounting, financial economics and the transformation of reliability* –
in Accounting and Business Research, Vol.40. no. 3 2010, International Accounting Policy forum, 197-210
- H. Rinde et al. 2008; *Våpendrager og veiviser – advokatenes historie i Norge* - Universitetsforlaget - Oslo
- A. Sampson 1965; *Anatomy of Britain today* – Hodger and Stoughton, London
- H. Seip 1991; *Riksrevisjonen – en tam overvåker i et uryddig landskap* – Observasjonsposten nr.5/1991 – Oslo
- G. Simmel 1990; *The philosophy of Money* – Routledge, London
- C.A. Smedshaug 2011; *Gjeld – hvordan Vesten lurte seg selv* – Res Publica - Oslo
- J.A. Smith et al.2009; *Interpretative Phenomenological Analysis* – SAGE - London
- T. Solbjørg 2000; *Kommunal revisjonsmetodikk* – NKRF - Oslo
- B. Soltani 2007; *Auditing; An International Approach* – FT Prentice Hall - London
- S.E. Squires et al. (2003); *Inside Arthur Andersen – shifting values.Unexpected Consequences* Prentice Hall,N.J.
- M. Strathern 2000; *Audit Cultures; anthropological studies in accounting, ethics and the academy* - Routledge
- P. Sztompka 1999; *Trust; a sociological theory* – Cambridge University Press, NY
- E. Wallerstedt (2009); *Revisorbransjen i Sverige under hundra år* – SNS förlag - Stockholm
- Brian P. West 2003; *Professionalism and Accounting Rules* – Routledge – London
- S.Zhukin et al. 1990; *Structures of Capital – The social organization of the economy* – Cambridge

Spørsmål til revisor ZZZ foran møte 17.03.2010

- a. *Vil det i bedriftens situasjon være aktuelt med et bredere utvalg av informanter når revisjonsbevis innhentes? (perioden juli 2009- juni 2010)*
- b. *Vil noen av informantene her også være stakeholdere? Ulike kreditorer; bank, obligasjonseiere, leverandører og andre (Ansatte/fagforeninger, aksjonærer, lokale myndigheter, lokale og nasjonale politikere - og ledelse og styre?)*
- c. *Jeg antar at noen av stakeholderne har trolig motstridende interesser. Har de ulike informantene full informasjon om hvilke kontakter revisor har i forbindelse med innhenting av revisjonsbevis? Ettersom alle aktørene må ha tillit til revisor; hvordan "balanseres" disse forholdene?*
- d. *Verdsetting av bedriftens eiendeler er av avgjørende betydning. Vil revisor bruke eksperter for å gjøre noen av disse vurderingene? Er det kontroversielt i forhold til noen av aktørene?*
- e. *Vil det være en tettere kontakt mellom det lokale revisjonskontoret og de sentrale revisorene en det som er vanlig i en ordinær situasjon? Er det ulik styrke eller svakhet knyttet til de ulike delene av et stort revisjonsselskap, her i forhold til dimensjonen lokal / sentral?*
- f. *Vil de ulike stakeholderes tillit kunne være forskjellig, avhengig av situasjonen? Jeg tenker her på situasjoner som fortsatt drift, oppkjøp, refinansiering, kapitalutvidelse, evt. avvikling etc.*
- g. *Er noen av disse informantene av en slik karakter at de kan sammenlignes med et fellesskap for å overvinne bedriftens problemer og sikre fortsatt drift?*
- h. *Har revisor fokus på sin offentlige rolle i forhold til forskjellige offentlige strukturer som har interesser i bedriften? Skatt, kommune, fylke?*
- i. *Hvordan tenker fagsjefen generelt hvordan utfallet av dette revisjonsoppdraget påvirker omdømmet (konfidens) for firmaet i lys av diskursen om revisjonsbransjens generelle tillit som offentlighetens representant (Finanstilsynet)*

Liste over informanter

1. *Harald Brandsås, fagdirektør, DnR*
2. *Jon Øverås, ex-partner, Ernst & Young, Bodø*
3. *Reidar Andersen, ex-SIB, eget revisjonsfirma*
4. *ex-revisor Halvard Halvorsen, HHB,*
5. *ex-partner, KPMG,*
6. *partner BDO/ex-Ernst & Young + BI*
7. *Terje Aass, Direktør, Aass bryggeri,*
8. *Øivind Lund, styreformann, Yara,*
9. *fagsjef, revisjonsfirmaet ZZZ*
10. *ex-partner, ZZZ*
11. *Andreas Enger, Ex Styreformann, - Peterson, – nu Deloitte*
12. *Anne Merethe Bellamy, avdelingsdirektør, Finanstilsynet,*
13. *Gunnar Pedersen, ex-partner, Noraudit*
14. *Alfred Nilsen Nygård, ex-Rapp, Bodø*
15. *Asta Tjølsen, ex- Ekspedisjonssjef Handels- og Næringsdepartementet, Oslo*
16. *Lennart Iredahl, leder seksjon Store företag, FAR, Stockholm*
17. *Stein Bjørnstad, Deloitte – tidligere BI*

Noter

¹ Kan'skap er mitt personlige ombegrep for *tacit knowledge/taus kunnskap* utviklet gjennom livet skole. For gode fagfolk og håndverkere handler det om å kunne + å gjøre=Kan'skap. Jeg har brukt uttrykket de siste 11 år i fem bøker og føler meg fortrolig med at leserne skjønner meningen.

² Dag Østerbergs innledning til Hegels *Åndens fenomenologi* – Pax 2009:7

³ Statens kontroll institusjon som i 1988 ble flyttet fra Handelsdepartementet til Finansdepartementet. Etter finanskrisen 2008 ble grepet om tilsynet strammet. Institusjonen flyttet inn i Norges Banks bygning og navnet ble skiftet til Finanstilsynet.

⁴ Luhmann 1979, 1988, 1999

⁵ Professor Knut Kjeldstadli, UiO karakteriserer prosessen som å være på "rotelofet"

⁶ Hoel 2011:174

⁷ Ibid s. 175

⁸ Jacobsen 2010

⁹ Luhmann 1979, 1985, 1999, Gulbrandsen 1978, 2000,2001, Gambetta 1988, Fukuyama 1996, Giddens 1997, Sztompka 1999, Hardin 2002,2004,2006, Ostrom 2002, Grimen 2009

¹⁰ Luhmann 1999:7-9

¹¹ O.K. Hope et al. (2009);

¹² Informant no. 2 – medio september 2009.

¹³ Informant no. 3 – primo oktober 2009.

¹⁴ Informant no. 4 – september/oktober 2009

¹⁵ Informant nr. 6 - 17. 11.2009

¹⁶ Leder i Revisjon og Regnskap nr.1/2001

¹⁷ Revisjons og Regnskap nr.6/2002 s. 40; "Kan vi stole på revisor?"

¹⁸ Fra 2001 het selskapet *Accenture*

¹⁹ Jeg var på 1980-tallet klient hos McKinsey. "Gaffel"- begrepet stammer derfra.

²⁰ Uttrykket kommer fra uttrykket "God is in the detail". Nyere varianter er "Sannheten ligger i detaljene"

²¹ Intervju med A.M. Bellamy 16.03.10 –

²² Ibid –.

²³ Intervju med Bellamy i Revisjon og Regnskap nr. 1 -2003

²⁴ Intervju med DnR's fagdirektør 26.05.10

²⁵ Informant no.6

²⁶ Som tidligere ansatt i et av verdens store oljeselskap og med flere års arbeidserfaring sammen med konsultentfirmaet McKinsey var jeg fortrolig med store tall. Det som overrasket litt var hvor stor andel de største klientene hadde av revisors omsetning, noe som etter min oppfatning bidrar til at uavhengigheten kommer under press. Når en klient utgjør over 50 % av virksomhetens honorar er det vanskelig å ha store nok "baller"; revisorsjargong for å si fra seg oppdrag. Konsekvenskostnadene blir for store.

²⁷ Kredittilsynets rapport s. 20

²⁸ Jacobsen 2010. Springer Verlag forthcoming.

²⁹ Kredittilsynets brev til Finansdepartementet av 25.juni 2003 (offisell versjon). Arkiv nr. 623.1; KREDITTILSYNETS TEMATILSYN MED REVISJONSELSKAPENES RÅDGIVINGSVIRKSOMHET TIL REVISJONSKLIENTENE – DET VIDERE ARBEID VEDRØRENDE REGELVERKET.

³⁰ ibid

³¹ ibid

³² Revisjon og Regnskap no.3/2003; "KREDITTTILSYNETS KRITIKK"

³³ Uttrykken har jeg lånt fra Hallvard Strømme og Asta Tjølsen.

³⁴ Intervju med Arne Kinserdal i Revisjon og Regnskap nr. 6/2002

³⁵ Intervju med Finn Berg Jacobsen i Revisjons og Regnskap no.2/2002

³⁶ Intervju med ekspedisjonssjef Asta Tjølsen i Revisjons og Regnskap nr.5/1980

³⁷ Telefonintervju med Tjølsen 29.09.2011

³⁸ Etter AA-kollapsen kom "brannsløkningsloven" SOX og reguleringsregimet PCAOB for offentlige selskaper.

³⁹ Intervju med Asta Tjølsen 29.09.2011

⁴⁰ Av diskresjonshensyn ønsker jeg ikke å navngi revisjonsfirmaet.

⁴¹ Da jeg traff igjen ham på et jubileumstreff i Trondhjem høsten 2009 sa han umiddelbart ja til å stille opp til et intervju om temaet revisjon og tillit med ståsted i Yara.

⁴² Her refererer jeg til Skjervheim.

⁴³ Fra min Shell-erfaring hvor jeg som ”expatriate” og en av 200 000 medarbeidere lærte å tenke i ”helikopter”-perspektiv over 170 land, gjenkjente jeg Øyvinds verdensperspektiv. Norske forhold blir små. Shell’s balanse er nesten ti ganger større enn Yaras.

⁴⁴ i faget SO 313S.

⁴⁵ Burt 2008:34-38

⁴⁶ Enger jobbet som McKinsey-partner frem til 2003, så Senior Vice-President PGS med ansvar for strategi og transaksjoner i forbindelse med selskapets ”chapter 11”-periode, deretter finansdirektør i Norske Skog. Jeg har kjent ham siden 1986 da han satt i NTH -Samskipnadens styre hvor jeg jobbet som konsulent.

⁴⁷ Styret ble i ettertid truet med søksmål fra sinte obligasjonseiere. Andreas hevder han aldri hadde våget å gjennomføre en slik transaksjon uten å være trygg på at jeg hadde god faglig forankring av de mer krevende regnskapsdisposisjonene. Et selskap som Peterson har på ingen måte tilstrekkelig skala til å kunne forsvare å ha slik kompetanse i eget hus. Forholdet til obligasjonseierne ble løst i minnelighet.

⁴⁸ West 2003

⁴⁹ Goffman 1952

⁵⁰ Goffman 1959/1974: 14

⁵¹ Jahr 2005

⁵² Goffman 1952

⁵³ Aftenposten 9. september 2011:28; ”Gjeld er bra” av førsteamanuensis Erling Røed Larsen, BI

⁵⁴ I kritikken med amerikanske regnskaps- og revisjonsregler bruker man denne ”bro”-metaforen; Dimensjoneringen er gjort som jernbanebroer av trestokker fra 1800-tallet som ikke tåler belastningen av dagens tungtrafikk.

⁵⁵ Klassekampen 9. november 2011 – side 8

⁵⁶ Gunhild J. Ecklund et al. 2000:14

⁵⁷ Sitatet er hentet fra boken Gunhild J. Ecklund et al. 2000:16

⁵⁸ Artikkel av Arne Kinserdal i Revisjon og Regnskap nr 2/1996

⁵⁹ Luhmann 1988:98

⁶⁰ Ibid s.99

⁶¹ Revision og Regnskab nr. 9 -2011 –”Revisor kan bidrage til at genskabe tilliden”

⁶² Luhmann 1988:105

⁶³ Artikkel i Balans 2/2011:18 – ”I mediestormens kølvatn”

⁶⁴ Nettside for The Telegraph 27 September 2011

⁶⁵ Freidson 2001:222. Loft hadde tre medforfattere fra Manchester og Birmingham.

⁶⁶ Loft et al 2011:450

⁶⁷ Bredal 2005

⁶⁸ Durkheim 1893/2000

⁶⁹ Durkheim 1893/2000: 316

⁷⁰ Durkheim 1893/2000: 328

⁷¹ Mekaniske regnemaskiner av typen Burroughs kom på markedet i 1885. Herman Hollerith tok i 1889 patent på den første elektriske tabuleringsmaskin innkjøpt til bruk ved folketellinger. Holleriths firma var et av flere firma som dannet IBM i 1924.

⁷² Bankers Ratio er anerkjent regnskapsbegrep som betyr at summen av ”omløpsmidler” – likvider - i balanse bør være 2:1 i forhold til kort gjeld, som brukes til å finansiere varelagre, ofte kalt kassekreditt. ”Kreativ bokføring” er et begrep som dekker forsøk på å oppskrive verdiene/aktiva i balansen, så vel som å fjerne gjeld i regnskapet. I bankvesenet har man egne avdelinger som driver med ”off-balance sheet”- aktiviteter. I Enron/AA hadde denne typen kreativ bokføring utviklet seg – lovlig – til en praksis hvor gjelden – SPA - ble skjult i datterselskaper som ikke var konsolidert inn i konsernbalansen.

⁷³ Sitatet er fra Lord Penders eksaminering i en departemental komité i 1930 som en fotnote til Carr-Saunders påstand at; ”The accountant in public practice has become what happily described as the *medical consultant* of industry....The control which auditors of a bank exercise over its policy is very real. “

⁷⁴ Carr-Saunders & Wilson 1933:208-9

⁷⁵ Carr-Saunders & Wilson 1933:219

⁷⁶ Carr-Saunders & Wilson 1933:220 – mine understrekninger Sitatet er fra en artikkel i fagbladet *Accountant* i forbindelse med rekonstruksjon av et av Englands største firma - the Marconi Company- hvor en komité der Sir Gilbert Garnsey (accountant) var leder.

⁷⁷ Se s. 34

⁷⁸ Jacobsen 2010

⁷⁹ Abbott 1988:8

⁸⁰ Abbott 1988:239

⁸¹ Dahl 2001

⁸² Abbott 1988:101

-
- ⁸³ North 1990:28
- ⁸⁴ North 1990:30
- ⁸⁵ North 1990:35
- ⁸⁶ North 1990:88
- ⁸⁷ Hayek 1952:143 og Damasio 1999
- ⁸⁸ Bakgrunnen er en forskningstekst av bankens to samfunnsforskere, Lant Pritchett og Michael Woolcock som bruker Danmark som et mytisk sted kjent for å ha gode politiske og økonomiske institusjoner: det er et land som er stabilt, demokratisk, fredelig, velstående, inkluderende med et lavt korrupsjonsnivå. Det samme kan trolig karakterisere Sverige og Norge.
- ⁸⁹ Fukuyama 2011:15
- ⁹⁰ Fukuyama 2011:17
- ⁹¹ Opplysningene om Colbjørnsen, Reventlow og Statsrevisorene i Danmark er hentet fra Wikipedia og <http://www.rigsrevisionen.dk/composite-982.htm>
- ⁹² Greve 1996:28
- ⁹³ Seip 1991:10
- ⁹⁴ Power 1994:13-14 –
- ⁹⁵ Ibid s. 16 -Pluss fotnote 42 i Powers tekst
- ⁹⁶ Power 1999:28
- ⁹⁷ Ibid s. 29
- ⁹⁸ Gambetta 1994:218
- ⁹⁹ Power 1999:31
- ¹⁰⁰ Matthews et al. 1998
- ¹⁰¹ Sampson 1965:521
- ¹⁰² Matthews et al. 1998:37
- ¹⁰³ Power 1999:70
- ¹⁰⁴ Jeg benyttet Latours teorier i min hovedfagsbesvarelse i historie. (Jacobsen 1998)
- ¹⁰⁵ Jeg rakk aldri å nærme meg *saken* før mastergradens tidsramme var oppbrukt. Power har skrevet en spennende artikkel om emnet: Power et al.1995; *Calculating corporate failure* Det kan være en interessant sak å forfølge for fremtidig tverrfaglig forskning om emnet
- ¹⁰⁶ Power et al 1995:55-56
- ¹⁰⁷ Da jeg klarerte Peterson og det sort "Hull" med fru Bellamy skjønte jeg at disse to tilfellene var svært vanlige, men at man sjelden ser noe om dem i media. Behovet for samfunnsorden og disiplin krever forsiktighet og gjør at Finanstilsynet ikke lager støy verken for *småplukk* – eller når større fisker puster tungt på grunt vann. Ingen er tjent med for stor transparens i grumsete farvann.
- ¹⁰⁸ Power et al 1995:57
- ¹⁰⁹ www.economist.com/node/21534849/print
- ¹¹⁰ Klassekampen 10. november 2011. s.3 og 11
- ¹¹¹ Aftenposten 7. november 2011
- ¹¹² Avisa Nordland 9. november 2011
- ¹¹³ Jacobsen 1998:240